

OTA PAVELS SAGOVÄRLD

BIOGRAFISKA, NARRATOLOGISKA OCH SPRÅKLIGA PERSPEKTIV
PÅ OTA PAVELS FÖRFATTARSKAP

Eva-Kersti Almerud

Slaviska institutionen

Licentiatavhandling

Stockholms universitet, 2014

Eva-Kersti Almerud

OTA PAVELS SAGOVÄRLD

BIOGRAFISKA, NARRATOLOGISKA OCH SPRÅKLIGA PERSPEKTIV

PÅ OTA PAVELS FÖRFATTARSKAP

Licentiatavhandling vid Slaviska institutionen, Stockholms universitet

Stockholm 2014

Handledare: fil dr Tora Hedin

Abstract

The present dissertation analyzes the role of the fairy tale in the literary works of the Czech author Ota Pavel. Ota Pavel (1930–1973) started as a sports reporter and later became a popular and esteemed writer of fiction, mainly short stories. His works have been translated to many languages, among them Swedish.

The study consists of a biographical reading of Ota Pavel's texts and a discussion of the function of the fairy tale in his stories. My analysis of his literary development and use of various prose elements is based on narratological theories of the fairy tale – Karel Čapek's motives and fairytale characters, Gérard Genette's paratexts and Vladimir Propp's functions and *dramatis personae* – and includes remarks on the function of diminutives, etc. Ota Pavel is also viewed in the context of the literary landscape of his time – the 1960s and 1970s – and the reception of his work is discussed.

Pavel's stories contain a number of characteristic features which together form his unique style: direct allusions and references to fairy tales--for example, fairies and witches – and the linguistic markers and distinctive use of the narrator's voice.

One of the most common characters in Ota Pavel's work is the hero, who, often with the assistance of magical objects or supernatural helpers, defeats supernatural antagonists or solves impossible tasks. Developing and growing as he – the hero is usually male–strives toward his goal, Pavel's protagonist struggles not with dragons and giants, but with himself and his own difficulties and misfortunes.

Earlier research refers to Ota Pavel's two "genres": sports prose and retrospective, or "memory" prose. This study shows that the boundary between the two is fluid, and that all Pavel's work might be called memory prose. The title of this thesis – *Ota Pavels sagovärld (The Fairytale World of Ota Pavel)* – indicates the perspective from which the subject is approached. On the one hand, it alludes to the influence of the fairy tale on Pavel's work, while on the other it points to the fact that his own life was such that he sometimes needed to retreat into a fantasy world of his own.

Keywords: *Tjeckisk litteratur, saga, Ota Pavel, narratologi, Tjeckoslovakien*

Förord

Första gången jag kom i kontakt med Ota Pavels verk var sommaren 1987. Filmen *Smrt krásných smů* (De vackra rådjurens död) visades och jag blev rekommenderad att läsa boken innan jag såg filmen. Den bok som sattes i händerna på mig heter *Fialový poustevník* (Den violette eremiten). Jag fångades både av sagoatmosfären i böckerna och av Ota Pavels sätt att förmedla den, vilket fick mig att läsa mer av författaren. Sedan dess har det gått ett antal år, sammetsrevolutionen har ägt rum och mer litteratur har kommit ut – även av och om Ota Pavel.

När jag inledde arbetet med avhandlingen blev Peter Alberg Jensen, professor i Slaviska språk i Stockholm, min handledare. Senare tog professor Milan Bílý vid. Min huvudhandledare har de senaste åren varit dr Tora Hedin, och utan hennes positivt och kreativt kritiska stöd hade jag aldrig funnit teoriernas värld, min studie hade saknat den nödvändiga strukturen och det hade inte blivit någon avhandling. Opponent på slutseminariet var dr Roar Lishaugen, som föreslog konstruktiva ändringar och även gick igenom arbetet ännu en gång efter att det modifierats. Hans ändringsförslag hjälpte mig att tänka och förstå, vilket gjorde att jag kunde fördjupa analysen.

Dr Karel Šebesta, som i flera omgångar varit tjeckisk lektor i Stockholm, initierade mitt intresse för tjeckiska språket och litteraturen. Tack vare honom är jag bohemist för evigt. Jag vill också tacka alla andra som hjälpt mig under arbetet med avhandlingen, både i Stockholm och i Prag. Det har dessutom varit en stor förmån att få utföra avhandlingsarbetet på Slaviska institutionen vid Stockholms universitet.

Sist men inte minst vill jag tacka min familj, framför allt min dotter Teresa, som stöttat mig under alla dessa år!

Innehåll

Förord	iii
Inledning – metod och frågeställning	1
1. Pavelforskning	5
2. Teoretisk bakgrund	8
2.1 Den tjeckiska sagan	8
2.2 Karel Čapeks essäer om sagan	10
2.3 Vladimir Propps funktioner	12
2.4 Gérard Genettes paratexter	13
3. Biografi	16
Inledning	16
3.1 Uppväxt och familjeliv	16
3.2 Arbete och yrkesliv	20
3.3 Sjukdomen	26
3.4 Litterärt genombrott	28
4. Språk och stil	33
5. Analys	37
Inledning	37
5.1 Dukla bland skyskraporna	40
5.2 En låda full med champagne	41
5.3 De vackra rådjurens död	41
5.4 Hur jag mötte fiskarna	58
5.5 En bågare från Gud	77
5.6 Sallerikungens son	79
5.7 Näranalys av Sagan om Raška	89
6. Receptionen av Ota Pavels verk	103
7. Avslutning	109
Litteraturförteckning	111

Inledning – metod och frågeställning

Med den här avhandlingen vill jag visa utvecklingen i Ota Pavels författarskap och därmed även hans utveckling mot vad jag betraktar som höjdpunkten i hans verk, *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška; 1974). Tidigare Pavelforskning har visat att folkdiktningen rent allmänt spelar en stor roll för Ota Pavel. Här menar man exempelvis att det finns betydligt fler inslag av sagan i *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) än i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). (Jfr Uhlířová 1984: 19) Särdrag från sagan genomsyrar dock hela Pavels verk. För att åskådliggöra likheterna med folksagan, som är en genre inom folkdiktningen, har jag koncentrerat min närläsning på just sago-motiven. Jag har valt ut följande verk: *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna), *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne), *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död), *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna), *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Gud), *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) samt ovan nämnda *Sagan om Raška*.¹

I min studie refererar jag till begreppen folksaga, undersaga och konstsaga. Folksaga kan definieras som en traditionell och muntlig prosaberättelse. Den har underhållningsfunktion och innehållet betraktas som osannolikt eller påhittat. En kategori inom folksagan är undersagan, som också kallas chimärsaga och är vad vi främst menar med folksaga. I en undersaga har motiven en strängt schematisk ordning, här upprepas episoderna ofta tre gånger, händelserna följer på varandra kronologiskt och sagan kännetecknas av ett lyckligt slut. Ett av undersagans vanligaste teman är hjälten, som besegrar övernaturliga motståndare (exempelvis en drake) eller löser omöjliga uppgifter. Till sin hjälp har han ofta magiska föremål eller övernaturliga medhjälpare (Vinge 1971: 42–43). Konstsagan har till skillnad från folksagan en namngiven författare. (Nationalencyklopedin: "konstsaga")

I den tjeckiska litteraturen om Ota Pavel talas det om hans "povídky". Ordet povídka kan översättas med "novell" eller "berättelse", och jag har valt ordet berättelse. Ota Pavel definierade själv ordet povídka på följande sätt:

¹ Jag kommer att nämna titlarna på tjeckiska en gång och sedan skriva dem på svenska. Samtliga översättningar är mina egna, men jag har använt den svenska titeln *De vackra rådjurens död*. Boken kom ut på svenska 1975 i översättning av Sven Ahlgren.

Reportaget – sanningsberättelsen, det är som när man går på en väg genom skogen och varken får eller kan vika av till vänster eller höger. Och berättelsen – det är som när man går sicksack genom den där skogen. Där finns mer frihet, mer fantasi, men det är också svårare och vackrare.²
(Pavel 2000: 64)

I Ord & Bild 2012/3 skriver Beata Agrell om begreppet novell: ”Den mest användbara definitionen [...] har nog amerikanen Edgar Allan Poe givit, själv novellförfattare och poet: en novell – en short story – skall kunna läsas i en enda sittning, utan avbrott, skriver han 1842. [...] Novellens konstnärliga effekt bygger nämligen på enhet och koncentration, och den effekten tål inga avbrott. [...] Det finns inte plats för en komplex intrig, utförliga beskrivningar eller flertaliga karaktärer. Novellen fokuserar därför vanligen en händelse eller situation, en konflikt, en miljö, och en eller ett fåtal karaktärer.” (Agrell 2012: 8–9) Ovanstående stämmer i vissa drag in på Pavels berättelser, men inte helt. Ota Pavel håller sig till vissa teman, som exempelvis sport och familjen. Det gör att vi ofta träffar samma personer i hans berättelser, särskilt i dem som handlar om familjen, och då blir slutet och början mer svävande. Novell definieras också som ”fiktiv berättelse på prosa som skiljer sig från romanen framför allt genom omfånget. Novellen skildrar ett koncentrerat händelseförlopp.” (Åström 2008: 85). Detta koncentrerade händelseförlopp är inte typiskt för Ota Pavel, som inte avslutar och börjar sina berättelser på ett så avgränsat sätt. Således föredrar jag att kalla hans arbeten ”berättelser”.

Inom den tjeckiska litteraturteorin finner vi också termen *Berättelse ur livet*.³ Den definieras som ”ett folkloristiskt begrepp myntat av J. Polívka⁴, som betecknar en levande folkprosagenre, berättande av en verklig händelse ur livet, som berättaren antingen själv upplevt, varit ögonvittne till eller hört om av någon. Tematiskt delas [berättelse ur livet] in i berättelser med historiska ämnen, med ämnen ur vardagslivet samt skämtsamma berättelser. [Berättelse ur livet] brukar vara ett tacksamt material för konstnärligt litterärt skapande och skämtsamma berättelser.”⁵ (Vlašín 1977: 293) Som redan nämnts finns det många inslag av folksagan i Ota Pavels verk. Eftersom han dessutom alltid skrev om det

² ”Reportáž – povídka pravdy, to je jako když jdeš po cestě lesem a nesmíš a ani nemůžeš uhnout nalevo nebo napravo. A povídka – to je jako když se pustíš tím lesem křížem-krážem. Je v tom víc volnosti, víc

³ På tjeckiska *Povídka ze života*. I Vlašín 1977 används även termerna *Vyprávění ze života* (Berättande ur livet) och *Vzpomínkové vyprávění* (Minnesberättande).

⁴ Jiří Polívka (1858–1933) var tjeckisk filolog och folklorist. Han var professor i slaviska språk vid Karlsuniversitetet i Prag från 1895 och är främst känd för verket *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* i fem delar (1913–1932) som han gav ut tillsammans med Johannes Bolte. (Nationalencyklopedin: ”Jiří Polívka”)

⁵ ”folkloristický pojem J. Polívky, označující živý žánr lidové prózy, vyprávění skutečné příhody ze života, kterou vyprávěč buď sám prožil, jejímž byl očitým svědkem anebo o níž od někoho slyšel. Podle tematiky se p.z.ž.dělí na vyprávění s náměty historickými, s náměty z každodenního života a na vyprávění žertovná. P.z.ž. bývají vděčným materiálem pro umělou literární tvorbu.”

han upplevt eller fått berättat för sig, antingen direkt av exempelvis fadern eller via intervjuer, ligger det nära till hands att använda termen Berättelse ur livet för det han skrev.

Ett genomgående drag i Pavels författarskap är också att hans huvudpersoner strävar mot ett mål. Han beskriver deras med- och motgångar samt deras utveckling på vägen dit. Och det är just vad sagan handlar om, den skildrar utvecklingsförlopp och mognadsprocesser (Lüthi 1994)⁶. Samtliga Ota Pavels berättelser är således starkt påverkade av sagan och dess form. Tidigare forskning (exempelvis Uhlířová 1979b) talar om hans två ”gener”: sportprosan och minnesprosan. Gränsen mellan dessa är dock flytande, och jag kommer att argumentera för att man kan kalla allt vad Pavel skrev för minnesprosa. I böckerna om sport rör det sig om idrottsmäns minnen och intervjuer med dem. I de självbiografiska böckerna – *De vackra rådjurens död* och *Hur jag mötte fiskarna*, handlar det om Ota Pavel och hans familj. I vissa av berättelserna i *De vackra rådjurens död* är Ota Pavel själv inte född eller också var han för liten för att kunna minnas. Den boken handlar i första hand om Pavels fars minnen och har i stor utsträckning kommit till genom intervjuer. De flesta av berättelserna i *Hur jag mötte fiskarna* utgår dock från Pavels egna minnen.

Min hypotes är att vare sig Pavel skriver om en fisketur med sin far eller om en cyklist med åderbrock använder han sina minnen samt motiv och berättargrepp från sagan. Via narratologiska metoder, analys av författarens direkta tilltal till läsaren, berättarnivåerna och språket vill jag visa hur Ota Pavel bygger upp sina minnesprosor som sagor/sagoberättelser.

Jag använder mig också av den historisk-biografiska metoden. Den utgår från att ett litterärt verk bör analyseras i ett biografiskt, socialt samt kulturellt och historiskt sammanhang. Sambanden mellan text och författare, dvs. liv och verk, är mycket viktiga i den historisk-biografiska metoden (Nilsen, Romøren, Tønnessen & Wiland 2000). Tyngdpunkten i min studie ligger på sagoteori, biografi inklusive yrkesliv samt analys av själva texterna. Jag analyserar reportagen löpande i biografien, eftersom jag anser att det visar Pavels litterära utveckling tydligast. I analysdelen tar jag bara upp de av Ota Pavels berättelser som publicerats i bokform och gör ett urval av hans berättelser.

Förutom inledning och avslutning innehåller mitt arbete 6 olika kapitel. Kapitel 1 ägnar jag åt Pavelforskning. I kapitel 2 tar jag upp den teoretiska bakgrunden och presenterar begreppet saga, den tjeckiska sagan, Karel Čapeks sagoessäer, Gérard Genettes paratexter samt Vladimir Propps funktioner. Kapitel 3 innehåller Pavels biografi samt

⁶ Max Lüthi (1909–91), var schweizisk litteraturvetare och folklorist. Ett av hans främsta verk är *Es war Einmal. Vom Wesen des Volksmärchens*. 1962 (Det var en gång. Om folksagens väsen)

hans sjukdom, arbete och yrkesliv. Kapitel 4 ägnar jag åt Ota Pavels språk och stil och föregriper analyserna. I kapitel 5 analyserar jag i kronologisk ordning Pavels verk och i kapitel 6 diskuterar jag hur Ota Pavels böcker mottagits.

Jag vill tillägga att jag bara tar upp de verk Pavel är ensam upphovsman till och inte exempelvis det fotografiska verket *Hory a lidé* (Berg och människor; 1964). Fotografen Vilém Heckel (1918-1970) står för bilderna och Ota Pavel för texten.

1. Pavelforskning

Det publicerade materialet om Ota Pavel som refereras till i mitt arbete omfattar författarlexikon, litteraturhistoriska standardverk och essäer, recensioner och vetenskapliga studier, minnesteckningar och stilanalyser, förord och efterord. De vetenskapliga studierna utgörs främst av examensarbeten och två doktorsavhandlingar. I övrigt har det publicerats en liten brevsamling (Pavel 1989b och 2000), en populärvetenskaplig minnesutgåva (Brúna & Fiala 1990) och ett antal biografier: Pavlová 1993, Fiala 1998, Brúna 2000, Pechová 2000, Peterová 2000, Peterová 2001, Lustig 2003, Cinger 2004, Kavčiak 2008 och Lustig 2010.

En av de forskare som ägnat sig åt Ota Pavel är Bohumil Svozil. Han är en av de ansvariga utgivarna för första upplagan av *De vackra rådjurens död* och gjorde urvalet av berättelserna till skolutgåvan *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar), som han också skrev efterordet till. Samma sak gällde den samling sportberättelser som fick titeln *Výstup na Eiger* (Bestigningen av Eiger) – även den avsedd för skolan. 1991 kom *Gyllene ålar* ut i en tredje reviderad och utökad upplaga sammanställd av Svozil. Här har Svozil lagt till tre berättelser som inte fanns med i de första utgåvorna: *Velká bílá loď* (En stor, vit båt), *Běh Prahou* (Ett lopp genom Prag) och *Prase nebude* (Det blir ingen gris)⁷. Han har också försett den med ett nytt efterord. 1995 publicerades en ny version av *De vackra rådjurens död*⁸. Bohumil Svozil hade återigen gjort urvalet och sammanställt boken samt skrivit ett efterord. Svozils efterord till *Fialový poustevník* (Den violette eremiten) har titeln *Svět próz Oty Pavla* (Ota Pavels prosavärld), innehåller en djupgående analys av Pavels verk och ingår också i Svozils essäsamling *Próza obrazná i věcná* (Bildlig och saklig prosa; 1995) tillsammans med bl.a. *V prostoru tvorby Oty Pavla* (Vad Ota Pavels verk innehåller). 2003 gav Svozil ut *Krajiny života a tvorby Oty Pavla* (Landskapen i Ota Pavels liv och verk), den första litterära monografien om Pavel.

2008 kom Martina Růžickovás bok *Ota Pavel – osobnost dvou tváří* (Ota Pavel – en personlighet med två ansikten). Även litteraturforskaren Marie Uhlířová har ägnat sig ingående åt Ota Pavel. Förutom avhandlingen *Mezi reportáží a beletrií* (Mellan reportage

⁷ Dessa tre berättelser gav Svozil först ut i *Literární měsíčník* 1/1990. I registret hänvisas de till som ”Ota Pavel: Tři zakázané povídky” (Ota Pavel: Tre förbjudna berättelser).

⁸ Boken är ett samlingsverk och innehåller berättelser ur *De vackra rådjurens död* och *Hur jag mötte fiskarna*.

och skönlitteratur; 1979a) har hon publicerat essäerna *Povídky Oty Pavla* (Ota Pavels berättelser)⁹, *Sportovní tematika v díle Oty Pavla* (Sporttematiken i Ota Pavels verk)¹⁰ och *Folklórní vlivy v literární tvorbě Oty Pavla* (Påverkan av folklöre i Ota Pavels litterära verk)¹¹.

Ett viktigt bidrag till Pavelforskningen är Veronika Kamenskás kandidatuppsats *Příběhy Oty Pavla jako pohádky pro dospělé* (Ota Pavels berättelser som sagor för vuxna; 2006). Som framgår av titeln är hennes hypotes att man skulle kunna se Ota Pavels berättelser som sagor för vuxna. Hon anser att titlar som ”Jak Bohoušek Váňa oplatil hořký slzy Marušky Kettnerové” (Hur Bohoušek Váňa hämnades Maruška Kettnerovás bittra tårar) och *Hur jag mötte fiskarna* är exempel på detta. Sådana titlar är väldigt vanliga i tjeckiska folksagor och jag har hittat exempel på dem bl.a. hos Božena Němcová: ”Jak se učil Honzík latinsky” (Hur Jöns lärde sig latin). Enligt Kamenská leder den här typen av titlar tankarna till sagor (Kamenská 2006).

Flera av Kamenskás tankar utvecklas i analysen, bl.a. parallellerna till den muntlige berättaren. I stället för att konstruera en händelse framför han bara det han minns eller vad han hört. Han ger nytt liv åt det som hänt, så att det låter som om det hände på samma sätt som det berättas. Enligt Veronika Kamenská ger Ota Pavels historier samma intryck. Hon menar att Ota Pavel antar rollen av muntlig berättare. Han riktar sig ofta direkt till läsaren och skapar på så sätt ett intimt tilltal som får läsaren att känna sig berörd (Kamenská 2006: 22).

Även författaren Arnošt Lustig lyfter fram Pavels förhållande till saga och folklöre: ”Of course it would not be fair not to mention Ota Pavel’s love for folk poetry, which he felt was the purest of all art; it was his secret love and his gauge for measuring the quality of his own work.” (Lustig 1981: 416) Han hävdar också att Pavel sökte ”sagens hjältemod, det djärva och storslagna och samtidigt jordnära”¹² (Lustig 2003: 30) hos flera av sina hjältar, bl.a. skidhopparen Raška. Lustig fortsätter: ”Från några av Ota Pavels alster andas folklöre på oss. Folkdiktingen. Ekot av gamla legender och myter. Sagens väsen.”¹³ (Lustig 2003: 30). Enligt Lustig var folksagan en modell för Ota Pavel. Där finns ett lyckligt slut och tro på att rättvisan ska segra, det onda straffas och det goda belönas, och han visste att det inte är så i verkligheten. Han var väl bekant med sagoupptecknarna

⁹ Uhlířová 1979b.

¹⁰ Uhlířová 1981.

¹¹ Ett föredrag som Marie Uhlířová höll på Bezručova Opavas 27:e vetenskapliga konferens 12–13 september 1984. Ingår i *Tradice lidové slovesnosti v současné literatuře* (Folkvitterhetens traditioner i modern litteratur), en antologi från konferensen.

¹² ”to pohádkové hrdinské, smělé a velkolepé a zároveň při zemi”

¹³ ”Z některých věcí Oty Pavla na nás dýchá folklór. Lidová píseň. Ohlas dávných legend a mýtů. Pohádkovost.”

Karel Jaromír Erben och Božena Němcová och mindes sin barndoms sagor. Betecknande för Ota Pavel var att han sökte jämvikt mellan myt, legend och verklighet. (Lustig 2003: 131).

De övriga publicerade studierna om Ota Pavel bygger delvis på Svozils och Uhlířovás forskning, men jag refererar till en del av dem i mitt arbete, främst ovan nämnda Kamenská.

Som framgår har forskningen även tidigare intresserat sig för Ota Pavels relation till sagan. I min analys utgår jag från denna forskning och refererar till den, men för att komma åt alla nivåer av influenser av och paralleller till sagan hos Ota Pavel fördjupar sig min analys i vissa teoretiska utgångspunkter, som exempelvis språkliga markörer, olika berättarnivåer och Gérard Genettes fokaliseringar.

2. Teoretisk bakgrund

I det här avsnittet ges en närmare presentation av de teorier jag utgår från i analysen. Där refererar jag till den tjeckiske författaren Karel Čapek och några av hans tankar om sagans väsen, den franske litteraturteoretikern Gérard Genettes paratexter samt den ryske folkloristen Vladimir Propps strukturalistiska sagoanalys. I analysen kommer jag också att ta upp Ota Pavels kapitelrubriker, eftersom de bidrar till att ge intrycket av att både hans familjeprosor och sportberättelser skulle kunna uppfattas som sagor.

Jag vill börja med att ge en kort bakgrund till begreppet narratologi. Den uppstod omkring 1966 och har sin bakgrund bl.a. i den ryska formalismen, semiotiken och strukturalismen. 1966 kom också den franske litteratur- och språkforskaren Algirdas Julien Greimas (1917–1992) *Sémantique structurale*, som innehåller många narratologiska begrepp. Den grundar sig på Vladimir Propps morfologi men vidareutvecklades bl.a. av den franske kritikern Roland Barthes och den bulgariske litteraturforskaren Tzvetan Todorov (Aspelin 1975). Gérard Genette gav 1966-1972 ut *Figures* 1-3, Del 3 heter *Discours du récit* (1972) och är en studie i Marcel Prousts romaner, samtidigt som Genette här lägger grunden för den moderna narratologin (Nationalencyklopedin: "Gérard Genette") Kort sagt kan sägas att narratologi är "vetenskapen om berättande" (Litet termlexikon 1971: 335) och det är ur den aspekten jag använder begreppet. Jag kommer också att använda mig av det narratologiska begreppet fokalisering, som man undersöker berättarperspektivet med. Berättaren är den i texten som talar till läsaren, men berättaren kan också tala om vad en annan person ser, hör eller tänker. I en text finns alltså både berättande (vem berättar?) och fokalisering (vem ser?) (Åström 2008: 46). Jag återkommer till fokaliseringsbegreppet längre fram i min studie.

2.1 Den tjeckiska sagan

Folkdiktning kallas den diktning som kommer från den muntliga folktraditionen och omfattar exempelvis folksagor, folksägner, folkvisor, gåtor och ordspråk (Josephson 2007: 363). Folkdiktningen har alltid varit betydelsefull i Tjeckien och den var viktig för att upprätthålla den nationella medvetenheten och det tjeckiska språket redan före den tjeckiska pånyttfödelsen. Då återvände många av författarna till folkdiktningen bl.a. genom att

imitera folklorens uttryck (Galík et al. 1994: 102). Den tjeckiska pånyttfödelsen var ett led i 1800-talets nationalromantik, som var ett försök att definiera vad som var specifikt för respektive land, i det här fallet det typiskt tjeckiska (Nilsen et al. 2000: 14). Den ingick också i strävan efter en tjeckisk statsbildning.

Kring 1700 hörde Habsburgsmonarkin till Europas stormakter, och omfattade bl.a. Böhmen och Mähren. Under upplysningen infördes många reformer och 1781 upphävdes livegenskapen i Böhmen, Mähren och resterna av Schlesien. Samtidigt blev de tjeckiska länderna kraftigt germaniserade både under Maria Teresia och Josef II. Man tog ingen större hänsyn till de enskilda områdena inom det multinationella habsburgska riket och parallellt med att tyskan framhävdades som första språk begränsades det tjeckiska oberoendet. Det medförde ett ökat nationellt tjeckiskt självmedvetande och man krävde en ombildning av den tjeckiska nationen. Den här processen började i slutet av 1700-talet, varade till 1860 och kallas den Nationella pånyttfödelsen.

Efter Napoleons seger över Ryssland och Österrike i södra Mähren 1805 började Österrike kontrollera de tjeckiska ländernas försök till emancipation ännu hårdare. Under revolutionsåret 1848 föreslog de tjeckiska politikerna en modell efter förbundsprincip som skulle respektera de slaviska nationernas rättigheter i det habsburgska riket. Revolutionen, som hade sitt centrum i Prag, misslyckades, och istället för att tillmötesgå kraven stramade Habsburgarna åt greppet och vidtog åtgärder mot de oppositionella representanterna. Bl.a. arresterades den populära journalisten och författaren Karel Havlíček Borovský. 1860 övergav dock kejsar Franz Josef I enväldet och i februari 1861 utfärdades en konstitution, som var grunden till de första fria valen till riksdagen och riksrådet i Wien. I spetsen för det tjeckiska nationella partiet stod den tjeckiske historikern och politikern František Palacký (1798–1876). Deras politik var försiktig men klok, vilket inte tilltalade de yngre och radikalare, som därför bildade ett eget parti 1874. De kallades ”ungtjecker” och de mer försiktiga ”gammaltjecker”, men de förenades av sin strävan att återinföra den tjeckiska rätten att bilda stat (Čornej 1992: 34–37 och Nationalencyklopedin).

Den tjeckiska folkdiktningen fick stor betydelse för den tjeckiska sagan. Till dem som haft störst betydelse för sagans utveckling hör Karel Jaromír Erben och Božena Němcová. Karel Jaromír Erben (1811–1870) var en tjeckisk motsvarighet till bröderna Grimm och samlade bl.a. tjeckiska sagor, som han återberättade. Han skrev också studier om slavisk mytologi. Sina sagor gav Erben bl.a. ut i samlingen *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních* (Hundra slaviska folksagor och sägner på originaldialekter; 1865) (Galík et al. 1994: 107). Hans mest berömda verk är dock dik-

tsamlingen *Kytice z pověstí národních* (En bukett av nationella sägner) som kom ut första gången 1853 (Galík et al. 1994: 106). Boken innehåller 13 dikter med mytologiska inslag.

Božena Němcová (1820–1862) var samtida med Erben. Även hon var sagoupptecknare, men hon skrev också realistiska landsbygdsberättelser med romantiska inslag. Huvudpersonen var oftast en kvinna. Němcovás första litterära försök var förutom några fosterländska dikter resultatet av hennes sagouppteckning. Sagorna kom ut under titeln *Národní báchorky a pověsti* (Nationella sagor och sägner; 1845–1847). Hon återgav dock inte sagorna exakt utan gav dem en ny konstnärlig form, som uttryckte hennes ideal och föreställningar om livet på den tjeckiska landsbygden Höjdpunkten i Němcovás verk är *Babička* (Mormor; 1855). (Galík et al. 1994: 116–117).

2.2 Karel Čapeks essäer om sagan

Även författaren Karel Čapek (1890–1938) var fascinerad av folksagan och använde sig av den. I sin bok *Devatero pohádek* (Nio slags sagor; 1932) tar han upp vissa av sagans gestalter som kung, rövare, näck men också mer vardagliga personer som polis, brevbärare och doktor. Han sätter in samtliga dessa personer i moderna sammanhang men ändå har berättelserna drag av den klassiska sagan (Čapek 1986). Karel Čapek skrev också teoretiska texter om sagan. Hans essäsamling *Marsyas*¹⁴ (Čapek 1984: 96ff) kom för första gången ut 1931 och innehåller bl.a. de tre essäerna *K teorii pohádky* (Till sagans teori), *Několikero motivů pohádkových* (Några sagomotiv) och *Několik pohádkových osobností* (Några sagopersonligheter). Här klargör han inte bara sagans väsen utan skapar också en egen sagoteori. Nedan återger jag Čapeks teori i förkortad version. Jag tar bara upp de två första essäerna.

I den första essän presenterar Čapek olika sagoteorier. Han påpekar att man på 1700-talet betraktade sagorna som folkligt skrock, medan romantiken såg dem som all poesis urkälla. Efter romantiken kom upplysningen och bl.a. Benfey¹⁵, som hävdar att alla sagor kommer från Indien (Čapek 1984: 96). E. B. Tylor¹⁶ samt Andrew Lang¹⁷, som representerade den etnografiska traditionen och ansåg att sagorna var rester av uråldriga mytologier (Čapek 1984: 97). Enligt Tylor och Lang har alla sagor uppstått ur samma

¹⁴ Marsyas var i grekisk myt en faun i Frygien (Nationalencyklopedin: "Marsyas").

¹⁵ Theodor Benfey (1809–81) var tysk språkvetare. Han gav ut *Pañca-tantra* 1859. Verket blev epokgörande och inledde vad man kallar sagoforskningens indologiska fas (Nationalencyklopedin: "Theodor Benfey").

¹⁶ Sir Edward Burnett Tylor (1832–1917) var en brittisk antropolog och kulturhistoriker. Han betraktas som en av antropologins grundare. Han hävdade bl.a. att kulturelement eller föreställningar från tidigare stadier av kulturell utveckling finns kvar i den aktuella kulturen (Nationalencyklopedin: "Edward B Tylor").

¹⁷ Andrew Lang (1844–1912) var etnograf och religionshistoriker. Han skrev också egna konstsagor och gav ut en serie folksagosamlingar (Nationalencyklopedin: "Andrew Lang").

religiösa förutsättningar (Čapek 1984: 98). Benfey behandlar med sin filologiska teori sagan som vilken annan litteratur som helst och söker efter sammanhanget i stoffet (Čapek 1984: 99).

Čapek nämner även något som nästan alla sagor har gemensamt: en viss distans. Det var en gång, bakom nio berg och floder, det var en gång en hjälte som begav sig ut på en lång resa och i världens ände eller i en annan värld utspelar sig sagans handling (Čapek 1984: 101). Till distansen i tid och rum hör också en social distans. Sagan handlar ju oftast om kungar, prinsessor eller människor som lever utanför den sociala gemenskapen som eremiter, trollkarlar osv. Men sagornas värld måste enligt Čapek varken vara fantastisk eller övernaturlig, den ställer sig bara utanför den verklighet vi kan kontrollera. Den hamnar inte i strid med erfarenheten eftersom den är utom räckhåll (Čapek 1984: 102). Karel Čapek påpekar också att vi lätt förknippar ordet sagovärld med jättar, drakar, trollkarlar, livets vatten, talande djur, sjumilastövlar osv. Men det finns otaliga sagor som inte innehåller något övernaturligt eller förtrollat. Varken Askungen eller Dummerjöns är övernaturliga väsen och ändå hör de till sagovärlden lika mycket som Baba-Jaga och fågeln Grip¹⁸. Enligt Čapek är sagorna inte överkliga på grund av att det finns magiska krafter och övernaturliga varelser i dem. De magiska krafterna och övernaturliga varelsena finns i stället i sagorna för att de har gott om plats i deras överkliga värld (Čapek 1984: 103).

Enligt Karel Čapek kan sagorna delas upp i korta och långa. Korta sagor är inriktade på en bestämd poäng, som kan vara en ordlek, en sensmoral eller ett sedelärande exempel. Exempel på korta sagor är fabler, anekdotiska sagor och liknelser (Čapek 1984: 109). Den långa sagan ska fångsla lyssnaren under hela sitt förlopp, vilket innebär att den kräver handling. Det är alltid en person som bär handlingen framåt och det är den personen som får all sympati (Čapek 1984: 110). Resten är kamp, äventyr, övervinnande av hinder och uthållighet i prov. I långa sagor finns alltid hoppet om ett lyckligt slut – hjälten får prinsessan eller skatten och lever lycklig i resten av sitt liv. Men även när det gäller motiven måste man tänka på den distanserade, överkliga sagovärlden. Čapek anser att motiven tar sin tillflykt till sagan som om de skulle avsäga sig verkligheten – för att förbli fiktion (Čapek 1984: 111).

Sagomotiven består av gammal mytologi, sociala traditioner och seder som inte längre finns, fortsätter Čapek. Det rör sig om hjältemod och ridderskap, äventyr och fjärran län-

¹⁸ Baba-Jaga och fågeln Grip är Čapeks exempel. Moderna exempel är bl.a. Harry Potter och Sagan om ringen. Jag vill också påpeka att hos Čapek heter fågeln ifråga Noh, men jag har valt att översätta den med Grip, eftersom det tycks röra sig om likartade mytologiska varelser. Fågeln Noh/Grip återkommer längre fram i avhandlingen.

der – men också om drömmar, med vilka människan sedan urminnes tider kompenserar den otillräckliga verkligheten. De drömmar som vi alla har står i alltför plågsam motsats till verkligheten för att vi ska kunna uttrycka dem annat än som fiktion (Čapek 1984: 111–112). Men det finns också enstaka sagor eller sagocykler där det finns spår av vad Čapek kallar en genial och personlig idé. I dessa sagor, menar Čapek, finns exempelvis en religiös mognad och en intellektuell överlägsenhet som inte kan ha varit kollektiv egendom från början. Ursprunget till en stor rad sagor ligger i att någon hittade på dem, på samma sätt som någon hittade på Don Quijote eller Gulliver (Čapek 1984: 112–113).

I essän *Několikero motivů pohádkových* (Några sagomotiv) tar Karel Čapek också upp sagomotivens härkomst och hävdar att de kommer från den allmänmännsliga erfarenheten. I de flesta sagor finner vi nästan samma erfarenheter i alla världens länder, vilket gör att motiven blir likadana oavsett hjältens ursprung. Čapek nämner de 11 han betraktar som mest frekventa: *Den uppfyllda önskan, Gåvan, Slumpen, Fyndet, Trollspöet, Hjälpen, Hindren, Framgången, Övermåttet, Den andra världen, Den goda gärningen*¹⁹ (Čapek 1984: 115–121). I analysen av Ota Pavels prosa i kapitel 7 återkommer jag till dessa sagomotiv.

2.3 Vladimir Propps funktioner

För att presentera den ryske folkloristen Vladimir Propp (1895–1970) har jag använt mig av hans klassiska verk *Morphology of the Folktale* (på ryska *Morfologija skázki*; 1928). Propp urskilde vissa ständigt återkommande motiv i olika sagotyper. Personernas namn och status växlar, men deras *funktion* i handlingen förblir densamma (Propp 2009: 20). Propp identifierar 31 funktioner i folksagan. Vissa sagor kan sakna några funktioner, men detta inverkar inte på deras ordningsföljd. Funktionerna bildar ett gemensamt system tillsammans (Propp 1971).

Propp anser att man kan studera en saga enligt de uppräknade funktionerna. En av dem lyder: ”Hjälten blir märkt.” Genom *märkningen* utrustas hjälten med någon form av igenkänningstecken – som exempelvis ett märke i pannan eller ett speciellt föremål – och kan således bli igenkänd även i en situation där det annars skulle varit omöjligt (Propp 2009: 52). Propps *märkningsfunktion* hänger sålunda tätt ihop med hans *igenkänningsfunktion*. *Märkningen* innebär att hjälten på ett eller annat sätt pekas ut som speciell – på gott och ont. Han blir visserligen *utvald* men det kan lika gärna resultera i *utstötthet*.

¹⁹ ”Splněné přání, Dar, Náhoda, Nález, Čarovný proutek, Pomoc, Překážky, Úspěch, Přemíra, Jiný svět, Dobrý skutek.”

Baba-Jaga förekommer ofta i den ryska folksagan. Hon är en liten häxa som bor i en stuga på hönsfötter i skogen och åker omkring i en mortel. Baba-Jaga är hjälpare åt hjälten, men samtidigt är hon fiende till människan. I den ryska folksagan finns också en givare, som kan ha både fientliga och gästvänliga drag. Här finns naturligtvis även en hjälte. Propp kallar honom Ivan. Även djur som en örn, en falk, en korp eller gäss kan förekomma i undersagan (Propp 1971). I min studie refererar jag till Propps funktioner och analyserar dem särskilt i kapitel 5.7.

2.4 Gérard Genettes paratexter

Fransmannen Gérard Genette (1930–) är litteraturteoretiker, strukturalist och en av de främsta moderna narratologerna. Ett av hans centrala verk är *Seuils* (1987), som kom ut på engelska 1997 med titeln *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Paratexter är allt utanför texten som hjälper läsaren att förstå den (Genette 1997: 1–15). Exempel på paratexter är enligt Genette utgivarens förord (ibid 1997: 16ff), titlar och kapitelrubriker (ibid 1997: 55ff), författarnamn (ibid 1997: 37ff), dedikationer (ibid 1997: 131ff) och noter (ibid 1997: 319ff). Jag har särskilt valt att se på kapitelrubriker.

Kapitelrubriker är en kortare eller längre ingress till ett kapitel och visar vid sidan av vanliga titlar vad ett kapitel/en berättelse handlar om. Det kan ibland vara svårt att skilja en kapitelrubrik och en titel åt, men enkelt sagt har en bok en titel och ett kapitel kan ha en rubrik. Kapitel kan definieras som ett ”avgränsat avsnitt i en bok, ofta numrerat och försett med rubrik”. (Nationalencyklopedin 2008). Rubrik kan definieras som ”urspr. en i rött målad initial, begynnelse-rad el. överskrift i en handskrift, sedermera överskrift i allmänhet och i synnerhet den i pressen använda överskrift som med avvikande grad och ibland teckensnitt vill locka läsaren till brödtexten” (Nationalencyklopedin 2008). Dessa rubriker kan vara kortare eller längre. Kapitelrubriker förekommer ofta i folksagorna, de torde ha varit extra väsentliga eftersom sagorna var en muntlig genre och berättaren använde dem som en presentation av vad som skulle hända. När det gäller en sagobok rör det sig ofta om en samling av sagor som också ingår i andra böcker. Då talar man om sagans titel. Men en titel på en saga kan också ses som en kapitelrubrik, eftersom den antyder vad som ska hända.

Hos Bröderna Grimm finns många olika varianter av kapitelrubriker. En del av deras upptecknade sagor har korta betecknande titlar, som de kända *Askungen*, *Törnrosa*, *Röd-luvan* och *Snövit*. Dessa titlar beskriver förvisso vad sagan ifråga kommer att handla om, men här handlar det mer om en antydning. Andra sagor har längre och mer beskrivande titlar, som *Grod-kungen eller Henrik Med järnbanden*, *Vargen och de sju killingarna*, *Om*

fiskaren och hans hustru, Den tappre lille skräddaren och Gåsvakterskan vid källan (Grimm u.å.).

Karel Jaromír Erben har givit sina sagor liknande rubriker. Exempel på dessa är: *Tři zlaté vlasy děda Vševěda* (Farfar Allvetandes tre gyllene hår), *Pták Ohnivák a liška Ryška* (Fågeln Eldbärare och räven Filur), *Hrnečku, vař!* (Koka, gryta!) och *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* (Den Långe, Den Brede och Den Skarpsynte) (Erben & Němcová 1993). Hos Božena Němcová finner vi titlar som *Jak se učil Honzík latinsky* (Hur Hans lärde sig latin), *Pohádka o Palečkovi* (Sagan om Tummeliten), *O hloupém Honzovi* (Om Dummerjöns), *Potrestaná pýcha* (Den straffade stoltheten) samt *O mluvícím ptáku, živé vodě a třech zlatých jabloních* (Om den talande fågeln, det levande vattnet och de tre gyllene äppelträden) (Němcová 1979).

Kapitelrubriker förekommer ofta i barnböcker/konstsagor men även i vuxenlitteraturen, som då får ett visst sagoskimmer. Som illustration ska jag ta upp några exempel från Rudyard Kipling och Ota Pavel själv.

Att jag tar upp den brittiske författaren Rudyard Kiplings (1865–1936) beror på att det enligt min mening finns många paralleller till Ota Pavel i vissa av hans verk. En av Kiplings mest kända böcker är *Just So Stories* (1902), och här använder han sig genomgående av kapitelrubriker. En av dem är *The Sing-Song of old Man Kangaroo* och en annan *How the first letter was written*. Ota Pavels mest karakteristiska kapitelrubriker finns i boken *Sellerikungens son*. En av rubrikerna lyder *Já jsem král ty jsi král každý má svůj marcipán* (Jag är kung du är kung jag är lika god som du) och jag analyserar den berättelsen i sin helhet nedan. Men den här berättelsen ramar inte bara in av en kapitelrubrik, här finns också mellanrubriker inom klammer, som exempelvis: [*Hrál také na bílém trávníku* (Han spelade också på en vit gräsmatta)], [*Udělám z tebe Valibuka* (Jag ska göra en Valibuk²⁰ av dig)] samt [*Chce se stát Balzacem* (Han vill bli en Balzac)]. På så vis får läsaren hela tiden veta vad som ska hända i nästa stycke. Och som vi ser förstärker mellanrubrikerna sagoatmosfären i berättelsen.

Generellt ger kapitelrubriker en försmak på vad som kommer att hända och väcker nyfikenhet hos läsaren, men samtidigt understryker de det magiska, trolska och episka i det författaren berättar och framkallar på det sättet en sagoatmosfär. En kapitelrubrik är faktiskt en liten saga i sig, en lekfull och lockande presentation. Rudyard Kipling är förvisso kortfattad i sina kapitelrubriker men genom sitt direkta tilltal i det han berättar

²⁰ Valibuk kommer av orden 'valit' (välta) och 'buk' (bok (trädet)). Personen Valibuk är således så stark att han kan välta bokträd. Han förekommer också hos Božena Němcová (Havránek 1989).

lyckas han få läsaren att tro att han vänder sig direkt till honom/henne. Detta är ett grepp som Kipling och Pavel har gemensamt, och jag återkommer till det längre fram.

Ovan har jag presenterat den tjeckiske författaren Karel Čapek och vissa av hans tankar kring sagan, den ryske folkloristen Vladimir Propp och hans funktioner samt den franske litteraturteoretikern Gérard Genette och hans paratexter. I min analys kommer jag att referera till dessa tre samt hänvisa till Ota Pavels kapitelrubriker eftersom de så starkt bidrar till sagoatmosfären i hans berättelser.

3. Biografi

Inledning

Innan jag analyserar Ota Pavels verk kommer en presentation av hans familj och uppväxt. För att kunna ge en så bred bild som möjligt av Pavel har jag också gjort intervjuer med hans bröder Hugo och Jiří Pavel, med hans änka Věra Pavlová samt med Otakar Brůna och Bohumil Svozil. Att biografien får så stor plats i min avhandling beror på att Ota Pavels liv och verk är så sammanflätat. Av det som skrivits om Ota Pavel framgår att hans barndom var mycket brokig. Den kännetecknas av ett myllrande liv fyllt av olika sorters människor med familjen som sammanhållande länk. Jag börjar med hans far, som blivit en omtyckt och särpräglad gestalt hos Ota Pavels läsare.

3.1 Uppväxt och familjeliv

Leo Popper²¹ föddes 19 juli 1899 i den lilla byn Buštěhrad några mil nordväst om Prag. Han var jude, men kände sig hemma i Böhmen och var en tjeckisk patriot. Leo Popper var handelsresande och arbetade i många år på den svenska firman Electrolux, där han i första hand sålde kylskåp och dammsugare (Hamzová 1983: 6).

Omdömena om hans personlighet är många. Arnošt Lustig²² var en av dem som kände honom, och han beskriver Leo Popper sålunda: "Pavel's father was an original character, cast in the mold of Zorba the Greek, who very often surprised everyone around him with his ability to enjoy life. He was often a source of joy for others. He lived life at a speed of a hundred miles per second, trying to pack the intensity of 500 years into one." (Lustig 1981: 414).

I januari 1945²³ skickades Leo Popper till koncentrationslägret Theresienstadt. Enligt vad sonen Ota senare berättade, var en av hans arbetsuppgifter i lägret att köra lik (Pavel 1969a). Leo Popper tillbringade ingen längre tid i lägret, utan lyckades fly före krigsslutet och kom tillbaka till Buštěhrad 5 maj 1945. Han deltog redan från början i försöken att befria staden (Svozil 2003: 29). Efter kriget fortsatte Popper som handelsresande men

²¹ Familjen hette Popper fram till 1955, då de bytte till namnet Pavel

²² Lustig var en tjeckisk-judisk författare som föddes i Prag 1926. Han emigrerade till USA 1970, men efter sammetsrevolutionen 1989 och fram till sin död 2011 levde han främst i Prag.

²³ Enligt vissa källor skedde detta i slutet av 1944, se exempelvis Janoušek 1998, bd. 2, s. 180.

fick inte återvända till sin anställning på Electrolux. En bidragande anledning till detta var hans medlemskap i kommunistpartiet, där han gick med 1945 (Svozil 2003: 30, 32). Han dog 1968.

Sin fru Herma träffade Leo Popper när hon arbetade som tjänsteflicka på familjen Poppers bondgård i Buštěhrad och de gifte sig 1924. Hon föddes i Dubí i centrala Böhmen den 17 september 1905, var kristen och kom från en gruvarbetarsläkt med rötter långt tillbaka i trakten. Hon dog 1977. Arnošt Lustig berättar att Herma Pavel hade tagit allting för givet fram till andra världskrigets utbrott. Då blev hon, i början av Hitlereran, på en juldans tillfrågad vad hon hade gemensamt med den där fule juden i sitt sällskap. Hennes svar blev: "Three children, sir." (Lustig 1981: 414).

Av dessa barn var Hugo det äldsta och han föddes i Mariánské Lázně 1924. När han var 18 år fick han tillsammans med sin bror Jiří inkallelseorder till koncentrationsläger. Pojkarna Popper blev inkallade tidigare än sin far – det här ingick i tyskarnas taktik: man plockade först ut barnen för att sätta psykisk press på resten av familjen. Den 15 februari 1943 började Hugos färd mot Theresienstadt, men han mellanlandade tre veckor i Veletržní palác (Handelspalatset) i Holešovice där firman Electrolux tidigare hållit till. Den här byggnaden användes som uppsamlingsplats inför de judiska transporter²⁴, och pojkarna Poppers mor Herma gick flera gånger förbi utan att veta att hennes äldsta söner befann sig där. I Theresienstadt anmälde sig Hugo för att rädda brodern Jiří från transport till förintelseläger frivilligt att arbeta i Tyskland (Svozil 2003: 27). Liksom fadern lyckades Hugo Pavel fly och kom tillbaka till Buštěhrad 4 maj 1945 (Svozil 2003: 29). Efter sin pensionering ägnade han sig mest åt fiske men reste också runt och höll föredrag om sin bror Ota. Hugo Pavel dog 30 januari 2014.

Nummer två i syskonskaran var Jiří. Han föddes i Plzeň 1926, och hans ungdom avbröts på samma sätt som den äldre broderns. Som nämnts ovan anmälde sig Hugo Pavel frivilligt till arbete i Tyskland, vilket enligt reglerna i Theresienstadt innebar att den yngre brodern skulle få stanna kvar där. I oktober 1944 sändes dock Jiří Pavel vidare till Auschwitz och sedan till Mauthausen. Förflyttningen till Mauthausen var en grym döds-marsch (Svozil 2003: 27). Jiří Pavel kom tillbaka till Buštěhrad först i slutet av maj 1945 (Svozil 2003: 29). 1957 började han som sportredaktör på *Obrana lidu* (Folkets försvar) och senare var han medarbetare på tidskriften *Lidová armáda* (Folkarmén). 1970 blev Jiří Pavel utesluten ur partiet och fick sparken från *Obrana lidu*. Han valde då att börja arbeta

²⁴ I oktober 2007 kom *Petr Ginz dagbok* ut på svenska (Bonniers, övers. Tora Hedin). Den skrevs under kriget av en ung pojke i samma situation som bröderna Pavel: modern var kristen och fadern jude. Vid 14 års ålder sändes Petr via Handelspalatset till Teresienstadt. Han efterföljdes senare av sin syster och far. Petr överlevde inte men det gjorde både system och fadern.

med antikviteter – ett intresse som han delade med brodern Ota. Jiří Pavel dog 14 juni 2011.

Den 2 juli 1930 föddes Ota Popper i Prag. Redan sommaren 1932 började familjen tillbringa sin lediga tid vid floden Berounka. De tog in på värdshuset U Rozvědčíka (Hos spejaren) som då ägdes av makarna Fraňek. Familjen Popper tillbringade även följande sommar på Rozvědčík men sedan ansåg man sig ha fått nog av värdshuslivet. På trettio-talet fanns här gott om luffare och vagabonder som störde nattsömnen, och familjen bestämde sig för att byta sommarhögkvarter. De slog sig ner hos Karel Prošek.

Karel Prošek var vid den här tiden färjkarl i Luh pod Branovem som ligger på andra sidan floden nästan mittemot Rozvědčík. Det hus som ligger närmast floden har alltid tillhört färjkarlen och här bodde familjen Prošek som bestod av Karel själv, hans fru Karolína och deras sex barn. Stugan hade två rum, och ett av dem hyrde Prošeks ut till familjen Popper (Voráč 1986: 18). Det var här Ota Popper lärde sig älska naturen. Floden Berounka blev en omistlig del av hans liv. Den nye ”släktingen” kom också att betyda mycket för honom. Det var farbror Prošek som gav honom hans första metspö och lärde honom att fiska. Prošek kan således förtjäna en närmare presentation och en sådan tillhandahåller Jaroslav Kos (1988) i sin minnesskrift *Ryby a krásní srnci Oty Pavla* (Ota Pavels fiskar och vackra rådjur). Han använder sig av en stil som närmast påminner om en tjeckisk saga:

Familjen Prošek igen. Precis som i Staré bělidlo i Božena Němcovás *Babička*. En likadan idyll. En fridfull, storslagen natur, en bystuga, en hop barn och som en silverdamm tjuter inte långt härifrån fördämningen. // Far är Karel, mor Karolína. Här lever förutom sex barn också kon Stracena, hunden Holan och katten Andělka.²⁵ (Kos 1988: 7).

Det här citatet är intressant inte bara för att det presenterar familjen Prošek utan också för att Kos gör en jämförelse med idyllen i Němcovás *Babička* (Mormor), som jag nämner i avsnittet om den tjeckiska sagan. Hjältinnan i boken är hennes egen mormor, som tillbringade sina sista levnadsår hos sin dotter i Staré bělidlo och tog hand om barnbarnen inklusive författarinnan. Här skildrar Němcová sin barndom som hon önskade att den skulle varit – med en stark, klok och kärleksfull mormor i centrum. Naturskildringen i boken är närmast akvarellartad och *Babička* har kommit att bli den kanske mest klassiska av tjeckiska klassiker. Det kan också vara av intresse att nämna, att denna mormors måg heter Prošek. Kos parallell är mycket träffande och Ota Pavel kom i sina böcker att gå

²⁵ ”Opět rodina Proškova. Stejně jako na Starém bělidle v Babičce Boženy Němcové. Podobná idyla. Poklidná velebná příroda, vesnická chalupa, kupa dětí a jako stříbrný splav tu hučí nedaleko jez. // Otec je Karel, matka Karolína. Žije tu vedle šesti dětí ještě kráva Stracena, pes Holan a kočka Andělka.”

tillbaka till sin idylliska barndom även om den tidvis utmärktes av grymhet, sorg och ensamhet. Även här har vi således den distansering Čapek skriver om (Čapek 1984: 101). I sin bok *Okamžiky* (Ögonblick) tar också Lustig upp en jämförelse med *Babička*. Han hävdar att Němcová begåvade sin mormor med drag från sagans värld, liksom Ota Pavel gav sin pappa en nästan mytisk personlighet (Lustig 2003: 30).

Familjen Popper bodde kvar i Prag, och deras sommaridyll vid Berounka varade fram till 1939, då Hitler ockuperade Böhmen och Mähren. Familjen flyttade från Prag till Leo Poppers far Ferdinand i Buštěhrad, och idyllen förbyttes i förödelse. Begreppet religiös tillhörighet, som man tidigare inte funderat så mycket över, blev nu en mycket påtaglig realitet. Eftersom Leo Popper var jude förklarades familjen enligt Nürnberglagarna tillhöra ”den orena rasen”.²⁶ De utsattes för hård diskriminering som exempelvis konfiskering av egendom, begränsad rörelsefrihet samt den oundvikliga Davidsstjärnan. Judar var utstötta ur samhället och hade inga som helst valmöjligheter (Voráč 1986: 17). Buštěhrad visade sig vara ett veritabelt nazistnäste och även Herma Popper, som var katolik, fick på grund av den övriga familjens judiska ursprung utstå mycket från både myndigheter och grannar.²⁷

Ota Popper var nio år gammal när kriget bröt ut och ännu inte fyllda fjorton när hans bröder skickades till Theresienstadt, vilket var en av anledningarna till att han själv fick stanna kvar hemma. Han hade dessutom papper på att Nürnberglagarna inte gällde för honom. Eftersom föräldrarna inte skrivit in honom i den judiska församlingens matrikel när han var nyfödd, betraktades han som halvjude av andra graden. Båda de äldre bröderna var inskrivna (Svozil 2003: 28). I juli 1944 gick Ota Popper ut tredje klassen i kommunala mellanskolan i Buštěhrad. Sedan tvingades han på grund av sitt judiska ursprung sluta skolan och i stället börja arbeta som lärling i en gruva i Kladno.

Strax söder om och gränsande till Buštěhrad ligger Lidice, ett samhälle som år 1942 hade ca 500 invånare. Lidice totalförstördes den 10 juni 1942 som hämnd för attentatet 27 maj på SS-ledaren Heydrich, protektor för Böhmen och Mähren. Alla män över 16 år likviderades, eftersom tyskarna grundlöst hävdade att de hjälpt attentatsmännen. Sammanlagt 190 personer dödades och byns 195 kvinnor blev deporterade till koncentrationssläggret Ravensbrück, där 52 av dem omkom. De cirka 100 barn som fanns i Lidice skickades till förtyskning i läger i Warthegau och till SS-hem. Bara 16 barn kunde identifieras efter kriget. 1946 byggdes Lidice upp igen (Nationalencyklopedin: “Lidice”).

²⁶ Nürnberglagarna var en antijudisk lagstiftning som antogs av den nazityska regeringen i september 1935. Lagstiftningen föreskrev att endast de som hade tyskt eller annat så kallat ariskt blod kunde vara tyska medborgare. (Nationalencyklopedin: ”Nürnberglagarna”)

²⁷ Enligt samtal med Otakar Brůna i januari 1994

Ota Popper var tolv år gammal när Lidicetragedin inträffade. Han kände många av of-fren och var skolkamrat med barnen. Lidice-tragedin, familjens splittrande och kriget överhuvudtaget påverkade honom starkt.²⁸ Andra världskriget varade i sex år – en period som av vuxna kan uttryckas som ”några år” men som motsvarade nästan halva Otas liv: han var nio år när kriget bröt ut och femton när det slutade. Kriget slog sönder hans trygghet och lämnade spår i honom för resten av hans liv.

Efter att familjen Popper hade återförenats sommaren 1945 återvände de till Prag och det hus de tidigare bott i på Farská ulice. Nu kunde Ota återuppta sin avbrutna skolgång, och 1946 började han på en tvåårig handelsskola. Han spelade också ishockey i Spartas topplag, var tränare för juniorerna och tränade löpning (Hamzová 1983: 17). 1947 gick han med i kommunistpartiet (Vedralová 1979: 8; Svozil 2003: 32). Ota Poppers far fick alla sina tre söner att gå med. Han anmälde dem utan att fråga (Lustig 2003: 94). 1948 tog Ota examen på handelsskolan och sedan lärde hans far upp honom till försäljare.

3.2 Arbete och yrkesliv

1949 började Ota Popper på dåvarande Tjeckoslovakiska radion. Avgörande för hans yrkesval blev hans längtan efter frihet och möjligheten att utveckla intresset för sport (Hamzová 1983: 9). Att han lyckades ta sig in på radion berodde på Arnošt Lustig. Han var en av de första som såg Pavels journalistiska och litterära anlag (Svozil 2003: 32) och hade ett samtal med Leo Popper: “Ni kan ju inte tillåta, att han säljer flugfångare hela livet. Vi ska göra honom till sportreportrarnas konung och kanske också till författare.”²⁹ (Pavel 1994: 10).

1951–53 blev det ett avbrott i Ota Poppers arbete på radion, då han gjorde sin tvååriga värnplikt. Under den här tiden brevväxlade Ota flitigt med sin bror Jiří. Brodern hävdar att Ota inte trivdes i det militära och aldrig ville stanna kvar där.³⁰

Av ett brev till brodern Jiří i augusti 1952 framgår det att Ota Popper nu bestämt sig för att bli författare (Pavel 2000: 37). I oktober skriver han åter till brodern, och i det här brevet är planerna mer utkristalliserade: ”Jag stannar kvar på radion ett par år till, efter arbetet skall jag studera klassikerna, osv. Och sedan skulle jag vilja åka utomlands och skriva.”³¹ (Pavel 2000: 39).

²⁸ Enligt samtal med Věra Pavlová i oktober 1988

²⁹ ”Přece nemůžete dopustit, aby celý život prodával mucholapky. Uděláme z něho krále sportovních reportérů a možná i spisovatele.”

³⁰ Enligt personligt samtal med Jiří Pavel 12.01.1994.

³¹ ”Zůstanu ještě pár let v rozhlasu, budu studovat po práci klasiky, atd. A pak bych jel někam ven psát.”

Beslutet sammanföll med stora omvälvningar i det tjeckoslovakiska samhället. Efter kommunistkuppen den 25 februari 1948 tvingades president Beneš avgå, och Klement Gottwald tog makten i landet. I början av 50-talet nådde Stalins massavrättningar och skenrättegångar sin kulmen. Den s.k. Slánskýprocessen³² inleddes 1951 och de avrättningar som följde ägde rum i slutet av 1952. Det här berörde inte Pavel eller hans familj personligen. Leo Popper var visserligen liksom Slánský jude men tillhörde en helt annan krets.³³ Processen väckte dock stor uppmärksamhet och skapade oro och osäkerhet i hela landet.

Ota Popper medverkade under sin militärtjänstgöring i flera tidningar, men han skrev oftast i *Obrana lidu* (Folkets försvar), och hans inlägg kunde handla om en fullgjord uppgift, julförberedelserna på förbandet, vikten av väggtidningar eller politisk skolning i det militära. Ofta handlade det om värdet av läsning, studier och kultur. I övrigt beskrev han händelser i soldaternas vardag.

Efter fullgjord militärtjänstgöring återvände Ota Popper till sitt arbete som sportreporter på Tjeckoslovakiska radion där han också lärde känna sin blivande hustru, Věra Nováková. Det var nu han skrev sina första större arbeten, vilka bestod av reportage från den första landsomfattande spartakiaden.³⁴ Parallellt med sitt arbete på radion skrev han reportage för olika tidningar och tidskrifter som exempelvis *Mladá fronta* (Ung front).

31 mars lämnade Ota Popper ifrån sig sin första berättelse om cykling, en av hans favoritsporter. Han har använt sig av fiktiva namn och berättelsen kom sedan att ingå i boken *En bågare från Herren Gud* (1971) med titeln ”Jak to člověk prohrál a potom vyhrál” (Hur nån förlorade och sedan vann). 29 april 1955 bytte familjen Popper sitt efternamn till Pavel, eftersom Leo Popper ansåg att de skulle ha ett tjeckiskt namn, då de bodde i Böhmen. Jiří Popper höll dock fast vid det gamla efternamnet ytterligare några år. 11 februari 1956 gifte sig Ota Pavel med Věra Nováková. Vid det laget var han i full gång med sina sportberättelser.

I augusti 1956 föddes Ota Pavels son Jiří och samma år slutade han på tjeckoslovakiska radion och började skriva på heltid. Även om Pavels bror Jiří arbetade några år som sportjournalist så var det inte han som påverkade Otas yrkesval. Den som influerade

³² Rudolf Slánský var jude och kommunistpartiets generalsekreterare. Han arresterades tillsammans med andra politiker – flertalet av dem judar – i samband med Stalins utrensningar. I en antisemitisk rättegång dömdes han till döden och avrättades (Nationalencyklopedin: “Rudolf Slánský”).

³³ Enligt samtal med Otakar Brůna 10.04.1995.

³⁴ Spartakiaderna bestod av gigantiska gymnastikuppvisningar och förekom främst i Östeuropa fram till kommunismens fall. Den första spartakiaden ägde rum i Tjeckoslovakien 1921. (Nationalencyklopedin: “Spartakiad”)

Pavel från första början var i stället bäste vännen och författaren Arnošt Lustig.³⁵ Som tidigare nämnts var det också han som fick in Pavel på radion. Några år senare beskrev Lustig Pavels förhållande till idrott och litteratur på ett sätt som ger bakgrunden till och belyser hela Pavels verk:

Reality and realism were the heroes of Pavel's generation. There were endless discussions among the writers of his generation as to whether writing fiction was not a betrayal of real literature, of a writer's conscience. (...) Ota Pavel spent those years of nonfiction writing in his empire: sports. He wrote about soccer players, bicyclists, skiers, about jumpers, basketball players, about men and women, and gave us an everlasting gallery of individuals. He wrote not only about their fame, about what it tastes like to step up and then to step down. Pavel was looking, in his sportswriting, for the same values we find in his later books about his father and about his family: justice, endurance, fair play. (Lustig 1981: 415–16).

Här pekar Arnošt Lustig på något som var centralt för Ota Pavel. Det han skrev byggde på fakta oavsett om det rörde sig om reportage, sportberättelser eller vad som brukar kallas minnesprosorna: *De vackra rådjurens död* och *Hur jag mötte fiskarna*. Lustig poängterar också tre värderingar, som han ansåg att Pavel sökte efter när han skrev om sport: ”justice, endurance, fair play”. De här tre värderingarna är också väsentliga i folksagan. Om man har tålamod, inte ger upp och använder rent spel, så segrar rättvisan. Pavels längtan efter dessa värderingar karakteriserar allt han skrev.

Pavel blev först sportredaktör på tidskriften *Stadion* – en svartvit tidskrift som kom ut en gång i veckan. Den var enkelt upplagd och hade en något rörig layout men gav i alla fall de tilltänkta läsarna det de var ute efter: information om sport.³⁶ Han var en flitig medarbetare vars reportage återkom regelbundet. Pavel hade också med sig sin egen stil till *Stadion*. Han använde redan från början sin egen syn på sport som utgångspunkt i det han skrev, och hans reportage i *Stadion* påminner mycket om de berättelser som kom att ingå i hans böcker. Pavels *Stadion*-period var relativt kort, men jag tänker ändå ta upp ett enskilt reportage. Förutom de ”klassiska”³⁷ referaten där reportern Ota Pavel berättar vad som hänt på ett cykellopp eller i en kanottävling, skrev han också texter som kom att bli

³⁵ Enligt personligt samtal med Jiří Pavel 940112

³⁶ Tidskriften saknar register och före 1957 fanns bara de viktigaste redaktionella uppgifterna medtagna vilket gör det svårt att ta reda på exakt när Pavel började där. Hans första inlägg tycks dock ha varit veckans kommentar i nummer 20 som kom ut 18 maj 1956.

³⁷ När jag sommaren 1994 talade med Pavels gode vän och kollega Otakar Brůna använde jag uttrycket ”klassiska reportage”. Brůna bad mig se upp med uttrycket i fråga och berättade att Pavel var oerhört påverkad av publicisten och författaren Ludvík Aškenazy (1921–986). Denne föddes i Český Těšín, gick gymnasiet i Polen och tog studenten i Ukraina. 1945 började han på Tjeckoslovakiska radion där han så småningom blev utrikespolitisk kommentator och företog åtskilliga resor. Ett av hans viktigaste reportage var ”Kde teče krev a nafta” (Där det flyter blod och nafta) från Saudiarabien 1948. Aškenazy hävdade att varje reportage måste innehålla ”dramatičnost” – dvs. ett dramatiserande element – och han fick ett mycket stort inflytande över 60-talets journalister.

typiska för honom: reportage där berättaren är exempelvis ett hus. Citatet nedan ger ett exempel just på hur Pavel handskas med berättarjaget i dessa texter:

Hallå, det är Gröbovka. Vad det är? Det är ju en villa mitt i Havlíčekträdgårdarna, som Mořic Gröbe lät uppföra i nyrenässansstil under förra århundradet. Nu är jag sedan några år tillbaka Julius Fučíks Hus för pionjärer, ständigt fullt av barn.³⁸ (Pavel 1956: 11).

Reportaget heter *Volá Gröbovka!* (Hallå, det är Gröbovka!) och Pavel skrev det till Internationella barndagen 1 juni. Citatet ovan utgör inledningen och kan till att börja med förefalla objektivt hållet: det skulle kunna vara Pavel/reportern som ringer från Gröbovka. Men så visar det sig plötsligt att det är Gröbovka själv som ringer. Pavel har personifierat Julius Fučíks³⁹ Hus och givit det sitt berättarjag. Genom att låta Gröbovka bli en sagotant ger han reportaget en lekfull anstrykning och betonar samtidigt att han vänder sig till barn. Det visar sig också i avslutningen där Pavel låter Gröbovka framföra en önskan: ”Bara en sista liten bön. Ring till skolministeriet och ÚNV [Centrál Národná komitét] i Prag och påminn dem om att de har lovat oss att bygga en pionjärstadion direkt under Gröbovka.”⁴⁰ (Pavel 1956: 11).

Ota Pavel använder sig här av diminutiv som stilgrepp. Den typen av diminutiv som finns i det sista stycket, dvs. ”liten bön” och ”liten stadion” visar att han riktar sig till barn. Diminutiven har inte egentligen någon förminskande funktion här utan markerar snarare berättarens intima förhållande till det han vill förmedla och dem han vill förmedla det till.

Både Otakar Brůna och Bohumil Svozil⁴¹ nämner reportern Jan Polešovský⁴² i samband med Pavel. Liksom Pavel vände sig Polešovský mot det dåvarande sättet att skriva reportage med utgångspunkt från antalet mål, sekunder och minuter och Brůna och Svozil påpekar att Polešovský var en mycket viktig reporter på den här tiden. Brůna säger också att Polešovský liknade Pavel i stilen, men att de i själva verket skrev helt olika. Enligt Svozil är dock Polešovský mer eller mindre en föregångare till Pavel. De kände varandra redan innan Pavel blivit något större namn som sportjournalist.

³⁸ ”Haló, tady Gröbovka. Co to je? Přece vila uprostřed Havlíčkových sadů, kterou dal postavit v novorenesančním slohu v minulém století Mořic Gröbe. Teď už jsem několik let Domem pionýrů Julius Fučíka, věčně plná děti.”

³⁹ Julius Fučík, 1903–43, var tjeckisk journalist och aktiv kommunist. 1942 häktades han av nazisterna och avrättades. Han lyckades smuggla ut sina anteckningar från fängelset och de gavs sedan ut postumt under titeln Reportáž psaná na oprátce (Reportage skrivet i galgen). Fučík kom att bli en symbol för kommunismen men det är mycket tveksamt hur pass äkta boken är (Nationalencyklopedin: “Julius Fučík”). Anteckningarna har även givits ut på svenska: Futjik, Julius. Med repet runt halsen. Arbetarkulturs Förlag, 1947.

⁴⁰ ”Jen malou prosbičku na konec. Zavolejte na ministerstvo školství a ÚNV Praha a připomeňte jim, že nám slíbili postavit přímo pod Gröbovkou pionýřský stadiónek.”

⁴¹ Enligt personligt samtal med dem båda i januari 1994

⁴² Sportreporter från Brno, ursprungligen advokat och mycket god vän till Pavel.

Från och med nummer 16/1957 finns Ota Pavels namn inte längre med i *Stadions* redaktionskommitté och han torde alltså vid ungefär den tidpunkten ha gått över till tidskriften *Československý voják* (Den tjeckoslovakiske soldaten). Eftersom tidskriften i sig var ett märkligt fenomen som är relativt okänt i väst har jag valt att ge en ingående presentation av den. Tidskriften finns i sin helhet på Klementinum, Nationalbiblioteket i Prag.

Den startade vid fronten som flygblad och började komma ut regelbundet 1945 men hette då bara *Voják* (Soldaten). 1952 bytte den namn till *Československý voják*, och jag kommer i fortsättningen att referera till den som ČV. Den beskrivning som i tidskriften gavs som något slags undertitel var: Litterär och konstnärlig tidskrift för försvarsministeriet – de politiska huvudnyheterna. Mottot var: För fosterlandet, för socialismen. Tidskriften hade en för den tiden relativt stor frihet, eftersom den lydde direkt under militären. Här läste jag själv en recension av filmen *Skřivánci na niti* (Lärkmarionetter), som den tjeckiske regissören Jiří Menzel gjorde 1969 men som inte visades officiellt förrän 1990, alltså efter sammetsrevolutionen. Tidskriften kom ut med 26 nummer om året.⁴³

Dess syfte var att fungera som kulturtidskrift och uppfostringsorgan för de unga militärerna. Den hade en bred litterär inriktning och en hel plejad av de mest kända författarna skrev i den, som Pavel Kohout, Jiří Šotola, Jan Otčenášek, Adolf Branald, Milan Kundera och Dušan Hamšík. Här fanns också utländska författare som Isak Babel (vars poetik Pavel för övrigt beundrade djupt [Svozil 2003:73]), Emile Zola, Alexandr Solšeničyn, Erik Blomberg, Jacques Prévert och Ray Bradbury. I ČV trycktes Arnošt Lustigs första berättelser och delar av Škvoreckýs *Tankový prapor* (Pansarbataljonen), som är en satir över den tjeckoslovakiska armén. Reportagen kunde handla om exempelvis Satchmo, Guy de Maupassant, Josef Lada och Jan Drda. Layouten var mycket tilltalande och de unga militärerna hade tillgång både till konstreproduktioner av t.ex. Honoré Daumier och illustrationer av Adolf Born. Omslagen är emellertid oftast av lägre konstnärlig klass av typen hurtigt leende soldat med bar överkropp som tvättar sig i snön (ČV 2/1958). I tidskriften finns också en återkommande figur – en docka som skapades av konstnären Jiří Trnka⁴⁴ speciellt för ČV. Den här figuren heter *Váš voják* (Er lille soldat) och har en notis till läsaren i varje nummer. I innehållsförteckningen för varje inbunden årgång finns bl.a. reportage, skisser, berättelser, dikter, kåserier, artiklar och recensioner. Pavels namn finns under följande rubriker: reportage, skisser, kåserier, artiklar och recensioner.

⁴³ Klementinum, Nationalbiblioteket i Prag

⁴⁴ Känd tjeckisk grafiker, målare, illustratör och dockfilmmakare 1912–1969

Här började Pavel således 1957. Enligt Otakar Brůna var Pavel tidningens bäste sport-reporter, men han hade ändå både ledningen och vissa kolleger emot sig eftersom hans sätt att skriva var något nytt för ČV.⁴⁵ Ota Pavel sa själv i ett samtal med Ivo Urban: ”Jag kommer inte ihåg vem som sprang vilken tävling på hur många minuter och sekunder. Det är inte viktigt för mig, någon kommer att slå tiderna, jag bryr mig om människans förhållande till sporten, till livet, de mänskliga ödena intresserar mig ofta mer än sportödena.”⁴⁶ (*Zápisník* 11/1967: 53).

Pavel tog med sig sin stil från Stadion till ČV, där han utvecklade den ytterligare. Han var mycket produktiv. Eftersom Pavel var anställd på ČV ända tills han 1966 gick i för-tidspension, blir det fråga om ett mycket stort material där alla typer av hans reportage är representerade. Zuzana Joukalová har i en bilaga till sitt examensarbete gjort en förteckning över Pavels artiklar i ČV 1957–1966 (Joukalová 1980: 111–117). Den visar en tydlig nedgång i produktiviteten fr.o.m. 1964 – ett faktum som förklaras av att Pavels sjukdom bröt ut i februari 1964 under vinterolympiaden i Innsbruck. Den sammanlagda summan av de artiklar som han publicerade i ČV under de här åren är 166.

Ett exempel på de reportage Pavel skrev för ČV under de här åren är ”Tři přání” (De tre önskingarna). Här har han medvetet utformat reportaget som en saga. Han preciserar dock på ett sätt som man inte gjorde i folksagan och inleder sålunda: ”En gång, fastän ingalunda för länge, länge sedan, utan precis nyligen så stack Hergott ut på stigen mellan fälten i pösig träningsoverall och varm yllemössa.”⁴⁷ (Pavel 1958: 27).

En klassisk saga börjar ofta med det tidlösa: Det var en gång för länge, länge sedan... Pavel hävdar här visserligen inledningsvis att ”En gång” men omintetgör genast intrycket av tidlöshet med att konstatera att det inte var så länge sedan. Det kan också vara värt att nämna att ordet ”hergot” i tjeckiskan (det är inlånat via tyskans Herrgott=Vår Herre, (Herren) Gud) betyder ungefär ”kors, jösses, förbaskat också”. Pavel fortsätter sin saga med att berätta hur Hergott möter en gammal man som har fastnat i ett träd: ”ju närmare han kom, desto bättre såg han, att på en gren i eken hängde en liten gubbe och viftade med sina små ben.”⁴⁸ Hergott hjälper honom att komma loss och den gamle mannen presenterar sig som Muskulík – idrottsmännens skyddshelgon. Namnet ”Muskulík” kan härledas från ”muskulární” (muskulös) eller ”muskulatura” (muskulatur) och den maskul-

⁴⁵ Enligt personligt samtal med Brůna i juli 1994

⁴⁶ ”Nepamatuji se, kdo za kolik minut a vteřin některý závod zaběhl. Není pro mne důležité, časy budou překonany, jde mi o poměr toho člověka ke sportu, k životu, jeho lidské osudy mě zajímají často víc než osudy sportovní.”

⁴⁷ ”Jednou, jenže nikoliv před dávnými a dávnými časy, ale zrovinka nedávno si vyrazil Hergott v plandavých teplákách a v čepici z teplé vlny cestičkou mezi poli.”

⁴⁸ ”Čím je bliž, tím vidí líp, že na větví toho dubu visí stařeček a mává nožičkama.”

ina diminutivändelsen ”-ík”. Pavel blandar här det mytologiska och det konkreta och skapar på så sätt en sagofigur av något vardagligt. Muskulík säger till Hergott, att eftersom han hjälpte honom skall han få tre önskningar uppfyllda. Men det finns en hake: de måste ha med idrott att göra.

Här kombinerar Pavel de för folksagan typiska dragen med sina egna konkreta önskningar för idrotten. Han låter inte Hergott önska sig att bli världsmästare i bordtennis – vilket Muskulík föreslår. Den önsknigen avböjer Hergott bl.a. med motiveringen, att han då skulle bli nästan professionell och förlora glädjen i sporten. I stället önskar han att officerarnas ska få ha kvar sin gymnastik och att fler skall delta i den. Den önskan får Muskulík att häpna: ”– Tusan också, de kära officerspojkarna, det vet jag inte precis ... – sade den lille gubben förvånat.”⁴⁹ Hergotts andra önskan är att få tillåtelse att delta i högre tävlingar och den tredje att soldaterna skall få lära sig simma i det militära.

Det här reportaget är bokstavligen som en saga. Hergott är ute och springer, och på vägen möter han en gammal man som han hjälper. Som tack får han tre önskningar. Det händer ofta i sagorna, att hjälten på sin vandring möter en liten gubbe, som ger honom de råd han behöver (Lüthi 1994: 129).

1961 vann det tjeckiska laget Dukla fotbollscupen i Amerika. 1962 skulle de göra ett nytt försök, och bokförlaget *Naše vojsko* bestämde sig för att man ville ha en dokumentation. Uppdraget att skriva om Dukla gav man till Ota Pavel, som först betraktade förslaget med en viss skepsis, bl.a. för att han egentligen var Sparta-anhängare (Pavel 1994: 60). Han antog dock erbjudandet och åkte till New York i augusti 1962.

Dukla bland skyskraporna började komma ut som följetong under hösten 1962 (ČV 18/1962: 18–19) och fortsatte under 1963 uppdelad på tretton nummer. Slutkapitlen skrev Pavel efter återkomsten från Amerika och sedan tog finputsningen vid. I januari 1963 lämnade han ifrån sig det slutgiltiga manuskriptet, som kom ut i februari 1964⁵⁰ och fick ett positivt mottagande av både kritiker och läsare. Ota Pavel själv kunde dock inte njuta av framgångarna med boken förrän ett par månader efter att den kommit ut.

3.3 Sjukdomen

Den 27 januari 1964 åkte Pavel till Innsbruck i Österrike för att som sportreporter närvara vid de olympiska spelen, som han för övrigt har ett reportage från i ČV 6/1964. När hans landsmän reste hem till Tjeckoslovakien 9 februari 1964 var han inte med. Han hade

⁴⁹ ”– A sakra, holenkové důstojníctí, to ani nevím ... – divil se stařeček.”

⁵⁰ Věra Pavlová (1993: 30) skriver att *Dukla mezi mrakodrapy* kom ut 20 februari 1964.

drabbats av en svårartad psykisk sjukdom och var omhändertagen av den österrikiska polisen. I Prag väntade Pavels hustru Věra som inte visste något om vad som hänt. Av sportkommentatorn vid radion fick hon höra att Ota Pavel olagligt lämnat republiken och stannat i Österrike.⁵¹ Militärens underrättelsetjänst inledde dock efterforskningar och fick snart veta att Ota Pavel tagits in på mentalsjukhus p.g.a. försök till mordbrand. 15 februari reste Arnošt Lustig och Věra Pavlová till österrikisk-tjeckiska gränsen för att möta Ota Pavel. Han hade förts till gränsen i en österrikisk ambulans, och en tjeckisk körde honom sedan till en psykiatrisk klinik i Prag (Lustig 2003: 198).

Vilken sjukdom Ota Pavel drabbats av finns det olika uppgifter om. Han använder själv i sina brev till familjen diagnosen ”manodepressivitet” (Pavel 2000: 73). Jana Hamzová använder i sitt examensarbete (Hamzová 1983: 28) termen ”manodepressiv psykos” och det gör även Miloš Voráč (Voráč 1986: 8). Ota Pavels bäste vän, författaren Arnošt Lustig, använder termen ”schizofreni” (Lustig 1981: 414).

Orsakerna till Pavels sjukdom tycks vara flera. Enligt Věra Pavlová var kriget en av dem.⁵² Även Otakar Brůna anser att Pavels sjukdom hade sina rötter i hans upplevelser under andra världskriget. Enligt brodern Jiří berodde Ota Pavels sjukdom på arv från farmor och mormor, militärtjänstgöringen samt splittringen av familjen då han var ensam med sin mamma⁵³, medan Jana Hamzová hör till dem som framhåller kriget som orsak till Pavels sjukdom. Hon påpekar dessutom att det tyska elementet i Innsbruck påverkade Pavel starkt (Hamzová 1983: 28). Miloš Voráč invänder dock mot detta och hävdar att Hamzovás slutsats är överdriven. Han anser att Ota Pavels långvariga hälsobesvär – han drabbades bl.a. ofta av kraftig huvudvärk – i kombination med den arbetsbelastning som författaren utsatte sig för är en betydligt viktigare orsak (Voráč 1986: not 90). I ett brev uppger Pavel själv några orsaker: ”Men läkarna är överens om att jag har varit psykiskt sjuk redan från att jag var liten, att sjukdomen varit dold i mig och att den bröt ut av överansträngning, vid stora belastningar/i armén vid 21 år, sedan vid 34 år.”⁵⁴

Ota Pavel kom att tillbringa en stor del av sina sista nio år på olika institutioner, eftersom han fick upprepade recidiv och det var svårt att hejda sjukdomsförloppet. Det dröjde tre och ett halvt år tills man hittade ett fungerande läkemedel. Då prövade en doktor Grof med mycket gott resultat en ny medicin – Lithium – på Pavel. Samme läkare

⁵¹ Enligt personligt samtal med Věra Pavlová 31.10.1988.

⁵² Enligt personligt samtal med Věra Pavlová 31.10.1988.

⁵³ Enligt personligt samtal med Jiří Pavel 12.01.1994.

⁵⁴ ”Ale doktoři se shodují v tom, že už jsem byl duševně nemocný od malička, že nemoc byla ve mě skryta a propukla přepracováním, při velkých zátěžích/na vojně v 21 letech, potom ve 34 letech.” (Brevet ifråga finns i Hugo Pavels arkiv. Det är daterat ”Pondělí 1967” (Måndag 1967) och Hugo Pavel har inordnat det före 8 februari.)

hävdade att Pavels hjärna var helt frisk, medan blodet hade dålig sammansättning. Vissa ämnen saknades och med hjälp av Lithium tillsatte man nu de ämnena (Pavel 2000: 74).

En huvudorsak till den här sjukdomen tycks således ha varit att Ota Pavel var arbetsnarkoman. Nu tvingades han visserligen slå av på takten, men han lämnade aldrig helt sitt litterära arbete, som fick en närmast terapeutisk verkan. Bl.a. blev han under första halvan av 1966 färdig med boken *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne). Det finns inga nya berättelser i boken utan bara sådant som Pavel skrev innan sjukdomen bröt ut. Hans litterära arbete bestod under den här perioden av finputsning, bearbetning och renskrivning. I oktober meddelade han sin bror Hugo att han skulle få förtidspension.⁵⁵

3.4 Litterärt genombrott

Trots sin förtidspension fortsatte Ota Pavel skriva och publicerade även i fortsättningen flertalet av sina berättelser i tidskriften ČV – men nu på frilansbasis. Tidigare hade han gjort omfattande research inför varje reportage, men i och med sjukdomen blev han mer eller mindre hänvisad till att arbeta hemma. Därigenom tvingades Pavel finna en ny infallsvinkel och så började han utarbeta vissa av sina reportage till berättelser med mer skönlitterär inriktning.

Detta resulterade i böckerna *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna), *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne), *Cena vítězství* (Segerns pris), *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Gud), *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) och *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). Bohumil Svozil skriver i sin essä *Svět próz Oty Pavla* (Ota Pavels prosavärld)⁵⁶ att Pavel varken fabulerar eller psykologiserar när han skildrar sina idrottsmän. Både när det gäller deras liv inom och utanför idrotten framhäver han de faktorer, som visar att de är mer eller mindre besatta av vad de håller på med och de mål de eftersträvar. De kämpar med såväl yttre som inre hinder och är fast beslutna att övervinna inte bara medtävlarna utan också sig själva. Pavels idrottsmän har oftast sämre utgångsläge och mindre talang än sina medbröder och måste därför kämpa mer och övervinna fler hinder. Svozil påpekar dock att Pavel undviker att heroisera dem (Svozil 1977: 170–171). Intresset för människan bakom idrottsmannen fanns redan i boken *Dukla bland skyskraporna*. I och med sitt förändrade arbetssätt fördjupade Pavel

⁵⁵ Enligt ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 11.10.1966

⁵⁶ Efterord till boken *Fialový poustevník* (Den violette eremiten; 1977)

det intresset och började koncentrera sig på mer ingående porträtt av de enskilda idrottsmännen. Och så föds Ota Pavels hjältar.

1971 överraskade dock Pavel läsare och kritiker med en bok om sin familj. Efter hans död kom ännu en bok om familjen ut. De här två böckerna kallas, som ovan nämnts, för minnesprosor och heter *De vackra rådjurens död* och *Hur jag mötte fiskarna*. Varför han började skriva om familjen nämner Ota Pavel i ett brev till brodern Hugo:

Att skriva om sport är tacksamt, eftersom många människor ägnar sig åt den. Men min hemligaste önskan är – om jag förblir frisk – att skriva om ett normalt liv. Om gamle Prošek, om Franěk från Rozvěděk, om eremiten från Skryje, en samling berättelser om vår pappa och mamma, osv.⁵⁷ (Pavel 2000: 67).

1968 kom *Segerns pris* ut på förlaget *Naše vojsko* och Arnošt Lustig skrev förordet. Boken omfattar enligt slutordet den väsentliga delen av *Dukla bland skyskraporna* och de bästa berättelserna ur *En låda full med champagne*, vilket innebär att den inte innehåller något som inte publicerats i bokform tidigare.

I första numret av ČV 1969 har Ota Pavel en berättelse med titeln ”Pohádka o zlaté medaili” (Sagan om guldmedaljen). Den handlar inte direkt om Jiří Raška, som tog guldmedalj i skidhoppning vid OS i Grenoble 1968, utan snarare om hur man skulle kunna skriva en saga om denne. Berättelsen börjar med att nämnde Raška kommer hem till Pavel för att berätta sin historia. När Pavel hört den åker han till förlaget *Olympia* och gör chefredaktören – Tibor Rybár – ett förslag som börjar såhär: ”Tibor, jag kan skriva en saga åt er, det blir till hälften saga och till hälften sanning. Det blir för pojkar och för vuxna. SAGAN OM DEN FÖRSTA GULDME DALJEN.”⁵⁸ (ČV 1/1969: 14).

Pavel fortsätter med att berätta för chefredaktören att sagan också kommer att handla om skomakaren Oldřich som fick fyra barn, varav ett var Jirka, och hur Jirka åkte skidor och började hoppa... Mitt i berättelsen låter Pavel chefredaktören fråga hur det går sedan, och bland mycket annat får Rybár veta följande: ”Och det var egentligen där i det lilla tåget, som kördes av lokförare Prochaska från Wien, som den olympiska guldmedaljen föddes, därför att stora saker föds ur stora smärtor.”⁵⁹ (Pavel 1969b: 15). Det här är således ett utkast till *Sagan om Raška*, som kom ut postumt 1974. Man skulle kunna säga

⁵⁷ ”Ono psát o sportu je vděčné, protože se tím zaobírá hodně lidí. Ale mé nejtajnější přání je – jestli budu zdrav – napsat o normálním životě. O starém Proškovi, o Fraňkovi z Rozvěděku, o poustevníkově ze Skryjí, knížku povídek o našem tátovi a mámě, atd.”

⁵⁸ ”Tibore, napsal bych vám pohádku, bude to na půl pohádka a na půl pravda. Bude to pro kluky i pro dospělé. POHÁDKA O PRVNÍ ZLATÉ MEDAILI.”

⁵⁹ ”A tam se vlastně v tom vláčku, který řídil pan mašinfíra Prochaska z Vídně, narodila ta zlatá olympijská medaile, protože velké věci se rodí z velkých bolestí.”

att det är ett reportage om ett reportage – eller ett reportageembryo som Pavel valde att presentera i form av en självständig berättelse.

I januari 1970 skriver Pavel till sin bror Hugo om en ny berättelse, som han betraktar som det bästa han dittills skrivit om sport.⁶⁰ Längst upp i brevet har han skrivit ”Celerový král” (Sellerikungen), vilket torde syfta på titelberättelsen i boken *Sellerikungens son*. Längre fram i januari inträffar något som blir uppslag till ytterligare en berättelse i nämnda bok: ”På tisdag ska jag gå på begravningen av dr Topinka från Dukla.”⁶¹ En av berättelserna i *Sellerikungens son* heter ”Služebník náš Hubert” (Vår tjänare Hubert) och handlar just om doktor Topinka.

Ota Pavels förändrade arbetssätt innebar, som nämnts ovan, att han efter sjukdomen använde sig av tidigare insamlat material och erfarenheter som han sedan bearbetade. En av dessa erfarenheter var hans minnen, och genom dessa skapade han en sekundärvärld.⁶² Kirsti Lahtinen skriver i sin pro gradu-avhandling, att hjälten i folksagan ”har förmågan att vandra mellan världarna [...]” (Lahtinen 2008: 41). Det har Ota Pavel också. I hans sekundärvärld fanns det frihet och lycka, vilket hjälpte honom att överleva. I berättelsen ”Titul, na který jsem hrdý” (En titel, som jag är stolt över) berättar han:

När jag mådde bättre, tänkte jag på det, som var vackert i livet. Jag tänkte inte på kvinnor eller på hur jag drivit omkring i Amerika, jag tänkte inte på flygturer över oceanen, och inte heller på hur jag spelade hockey i Sparta. Jag gick på nytt till bäckarna, fiskdammarna, floderna, fiskesjöarna, jag blev medveten om att detta var det vackraste som jag upplevt i livet.⁶³ (Pavel 2000: 100–101).

Slutet på den här berättelsen är i sig som en liten saga: ”Jag väntade på att ett under skulle inträffa. // En dag hände det. UNDRÉT. Min läkare kom och i handen hade han en ny, underbar medicin. Och sedan räckte han mig handen och öppnade dörren till anstalten.”⁶⁴ (Pavel 2000: 102).

Under november månad 1969 avslutade Pavel den bok som kom att bli *De vackra rådjurens död* och lämnade den till förlaget *Československý spisovatel* (Pavel 2000: 97). Ett exemplar skickade han också till Sverige. Översättaren Ulla Keyling kom hem till

⁶⁰ Ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 11.01.1970.

⁶¹ ”V úterý jdu na pohřeb dr. Topinkovi z Dukly.” (Citater är hämtat ur ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 1.2.70)

⁶² Alfréd Jindra (1930–2006), som var journalist på tjeckiska radion och kände Ota Pavel väl sade vid ett personligt möte i juli 1988 att Pavel inte var tokig, men att han hade förmågan att vandra mellan olika världar som ett barn.

⁶³ ”Když mi bylo líp, myslel jsem na to, co bylo v životě krásné. Nemyslel jsem na ženy anebo na to, jak jsem se toulal po Americe, nemyslel jsem na lety přes oceán, ani na to, jak jsem hrál ve Spartě hokej. Chodil jsem znovu k potokům, rybníkům, řekám, jezerům na ryby, uvědomil jsem si, že to bylo nejkrásnější, co jsem v životě prožil.”

⁶⁴ ”Čekal jsem, až přijde zázrak. // Jednoho dne se stal, ZÁZRAK. Přišel můj lékař a v ruce měl nový, skvělý prášek. A pak mi podal ruku a otevřel dveře ústavu.”

Göteborg efter att ha varit bortrest en tid, och på tamburmattan fann hon ett paket från Ota Pavel. Det innehöll ett originalmanuskript och ett brev – daterat 18.2.1970.⁶⁵

I brevet skrev Pavel att boken skulle komma ut senare under året. Den kom inte ut förrän 1971 och då inte riktigt i det skick han tänkt sig. Han nämnde också i brevet att Státní film (Statsfilm) bestämt sig för att spela in boken under 1970. Pavel arbetade på ett filmmanus redan i mars 1970 (Pavel 2000: 106), men det uppstod vissa problem:

de gav mig ungefär 150 anmärkningar i stil med att jag inte får skriva att vi hade en Buick eller en byst av Masaryk. // Till slut började jag fundera och nu funderar jag på att ge det här på båten även om det kommer att kosta mig 30 lakan. Men det skulle nog inte bli vare sig vår pappa eller vår familj.⁶⁶

Filmen *De vackra rådjurens död* hade premiär först 1987 och då var det regissören Karel Kachyňa som skrivit manus.

I juli 1970 hade Ota Pavel börjat samla material till en ny bok som skulle handla om en eremit som bodde under borgen Týřov. Han var övertygad om att det skulle bli hans vackraste bok och som titel hade han tänkt sig *Fialový poustevník* (Den violette eremiten).⁶⁷ (Pavel 2000: 115). I samma brev berättar Pavel att han till sin 40-årsdag (andra juli) fått glada underrättelser från utlandet: en norsk översättning av ”boken om pappa” – dvs. *De vackra rådjurens död* – är på väg. Detsamma gäller för Öst- och Västtyskland, och både Jugoslavien och USA funderar på saken (Pavel 2000: 116).

Hösten 1970 tillbringade Ota Pavel i Rybárna, en liten ort nära Kouřím vid floden Beřounka, och samlade material till ett filmmanus med arbetstiteln *Poslední ráj* (Sista paradiset). Den skulle handla om färjkarlar, fiskare och skogvaktare från Křivoklat-trakten. Materialet till filmen finns i Ota Pavels litterära kvarlåtenskap och här berättar han om familjerna Zyka⁶⁸ och Prošek, värdshuset Rozvěděk, färjelägen, forellbäckar, skogvaktare, lantbor och ingenjör Čech, som är huvudperson i berättelsen ”Potok pana

⁶⁵ Just det här manuskriptet blev aldrig översatt till svenska. Det var först 1975 som *De vackra rådjurens död* kom ut i Sverige och då i Sven Ahlgrens översättning efter den andra upplagan.

⁶⁶ ”dali mi asi 150 připomínek v tom smyslu, že nescím napsat, že jsme měli Buicka anebo bystu Masaryka. // Nakonec jsem uvažoval a uvažuji, že s tím praštím i když mě to praštění bude stát 30 táců. Ale to snad by nebyl ani náš táta a naše rodina.” (Citatet är hämtat ur ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 17.03.1970).

⁶⁷ Det här kom dock aldrig att bli någon hel bok. Ett utkast till *Fialový poustevník* publicerades för första gången i Zuzana Joukalovás examensarbete om Ota Pavel 1980 och berättelsen i sin helhet kom ut på Supraphon i serien Lyra Pragensis 1988. Senare kom den ut i en samlingsutgåva med samma namn 1995. Det har kommit ut en tidigare samlingsutgåva med den här titeln, men utan berättelsen ifråga. Däremot avslutas boken *Jak šel táta Afrikou* (Hur pappa gick genom Afrika), som kom ut 1994, med en berättelse med den titeln, men här rör det sig om Epilog, den avslutande berättelsen i *Hur jag mötte fiskarna*, som kom ut postumt 1974.

⁶⁸ Jarda Zyka var färjkarl i Kouřím och det var hos honom Pavel bodde vid det här tillfället.

inženýra⁶⁹ (Ingenjörrens bäck). Samtidigt som Pavel samlar material till den här filmen skriver han vad han kallar för ”Americký střelec” (Den amerikanske skytten), som han har för avsikt att avsluta och lämna ifrån sig i november. Inget manuskript med det namnet har återfunnits i Pavels litterära kvarlåtenskap, men titeln skulle kunna syfta på fotbollsspelaren Rudolf Kučera, som är huvudperson i berättelsen *Haló, taxi!* (Hallå, taxi!) i *Sellerikungens son* (Pavel 2000: 122).

Det var således våren 1971, som Ota Pavel fick sitt stora litterära genombrott med boken *De vackra rådjurens död*. Längre fram samma år kom en bok med fler sportberättelser: *En bågare från Gud*. Två år senare dog Ota Pavel i en hjärtattack. Själv mord nämns ibland som dödsorsak⁷⁰ – ett rykte som brodern Hugo avfärdade med ett skratt och kommentaren: då skulle det ha varit med arbete. Däremot hävdade Hugo Pavel att läkarna dödade hans yngste bror. 31 mars 1973 togs Ota Pavel in på sjukhuset Bohnice där man gav honom en sövande injektion. Läkarna lämnade honom ensam i rummet, och när de kom tillbaka var han död. Den injektion han fick var enligt Hugo Pavel skadlig för hjärtat och Ota Pavels hjärta var i dålig kondition p.g.a. de mediciner han tvingades ta. Läkarna missade det och förorsakade därigenom hans död.⁷¹

De två böckerna *Hur jag mötte fiskarna* och *Sagan om Raška* kom ut postumt 1974. Den förstnämnda boken färdigställdes av Ota Pavels änka Věra och skulle sannolikt sett helt annorlunda om Pavel levte och själv givit ut den, men den senare hade legat färdig några år. Pavel ansåg själv inte att *Hur jag mötte fiskarna* var färdig utan ville arbeta mer på den (Peterová 2000: 94).

⁶⁹ Berättelsen Ingenjörrens bäck har kommit ut i bokform två gånger: i *Mám rád tu řeku* (Jag tycker om den här floden) från 1988 och i *Jak šel táta Afrikou* (Hur pappa gick genom Afrika) från 1994.

⁷⁰ Bl.a. sägs han ha hoppat ut genom ett sjukhusfönster – Bohumil Hrabal, en av de författare som Pavel jämförs mest med, föll/hoppade ut genom ett sjukhusfönster i februari 1997. Se även Hrabal-experten och översättaren Mats Larssons artikel i juni-numret 1997 av *Bulletinen: information från svensk-tjeckisk-slovakiska föreningen*.

⁷¹ Enligt personligt samtal med Hugo Pavel 06.07.1995.

4. Språk och stil

Ett utmärkande drag i Ota Pavels stil är hans användande av s.k. talspråkstjeckiska, språkliga markörer som skiljer sig från det kodifierade standardspråket.⁷² Petr Mareš (1995: 234) skriver om vad ett användande av talspråkliga markörer kan tillföra ett litterärt verk. Här finner vi en motsats mellan ”högt” och ”lågt”, mellan känsla och intellekt och mellan talat och skrivet. I den tjeckiska litteraturen lyfter Mareš särskilt fram Jaroslav Hašeks *Den tappre soldaten Švejk* samt Karel Čapek. Mareš diskuterar också den paradoxala situationen som rådde under 50-talet (just när Ota Pavel publicerade sina första berättelser), nämligen att den positive hjälten i litteraturen, som gärna kom från arbetarklassen, skulle tala korrekt, kodifierad tjeckiska. Senare under 60-talet exploderar de talspråkliga formerna som uttryck i prosan, och Mareš lyfter fram just Ota Pavel som ett intressant exempel.

I sin artikel *K obecné češtině krásné próze (Ota Pavel)* (Om talspråkstjeckiska i skönlitteraturen (Ota Pavel)) skriver Alexander Stich att de här markörerna började användas inom den tjeckiska skönlitteraturen någon gång efter mitten av 1950-talet, och att Ota Pavel var en av de första som gjorde detta. En anledning att göra prosan mer talspråklig var enligt Stich att få den mer subjektiv, vilket förutom språkliga drag innebar att även berättande i jag-form bredde ut sig. Kritikernas och läsarnas reaktioner var inte enbart positiva, men talspråkstjeckiskan kom att stanna i skönlitteraturen vid sidan av skriftspråket och är numera etablerad som stilistisk markör. Exempel på markörer för talspråkstjeckiska som Stich lyfter fram hos Pavel är dels lexikala, som användandet av låneord från tyskan, som *akorát* (ackurat), *flek* (fläck), *ksicht* (ansikte), *šmak* (smak) och *vercajk* (verktyg). Jag kan nämna fler exempel som Pavel använder ofta, nämligen *vuřt* (korv) och *fajn* (bra). Andra exempel är enligt Stich morfologiska, som *í* istället för *é* och *-ma* i instrumentalis. Intressant att lägga märke till är att de fonologiska markörerna (”-ej” istället för det kodifierade ”-y” som i ”*mejdlo*” istället för ”*mýdlo*” (tvål)) samt s.k. protetiskt ”v-” framför vokalen ”o” som i ”*vokno*” istället för ”*okno*” (fönster) inte alls är frekventa hos Ota Pavel. Han använder sig också av verbändelser i presens 1. pers. pl. Utan ”-e”, som ”*naservírujem*” istället för ”*naservírujeme*” (vi serverar). Pavel använder

⁷² Se t.ex. Sgall och Hronek 1992, Gammelgaard 1997 och Hedin 2005.

alltså inte dessa markörer konsekvent och blandar även in arkaiserande former i replikerna, vilket enligt Stich visar på en tydlig konstnärlig stilisering av språket. Pavel använder talspråk där det är viktigt för helhetsintrycket vilket ger hans verk ett poetiskt element.

Stich lyfter även fram Pavels berättarröster. Berättelserna är skrivna i jag-form. Anmärkningsvärt vad gäller stilen i Ota Pavels verk är just att direkt tal och berättarröst flyter samman och att dessa två nivåer inte alls skiljer sig åt i fråga om graden av talspråklighet. Stich drar den intressanta slutsatsen att funktionen hos talspråksmarkörerna inte är realistisk, dvs. till för att karakterisera personerna. Istället ger dessa markörer en poetisk och känslomässig karakteristik till berättelserna som helhet. Stich noterar att Ota Pavel var en av de första som använde talspråksmarkörer både i direkt tal och i berättarrösten (Stich 1975: 215-223).

I artikeln *Stylizování jazykové komunikace v prózách B. Hrabala a O. Pavla* (Stiliseringen av språklig kommunikation i B. Hrabals och O. Pavels prosaverk) tar Ivana Stehlíková upp Pavels direkta kommunikation med läsaren. I sina berättelser låter han berättaren ställa frågor, som t.ex. *A jak to bylo dál? Dál to bylo tak, že lesní a hajní kromě stromů začali počítat časem i srnčí.* (Och hur blev det sedan? Sedan blev det så, att skogvaktarna förutom träd så småningom började räkna rådjur också.) Även interjektioner som *prokristapána* (herrejesus), *ježíšmarjá* (jesusmaria) blir ett direkt tilltal som väcker läsarens uppmärksamhet och känslor.⁷³

När det gäller språket i berättelserna påpekar även Stehlíková att Pavel blandar skriftspråks- och talspråkstjeckiska. Markörer från det ena och andra flyter ihop i både berättarens och personernas tal. Som exempel tar Stehlíková upp meningen: *”Mý děti úbohý. Kdybyste věděly, jakého máte tatínka.”* (”Mina stackars barn. Om ni visste, vilken pappa ni har.”) från berättelsen *“Nejdražší ve střední Evropě”* (Dyrast i Centraleuropa), där *Mý děti úbohý* på standardspråk skulle vara *Mé děti ubohé*. Men Stehlíková menar att dessa former speglar personernas emotionella tillstånd och används när dialogerna präglas av gräl, ironi mm. (Stehlíková 1983: 235-246).

När det gäller Pavels direkta kommunikation med läsaren, har jag tidigare nämnt de paralleller till den muntliga berättaren som Veronika Kamenská drar. I stället för att konstruera en händelse återger den muntlige berättaren det han minns eller vad han hört och ger på så sätt nytt liv åt det, så att det låter som om det hände på samma sätt som det berättas. Enligt Kamenská antar Ota Pavel rollen av muntlig berättare. Han riktar sig ofta

⁷³ Även författaren Karel Čapek använde sig av den här typen av interjektioner, som t.ex. *Hergot* (Herregud).

direkt till läsaren och skapar på så sätt ett intimt tilltal som får läsaren att känna sig berörd (Kamenská 2006: 22). Den tjeckiska litteraturvetaren Alice Jedličková tar upp två olika typer av adressater, *den fiktiva* och *den projekterade*. Här ska jag bara ta upp den fiktiva adressaten. Denne/denna är en del av den skildrade fiktionen och den värld den representerar. Den fiktiva adressaten utgör således en av gestalterna i handlingen (Jedličková 1993). Ota Pavel använder sig av den fiktiva adressaten för att rikta sig direkt till läsaren. I början av berättelsen ”Pár kilometrů od Terezína” (Ett par kilometer från Theresienstadt), som ingår i *Sellerikungens son*, finns ett exempel som är typiskt för Pavel och hans direktkommunikation: ”Det är en sorglig historia, men som ni själva vet, så är livet inte alltid glatt och en del har mer tur och en del mer otur.”⁷⁴ (Pavel 1972: 57).

Här vill jag nämna ytterligare ett stilistiskt drag som är signifikativt för Ota Pavels berättelser, och det är hans sätt att använda diminutiv. Det är ett genomgående och konsekvent drag i hans berättelser och han använder det inte i förminskande syfte utan för att poängtera förtrolighet och närhet. I berättelsen ”De vackra rådjurens död” säger färjkarlen Prošek till sin hund Holan: ”Och var har du den lilla kossan?”⁷⁵ (Pavel 2004b: 48). Det här är ett tydligt exempel på förtrolighet – i det här fallet mellan husse och hund. I ”Hur Bohoušek Váňa hämnades Maruška Kettnerovás bittra tårar” beskrivs pojken med följande ord: ”han hade fortfarande en kropp så liten som en liten myra”.⁷⁶ (Pavel 1972: 33). Här förtydligar Pavel att han talar om ett barn.

Stehlíková nämner ytterligare ett drag som genomsyrar Ota Pavels berättelser – den distans han har i berättarrösten. Denna distans är enligt Stehlíková tydligast i boken *De vackra rådjurens död* där pojken Ota betraktar världen och sin far, och författaren, som också är berättare, är vuxen. Stehlíková hävdar att den här distansen har sitt ursprung i Pavels tidigare verk, där han som sportjournalist ägnade sig åt att skriva reportage och var tvungen att förhålla sig objektiv till det han skildrade. Men Pavel slutade snart skriva traditionella reportage och läsarna började se hans arbeten med sporttematik som berättelser. Han dramatiserade enligt Stehlíková avsiktligt reportaget, så att han skulle kunna skriva allmänna betraktelser över hur exempelvis en förlust påverkar en idrottare.

Utmärkande för Ota Pavel är också, fortsätter Stehlíková, att han endera berättar det som han själv varit med om, som i *Hur jag mötte fiskarna*, eller det som ligger nära honom – som i *De vackra rådjurens död*. Pavels gestalter utgår alltid från levande människor., men hans gestaltning av dem är litterär och det som händer dem har inte alltid hänt

⁷⁴ ”Je to smutný příběh, ale jak víte sami, život není pořád radostný a někdo má víc štěstí a někdo má víc smůly.”

⁷⁵ ”A kdepak máš kravičku?”

⁷⁶ ”měl pořád tělíčko jako brabeneček.”

på exakt samma sätt i verkligheten. Jag vill visa att detta fikionaliserande även gäller sportberättelserna, där Pavel skildrar idrottsmän som han känner/känner väl till.

5. Analys

Inledning

I. Saga, sagomotiv och sagogestalter

I min analys använder jag mig av Karel Čapeks sagomotiv och sagogestalter, Vladimir Propps funktioner, begreppet *dramatis personae* samt Gérard Genettes paratexter. Dessutom kommer jag att se på berättarperspektivet hos Ota Pavel utifrån det narratologiska begreppet fokalisering, som bl.a. Gérard Genette har använt sig av.

Čapek nämner i sin essä ”Några sagomotiv” de elva han betraktar som mest frekventa: *Den uppfyllda önskan, Gåvan, Slumpen, Fyndet, Trollspöet, Hjälpen, Hindren, Framgången, Övermåttet, Den andra världen, Den goda gärningen*⁷⁷ (Čapek 1984: 116–121). Ota Pavel använde sig i sina berättelser nästan alltid av ett eller flera av dessa motiv, men jag menar att han inte alltid gjorde det i form av något som kommer utifrån. Viljan kan exempelvis innebära en *gåva* och eftersom man kan ses som sin egen hjälpare kan hjälpen också komma inifrån. På det viset kan man också själv *uppfylla sin önskan* samt *nå framgång* och *övertvinna hinder* med den egna viljan. Samtliga ovan nämnda sagomotiv är besläktade och utgör olika sidor av varandra. Karel Čapek tar också upp sju sagogestalter: *Hjälten, Prinsessan, Askungen, Den förtrollade, Den onde, Slughuvudet, Dummerjöns*⁷⁸ (Čapek 1984: 122–126), och även dessa kan vi känna igen i Pavels berättelser.

Vladimir Propp använder uttrycket *dramatis personae* om sagans gestalter. Termen betyder personförteckning eller rollista (Åström 2008) och Propp hävdar att man kan studera en folksaga utifrån deras funktioner, vars antal han beräknar till 31. Hos Propp finner vi följande sju *dramatis personae*: *Skurken, Givaren, Hjälparen/Den magiske agenten, Prinsessan och hennes far, Avsändaren, Hjälten* och *Den falske hjälten* (Propp 2009). Samtliga förekommer i Ota Pavels berättelser.

När det gäller Gérard Genette har jag i min analys använt mig av vad han kallar paratexter, exempelvis titlar, kapitelrubriker och annat som ger information om texten ifråga.

⁷⁷ *Splněné přání, Dar, Náhoda, Nález, Čarovný proutek, Pomoc, Překážky, Úspěch, Přemíra, Jiný svět, Dobrý skutek.*

⁷⁸ *Hrdina, Princezna, Popelka, Zakletý, Zlý, Chytrák, Hloupý Honza.*

Jag har koncentrerat mig på kapitelrubrikerna, men även Ota Pavels berättelsetitlar har stor bäring i analysammanshanget.

Genette har också studerat berättarperspektivet. Han lanserade begreppet *fokalisering* i *Discours du récit* 1972 (på engelska *Narrative discourse*, 1980) och lät det ersätta de tidigare använda begreppen *perspektiv* eller *point of view*, som användes både om synvinkel och berättare. Genette menar att det är viktigt att skilja mellan blick och röst. Blicken är det perspektiv läsaren får på en karaktär och rösten är berättaren. Enligt Genette är berättaren antingen homodiegetisk och finns med i händelseförloppet eller också heterodiegetisk och står utanför handlingen. En homodiegetisk berättare är inte alltid en jag-berättare utan kan också vara en mindre karaktär som berättar vad som händer huvudkaraktären. Berättaren kan alltså vara en person medan synvinkeln är en annans (Eriksson 2010: 8–9).

Jag pekar redan i början av den här studien på Ota Pavels påverkan av saga och folklore. Kamenská anser som jag tidigare nämnt att Pavels berättelser kan ses som sagor för vuxna (Kamenská 2006: 81): ”han går långt tillbaka till berättandets rötter, till sagan, och förenar den med moderna inslag: användande av fakta, autentisering, subjektivering och en finslipad form av ett rikt bildspråk.”⁷⁹ Hon påpekar också att Pavel använder sig av sagogestalter som kung, prinsessa, djävul, näck och Baba-Jaga. Berättelserna innehåller oftast en *hjälte*, minst en *hjälpare* och även någon eller några *givare*. I Pavels sportberättelser representeras hjälparen exempelvis av en tränare, i berättelserna om familjen intas den rollen däremot ofta av färjkarlen Prošek, som i samma mån får representera givaren (Kamenská 2006: 50).

Hjälten är alltid huvudpersonen i sagan och han har också vapen som hjälper honom att besegra motståndaren. Ota Pavels vapen är adekvata om än inte alltid traditionella, och jag går närmare in på det i min analys. Men även *hjälparen* har en stor roll. Han bistår hjälten när denne ska utföra sina dåd, varvid han använder sina speciella egenskaper och erfarenheter. En annan viktig roll i sagan intar *givaren*, som är närbesläktad med hjälparen. Ibland kan en och samma person i en saga fungera som både hjälpare och givare.

Enligt Karel Čapek är hjälten ”en stor kämpe och erövrare, en ung riddare, en äkta episk hjälte, som går ut i världen, besegrar drakar och jättar, befriar prinsessor och blir kung.” (Čapek 1984: 122). Även Ota Pavels hjälte är en kämpe. Han slåss emellertid inte med fysiska drakar och jättar utan med sig själv, med sina svårigheter och motgångar.

⁷⁹ “vrací se hluboko zpět ke kořenům vyprávění, k pohádce, a spojuje ji s moderními prvky: využitím faktu, autentizací, subjektivizací a vybroušenou formou přebohatě obrazného jazyka.”

Han går i närkamp med smärtan, vilket innebär att han stannar kvar i den och försöker vända den till sin egen fördel. Han utnyttjar alltså sin egen smärta. Här handlar det inte om några sagohjältar, utan om levande människor med fel och brister som de försöker övervinna. Det handlar om avheroiserade hjältar. Pavels hjälte är aldrig den som har mest talang och som allting går som på räls för; han är den som aldrig har tur, som aldrig får något gratis. Ota Pavels hjälte måste kämpa hårt för att nå sitt mål. Kamenská menar att hjälten har ett utstakat mål, som han ska uppnå. Han ger aldrig upp och förlorar inte hoppet. Hans vilja är okuvlig, vilket gör att han övervinner gigantiska hinder och fullgör övermänskliga uppgifter. Prinsen i sagan slår ihjäl en niohövdad drake medan idrottsmannen hos Ota Pavel vinner olympiska guldmedaljer. Han kämpar också med fysiska hinder som brist på talang och sjukdom samt psykiska som rädsla och brist på mod (Kamenská 2006: 42).

II. Böcker och utgåvor

Ota Pavels böcker kom ut i olika versioner med olika urval, både före och efter sammetsrevolutionen. Samlingen *Segerns pris* (1968) innehåller större delen av *Dukla bland skyskraporna* och de bästa berättelserna ur *En låda full med champagne* men här finns inget nytt. *Bestigningen av Eiger* är en samling berättelser med sporttematik för ungdom utgiven 1989. Ovan nämnde Bohumil Svozil har gjort urvalet och skrivit förordet, men boken innehåller urval från *En låda full med champagne* (1967) och *Sellerikungens son* (1972) samt hela *Sagan om Raška* (1974). Inte heller här finns således något som inte kommit ut tidigare. Även *Gyllene ålar* (1985, 1988 och 3:e rev. utg. 1991) är en samlingsutgåva som redigerats av Bohumil Svozil. Boken innehåller främst berättelser ur de självbiografiska *De vackra rådjurens död* och *Hur jag mötte fiskarna* men även några berättelser ur Pavels litterära kvarlåtenskap. Samtliga dessa samlingsutgåvor gavs ut för att presentera Ota Pavel närmare och sprida hans berättelser.

I det här kapitlet behandlar jag i mer eller mindre kronologisk ordning Ota Pavels böcker från *Dukla bland skyskraporna* (1964) till *Sagan om Raška* (1974).⁸⁰ Pavels verk har visserligen kommit ut i åtskilliga nya utgåvor och upplagor efter sammetsrevolutionen (se även stycket ovan), men eftersom det är svårt att avgöra vilket av det ”nya” materialet i dessa böcker som Ota Pavel själv skulle ha valt att ge ut, begränsar jag mig till det ovan nämnda. Jag kommer dock att referera till den tredje, utvidgade upplagan av ovan nämnda *Gyllene ålar*, som är en samlingsutgåva av flertalet berättelser i *De vackra*

⁸⁰ Jag har valt att inte hålla en strikt kronologi, eftersom ”De vackra rådjurens död” och ”Hur jag mötte fiskarna” hör ihop såväl tematiskt som tidsmässigt och inte bör analyseras var för sig.

rådjurens död och *Hur jag mötte fiskarna* (Svozil, 1. uppl. 1985). Samtliga citatöversättningar är mina egna.

I analysen koncentrerar jag mig på *De vackra rådjurens död*, *Hur jag mötte fiskarna*, *Sellerikungens son* och *Sagan om Raška*. De övriga böckerna refererar jag i kronologisk ordning, inklusive *En bågare från Gud*, som jag analyserar delar av. I analysen relaterar jag handlingen i korthet och analyserar löpande i texten. Eftersom jag inte kan ta upp alla berättelser har jag gjort ett urval. Dels har jag gått efter relevansen för min frågeställning, dvs. hur mycket en berättelse är genomsyrad av sagan, dels hur typisk den är för Pavels berättarstil. Jag har också försökt att inte ta upp flera liknande berättelser.

5.1 Dukla bland skyskraporna

Dukla bland skyskraporna är Ota Pavels första bok. Den kom ut 1964, alltså tio år före *Sagan om Raška*. Jag refererar dock till utgåvan från 2004. Boken är en samling reportage skrivna som en del av en helhet, en monografi om ett fotbollslag. Här beskriver Pavel det första fröet till militärfotbollslaget Dukla, hur det bildades och utvecklades. Han berättar i jag-form, som reportern Ota Pavel. Han presenterar också spelare, tränare, läkare och andra som på något sätt varit viktiga för laget. Personskildringarna är dock alltför korta för att möjliggöra någon hjälte- eller hjälparanalys. Matchreferaten är på ett naturligt sätt inlemmade i handlingen. Boken innehåller både sagoelement och sago-motiv. Det förstnämnda finns i meningen: ”Dukla sov insvepta i täcken, motorernas monotona brummande blev till en luftsaga för dem.”⁸¹ (Pavel 2004a:114). Här blir motorernas brummande en luftsaga. Pavel poängterar också att föräldrarnas stöd aldrig kan underskattas, även om det ibland kan ta sig litet udda uttryck: ”I Kanada lägger ofta föräldrarna en hockeyklubba eller ett basebollträ hos de små pojkarna i vaggan; tecken på lycka, berömmelse, försörjning. Hos Milan lade Karel Dvořák en splitter ny lädertrasa på täcket.”⁸² (Pavel 2004a: 41). Här blir både hockeyklubba, basebollträ och lädertrasa till de hjälpare, som återfinns hos Vladimir Propp. I originaltexten står det egentligen ”det lilla täcket”, eftersom det är vanligt i tjeckiskan att använda diminutiver för att visa att det handlar om barn. Det har dock inget med storleken på täcket att göra. Pavel använder också ordet ”mičuda”, som är slang för ”míč”, boll. Sagovärlden i *Dukla bland skyskraporna* består av referenser som ovanstående och boken kan ses som en skiss till de böcker som skulle komma senare.

⁸¹ ”Dukla spala zachumlána do pokrývek, monotónní hukot motorů se pro ni stal vzdušnou pohádkou.”

⁸² ”V Kanadě často dávají rodiče kloučkům do kolébky hokejovou hůl a baseballovou pálku; znaky štěstí, slávy, obživy. Milanovi položil Karel Dvořák k peřince zbrusu novou mičudu.”

5.2 En låda full med champagne

Boken kom ut 1967 och av de elva reportage, skisser och berättelser, som *En låda full med champagne* innehåller hade några publicerats i tidskrifter tidigare. En del av berättelserna skrev Pavel innan *Dukla bland skyskraporna* kom till. Ett utmärkande drag för *En låda full med champagne* är att Pavel växlar mellan att berätta i jag-form – retorisk eller subjektiv – och tredje person. Det rör sig också om djupare personskildringar än i *Dukla bland skyskraporna*. Jag tar inte upp någon enskild berättelse här, eftersom en del av dem kom att ingå i *Sellerikungens son* i omarbetad form.

5.3 De vackra rådjurens död

Boken *De vackra rådjurens död* är Ota Pavels skönlitterära debut. Den är också som jag tidigare nämnt ett försök att uppfylla en hemlig önskan. Den bok som Ota Pavel ursprungligen skrev är dock inte den bok som kom ut. Första upplagan av boken kom ut 1971 och innehåller åtta berättelser: ”Nejdražší ve střední Evropě” (Dyrast i Centraleuropa), ”Ve službách Švédska” (I Sveriges tjänst), ”Smrt krásných srnců” (De vackra rådjurens död), ”Kapři pro Wehrmacht” (Karpar åt Wehrmacht), ”Jak jsme se střetli s Vlky” (Hur vi tävlade med familjen Vlk), ”Otázka hmyzu vyřešená” (Insektsfrågan löst), ”Prase nebude!” (Det blir ingen gris!) samt ”Králíci s moudrýma očima” (Kaninerna med de kloka ögonen). Berättelsen ”Běh Prahou” (Ett lopp genom Prag) skulle enligt Pavels originalmanuskript ha ingått mellan ”Insektsfrågan löst”, som där hade titeln ”Smrt mouchám!” (Död åt flugorna!), och ”Det blir ingen gris!”. Censuren strök dock berättelsen ifråga och i andra upplagan uteslöts även ”Det blir ingen gris!”.

Den tjeckiska censuren var vid den här tiden mycket hård. Under den nazistiska ockupationen av Tjeckien var det främst skönlitteratur och poesi av respekterade tjeckiska författare som var utsatt, medan den s.k. populärlitteraturen gynnades i enlighet med teorin att skräplitteratur hjälper den vanliga läsaren att fly från verkligheten. Bokproduktionen efter 1945 styrdes av samma restriktiva principer som censurskapet under andra världskriget, men försökte begränsa den så kallade lägre stående litteraturen till fördel för en mer nationellt högtstående sådan.

Strax efter februarikuppen 1948, när kommunisterna tog makten i landet, kom kommunistpartiet med nya direktiv i sin kulturpolitik. Det resulterade i en rad listor med förbjudna böcker för de allmänna biblioteken. Under slutet av 40-talet ersattes också ett stort antal förläggare av stora statsstyrda förlagshus. Visserligen uppstod en ljusning un-

der Pragvåren 1968, men efter den s.k. ”normaliseringen”⁸³ efter Warszawapaktstyrkornas invasion i augusti 1968 blev den politiska och därmed även den kulturella situationen ännu värre (Šmejkalová 2001).

De första utgåvorna av *De vackra rådjurens död* drabbades således av censuren. Det har fortfarande inte kommit ut någon utgåva av boken som Pavel ursprungligen tänkt sig. I min analys utgår jag från den upplaga av *De vackra rådjurens död* som kom ut 2004 i *Sebrané spisy Oty Pavla* (Ota Pavels samlade verk), eftersom den innehållsmässigt är identisk med första upplagan. Berättelserna kommer i kronologisk ordning och Ota Pavels pappa är den egentliga huvudpersonen. Ledmotivet är familjen, och i boken finns många sagomotiv, som dock växlar i styrka. Ett tema som återkommer i flertalet berättelser är Leo Poppers mer eller mindre framgångsrika jakt på lycka – dvs. hans hjälteresa. Även märkningen, som ju är en av Propps funktioner, är ett tydligt drag och anknyter ofta till huvudpersonens religion. Märkningen är överhuvudtaget ett genomgående motiv hos Ota Pavel och hans hjälte är oftast på något sätt märkt eller utstött. Samtidigt är han/hon en stor livsnjutare och ger aldrig upp.

Berättarjaget är genomgående sonen Ota. I analysen refererar jag till Karel Čapeks sagogestalter och sagomotiv, begreppet *dramatis personae* och Vladimir Propps funktioner samt Gérard Genettes paratexter och fokaliseringsbegrepp. Jag kommer dock inte att ta upp fokaliseringsbegreppet på samma sätt för varje enskild berättelse. Berättaren är alltid på någon nivå med i händelseförloppet, och eftersom samtliga berättelser är retrospektiva kan man säga att författaren både berättar och ser. Ibland är han homodiegetisk och finns med i handlingen, ibland är han heterodiegetisk och står utanför, emellanåt kombinerar han dessa två egenskaper. Dessutom förändras distansen till det berättade allteftersom berättaren/pojken blir äldre och kommer närmare händelserna i tid.

5.3.1

Boken inleds med ”Dyrast i Centraleuropa”. Titeln kan också ses som en kapitelrubrik, eftersom den ger en antydning om vad som ska hända och väcker läsarens nyfikenhet. Handlingen utspelar sig före kriget och motivet är den uppfyllda önskan – och dess följder. En av Leo Poppers drömmar är en egen fiskdamm, och utan hänsyn till sin hustrus längtan efter Italien och Medelhavet ger han sig ut på jakt efter en. I Kročehlavy en bra bit

⁸³ Normaliseringen kallades den hårda och restriktiva politik som tjeckoslovakiska regeringen förde efter Warszawapaktsländernas ockupation av landet i augusti 1968. Termen kommer av att regeringen sa sig vilja ”normalisera” landet till det tillstånd det befann sig i före Pragvåren.

från Prag träffar han doktor Jakubčík, som har en fiskdamm till salu. Den motsvarar Leo Poppers drömbild och det smakprov på innehållet han får se avgör saken.

Hösten närmar sig och man börjar rusta till urfiskning av dammen. Förberedelserna är storslagna. Fadern tar med nådigt tillstånd från sin chef ledigt från Electrolux och modern låter sy sig en ny kappa. Leo Popper hyr en yrkesfiskare – herr Stehlík från Smíchov – för själva urfiskningen och denne har med sig åtta medhjälpare. Slaget om karporna kan börja: ”Det, som utspelade sig på vallen till den här idylliska fiskdammen med pilar och näckrosor, liknade snarare ett fälttåg mot en okänd fiende.”⁸⁴ (Pavel 2004b: 14). Här leder uttrycket ”fälttåg mot en okänd fiende” tankarna till en saga.

Resultatet av fiskafänget blir magert: en ensam men stor och fet karp. Leo Popper känner igen den – det var den som avgjorde inköpet av fiskdammen. Han går på jakt igen – men den här gången består vapnet av boxhandskar, som kan betraktas som ett hjältevapen. Inte heller nu utfaller dock jakten lyckligt för herr Poppers räkning och till middagen vankas det en mycket dyr karp.

Det finns dock olika sätt att överlista en motståndare. Några år senare kommer doktor Jakubčík in på Electrolux och beställer ett kylskåp av senaste modell. Leo Popper ser sin chans, ringer lagerchefen och beställer ett utrangerat gammalt kylskåp:

Och så lät pappa lackeraren Kučera lackera det och befallde att de skulle ta ut innandömet, så att det av kylskåpet bara blev en tom låda. På utsidan satte han originalemballage och etiketter med MADE IN SWEDEN och tänkte om igen med vemod på att den där fiskdammen i Kročehlavy också verkade så tilltalande på ytan, omgiven av pilar och täckt med gula näckrosor.⁸⁵ (Pavel 2004b: 18).

En anledning till att jag tagit upp det här citatet är att det finns en judisk anekdot som är mycket lik ovanstående historia: ”Min pappa och en bekant hade kommit en smula på kant med varandra. Bekantingen skulle fylla jämna år. Jag föreslog då – jag kan väl ha varit 11–12 år gammal – att vi skulle skicka en fint inslagen stor kartong utan något i. På kortet skulle det stå att det var en porslinservis för Jom Kippur. Det blev allmänt skratt, och min far sa till mig: ’Berl, det var ett äkta judiskt skämt.’ Man måste då veta att Jom Kippur är en fastedag.” (Neuman 2002: 10). Jag menar att dessa två historier är så lika att det knappast kan röra sig om en slump. Som bekant var Ota Pavels far jude, och det är inte alls osannolikt att Ota Pavel har hört historien och använder den här.

⁸⁴ ”To, co se rozvinulo na hrázi toho idylického rybníka s vrbami a lekníny, se spíše podobalo vojenskému tažení proti neznámému nepříteli.”

⁸⁵ ”A tak ji tatínek dal panu lakýrníku Kučerovi nalakovat a přikázal, aby z ní vyndali vnitřek, takže z lednice vznikla jenom prázdná bedna. Navrch nechal dát originál ambaláž a nálepky MADE IN SWEDEN a pomyslel znovu s lítostí na to, že ten rybník v Kročehlavech také na pohled tak krásně vypadal, obklopen vrbami a pokrytý žlutými lekníny.”

Berättaren är med i händelseförloppet och är sålunda homodiegetisk. Det är dock oklart hur mycket Pavel kommer ihåg av händelsen; det troliga är att han fått den berättad för sig, vilket gör skildringen till en litterär tolkning. Detta gör att berättaren på ett plan också är heterodiegetisk.

Huvudmotivet i berättelsen består i att Leo Popper försöker *uppfylla en önskan*, ett av de sagomotiv som Karel Čapek tar upp, genom att hitta sina drömmars fiskdamm. Det kan samtidigt ses som ett mandomsprov, eftersom han liksom hjälten i folksagorna beger sig ut i världen för att hitta lyckan. Ett följdmotiv blir att överlista motståndaren som utsatt hjälten för lurendrejeri. Hjälten är Leo Popper men här finns också en falsk hjälte: doktor Jakubčík, som visar sig vara en skojare. Den falske hjälten är en av tidigare nämnda *dramatis personae*. Mellan hjälten och den falske hjälten utspelar sig något som kan liknas vid en duell, och resultatet blir oavgjort. Här finns också en hjälpare, och det är Leo Popper själv, som så småningom lyckas överlista sin motståndare och på så sätt vända nederlaget till seger. Fru Poppers roll i berättelsen är inte direkt passiv, men hennes agerande för heller inte händelseförloppet framåt. Karel Prošek nämns visserligen vid namn som Leo Poppers bästa vän, men hans roll i det misslyckade fiskafånget tycks vara obefintlig. I övrigt kan personerna – även om berättelsen karakteriseras av ett visst folkmyller – ses som mer eller mindre definierade statister och detta gäller även pojkarna Popper.

5.3.2

Det är en helt annan stämning som präglar titelberättelsen i boken: ”De vackra rådjurens död”. Även här indikerar titeln/kapitelrubriken att något speciellt kommer att hända. Kontrasten mellan orden ”vacker” och ”död” stimulerar läsarens nyfikenhet ytterligare. Handlingen utspelar sig i det idylliska Luh pod Branovem och krigets Buštěhrad och det finns talrika sagomotiv i berättelsen. I skildringen av hur familjen hamnade i Luh finns exempel på hur Ota Pavels pappa återigen tvingades *övervinna hinder/utföra ett mandomsprov*, men nu för att rädda sin familj:

Efter en av dessa stormiga nätter blev pappa tvungen att hitta en bondstuga. Och så lastade han oss på en skonare och seglade till ett litet hus vid Branov, som man kallade På strandängen. Stugan tillhörde färjkarlen Karel Prošek, som hade likadan liten mustasch som Adolf Hitler, och där fick vi tak över huvudet för många år framöver.⁸⁶ (Pavel 2004b: 43).

⁸⁶ ”Po jedné takové bouřlivé noci byl tatínek donucen najít selskou chalupu. A tak nás naložil na škuner a plul k domečku pod Branovem, kde se říkalo V luhu. A v chalupě u převozníka Karla Proška, knírek měl zrovna jako Adolf Hitler, jsme našli na dlouhé léta přístřeší.”

Här finns ett språkligt drag som är typiskt för Pavel. Han skriver att hans far seglade till ”ett litet hus”, på tjeckiska ”domeček”. Huset ifråga var förvisso inte stort, men diminutiven här kan lika väl ses som emotionell – en form av närhet, trygghet. Leo Popper är åter hjälten, och han får hjälp av en skonare för att utföra sitt dåd. Men även Karel Prošek, som kom att bli en av Pavels återkommande hjältar, är en hjälpare liksom även i överförd bemärkelse hans stuga, där familjen Popper får skydd.

Genom hela berättelsen går som en röd tråd en glad liten visa som symbol för hinderövertvinnandet:

Bilen för oss ständigt framåt,
långt i fjärran är vårt mål,
bara starka nerver klarar
äventyret tusen mil.⁸⁷ (Pavel 2004b: 44).

Den här visan symboliserar vikten av att gå mot sitt mål, det stora äventyr det innebär även om det är farligt, samtidigt som den understryker barndomens trygghet. Det märks på det sätt Pavel refererar till visan:

Och från den dagen var det när det gällde den saken ett sorglöst paradiset där, grammfononen ODEON spelade TUSEN MIL och man gjorde rådjursstek med gräddsås⁸⁸ (Pavel 2004b: 48).

I den där kistan låg också en riktig engelsk fotboll, kall kärnmjölk, inlagd fisk och rådjursstek, hunden Holan, pragkorvar och grammfonskivan TUSEN MIL.⁸⁹ (ibid 59).

Dessa citat handlar om Pavels barndom. Uttrycket ”Från den dagen” har samma sagoklang som det Karel Čapek tar upp: ”Det var en gång, bakom nio berg och floder...” (Čapek 1984: 101). Så syftar Pavel på att Prošek kunde fortsätta i sin tjuvjakt och därmed fylla barndomen med en doft av rådjursstek – som blandades upp med tonerna av visan *Tusen mil*. Även här fungerar Prošek som hjälpare, eftersom han är den som skaffar rådjursköttet. Både rådjurssteken och visan kan ses som gåvor/hjälpare. Genom att använda sig av versaler framkallar Pavel dessutom sitt speciella förhållande till grammfononen och visan – en blandning av intimitet och distans. I det andra citatet visar Pavel genom att räkna upp symboler för tryggheten i sin barndom hur mycket som faktiskt går förlorat vid Prošeks begravning. Karel Prošek, grammfononen Odeon och visan Tusen mil, rådjurssteken – allt detta representerar även tryggheten i Pavels barndom, den sorglöshet och glädje han förknippade med den – som sedan gick förlorad.

⁸⁷ ”Za volantem stále kupředu, někde v dáli je náš cíl, jenom pevné nervy zdolají nebezpečí tisíc mil.”

⁸⁸ ”A od toho dne tam byl po této stránce bezstarostný ráj, gramfon ODEON vyhrával TISÍC MIL a dělalo se srnčí na smetaně”

⁸⁹ ”V té rakvi byla i pravá anglická meruna, studené podmásli, nakládané ryby a srnčí, pes Holan, pražské buřty a gramfonová deska TISÍC MIL.”

När det gäller den ovan nämnda tjuvjakten spelar Prošeks varghund Holan en mycket stor roll, och i sin presentation av hundens karaktär lägger Pavel in vissa sagoelement: ”När han var ett litet valpknytte rullade han med sina uppspärade korpgluggar och dödade redan då höns. Vov och vov. Vrr och Vrrr. Och framför allt ryck och slit och DÖD.”⁹⁰ (Pavel 2004b: 45). Som jag tidigare nämnt används diminutiver ofta i tjeckiskan för att beteckna det förtroliga i en situation. Det är ett återkommande stildrag hos Ota Pavel att ju närmare ett motiv eller skeende ligger honom känslomässigt, desto mer distanserar han sig med ett språk som närmar sig barnets, med sagoelement och sagomotiv. Dessutom förstärker Pavel Holans funktion som jakthund med hjälp av interjektioner.

Utropandet av protektoratet Böhmen och Mähren förändrade situationen, tryggheten försvann och Leo Popper med familj fick inte längre röra sig fritt. När de två äldre sönerna skulle skickas till koncentrationsläger bestämde han sig ändå för att ge sig iväg efter kött åt dem. Det fanns dock många hinder i vägen för den hjälteresan:

Pappa lämnade vårt Buštěhradhus nr 54 utan stjärna, den sprättade han av och stoppade i fickan, på tandemcykeln lade han en ränsel, säckar och en hopfällbar sump för ålar. [...] Pappa trampade genom Žehrovice och Lány medan det fortfarande var natt, på vägen var det andra stjärnor som lyste honom än den i fickan, som det stod JUDE på.⁹¹ (Pavel 2004b: 49–50).

När Leo Popper cyklar iväg utan stjärna för att skaffa mat åt sina pojkar gör han det med risk för livet. Hade han å andra sidan behållit stjärnan på hade han inte obemärkt kunnat ge sig iväg: han skulle varit märkt av stjärnan och känts igen som jude. Nu får han hjälp av nattens stjärnor, som gör att han kan se vägen. Här fungerar alltså stjärnorna som hjälpare.

Nästa steg i den här hjälteresan är att Popper bestämmer sig för att fånga ett rådjur med hjälp av Prošeks varghund Holan. Prošek lovar motvilligt att låna ut Holan om han följer med Popper. Här blir Holan både den gåva Karel Čapek tar upp och en hjälpare. Leo Popper väntar förgäves ett par dagar men så händer det:

Mittemot på slutningen alldeles i närheten betade ett rådjur, i sista stund hade tydligen den judiske guden skickat hit honom. [...] Det var ett fullkomligt gudomligt rådjur. Det väldiga huvudet hölls upp av en kraftig hjortliknande hals, och hela djuret lyste med en egendomlig

⁹⁰ ”Valil se ještě jako štěněcí kulička s vypoulenými kukadly a už zabíjel slepice. Haf a haf. Vrr a vrrr. A hlavně škub a trh a SMRT.”

⁹¹ ”Tatínek opustěl náš buštěhradský dům čp. 54 bez hvězdy, odpáral si ji a strčil do kapsy, na tandem dal batoh, pytle a skládací haltýř na úhoře. [...] Tatínek šlapal ještě za noci přes Žehrovice a Lány, na cestu mu svítily hvězdy jiné než ta v kapse, na níž stálo JUDE.”

rödaktig och gyllene färg, som om det kom från det glödande helvetet och inte från själve gud.⁹² (Pavel 2004b: 53).

Här inträder en ny och himmelsk hjälpare på scenen: den judiske guden. Det innebär att rådjuret bokstavligen är en gudagåva. Enligt folkloristen Max Lüthi är sagans hjälte alltid begåvad på så sätt att han får ta emot gåvor från andra sidan, vilket hjälper honom att klara sig igenom svårigheterna (Lüthi 1994: 130). Även hos Pavel får hjälten ta emot en gåva från den andra sidan: rådjuret. Rådjuret har här den dubbla funktionen av gåva och hjälpare. Det är dessutom närmast fråga om ett mytologiskt rådjur, belyst med sagoskimmer. Men trots att Pavel beskriver rådjuret som gudomligt tycks han inte vara helt säker på att det inte kommer från underjorden. Svaret här kan ligga i att rådjurets funktion är osäker tills hunden Holan bestämt sig för att följa med: ”Holan reste sig, sträckte på sig och gick slött som en vanlig färjhund bakom min pappa, som om han tillhört honom sedan urminnes tider. På stigen förvandlade han sig till varg.”⁹³ (Pavel 2004b: 54). Här finns ett mirakel, om än outtalat, eftersom Holan för första gången följer med någon annan än sin husse. Resan hem anträder Leo Popper som en hjälte efter välförrättat värv. Han medför också många gåvor: ”Han bröt upp från färjeläget när det blivit mörkt, stackars Prošek hade dessutom fått tag på hundra cigaretter för resan åt honom. På tandemcykeln hade han mjöl, smör och bakelser och i ränseln rådjuret”⁹⁴ (Pavel 2004b: 57). Men resan är inte slut än. I staden Křivoklát vimlar det av tyskar, Leo Popper vill fly men räddas av *den goda gärningen*: ”Den där tjeckiska kvinnan, som han inte visste namnet på, tog hem honom, hon och hennes man packade om rådjuret åt honom, kokade kaffe åt honom för att han skulle stärka sig inför resan och hon tvättade samtidigt ur fläckarna på jackan åt honom.”⁹⁵ (Pavel 2004b: 58). Med upprepadet av ordet ”honom” i den här meningen poängterar Pavel att de främmande människorna tog hand om hans far. Dessutom använder han sig av talspråksmarkörerna ”kafe” och ”fleký”, som båda är låneord från tyskan.

Berättaren/sonen är några år äldre här och torde därför komma ihåg vad som hände. Å andra sidan var han inte närvarande under själva resan och deltog sålunda inte i de händelser som inträffade under den. Det innebär att berättaren är till viss del homodiegetisk –

⁹² ”Naproti ve stráni docela blízko se pásl srnec, na poslední chvíli ho sem zřejmě poslal židovský pánbůh. [] Byl to přímo božský srnec. Mohutnou hlavu nesl silný, skoro až jelení krk, a celý hořel zvláštní zrzavou a zlatou barvou, jako by vystoupil ze žhavého pekla a ne od samého pánaboha.”

⁹³ ”Holan vstal, protáhl se a šel líný jako obyčejný převoznický pes za mým tatínkem, jako by mu odjakživa patřil. Na pěšince se změnil v toho vlka.”

⁹⁴ ”Za tmy vyrazil od přívozu, chudák Prošek mu ještě sehnal na cestu stovku cigár. Na tandemu měl mouku, máslo, koláče a v batohu srnec”

⁹⁵ ”Tahle česká paní, kterou neznal jménem, ho vzala domů, s mužem mu srnec přebalili, uvařili mu kafe, aby se posilnil na cestu a fleky na kabátě mu zatím vyprala.”

han såg sin far ge sig iväg och bevittnade orsakerna till det. Han är också heterodiegetisk, eftersom han förmedlar vad han fått berättat för sig utan att delta i handlingen. Däremot var han med och välkomnade fadern när denne återvände som hjälte efter välförrättat värv – och på det sättet blir han återigen homodiegetisk. Här är berättaren således samtidigt allvetande, heterodiegetisk och homodiegetisk.

De handlingsbärande personerna i den här berättelsen är inte helt typiska för Pavel. Visserligen finns här både Leo Popper och Karel Prošek, men in i handlingsförloppet träder också ett främmande tjeckiskt par, som fungerar som *hjälpare*. Även kvinnan för handlingen framåt, vilket vi inte ofta ser hos Pavel. Hans värld består i stor utsträckning av män.

5.3.3

Med titeln ”Karpar åt Wehrmacht” kontrasterar Pavel det trygga och vardagliga i ”karpar” mot krigets verklighet i ”Wehrmacht” och skapar en viss förväntan hos läsaren. I berättelsen framgår *motivet mandomsprevet* tydligt. Här skildrar Pavel både sin fars och sin egen hjälteresa i form av utfiskandet av en karpdamm i Buštěhrad. Hans pappa har växt upp med fiskdammen och pysslar om sina karpar, men tyskarna lägger beslag på den med motiveringen att en jude inte kan föda upp karpar. Fadern tilldelas annat arbete, vilket även innebär *hinder*:

Sedan arbetade pappa och brorsorna i Kladnogruvan, pappa cyklade, cykeln gnisslade och sjöng en så märklig liten visa, det gick inte att förstå den, men den var verkligen mycket märklig. Kanske att det fanns något om smälek och även om människans uppror i den, den där cykeln sjöng nog det som utspelade sig i pappas själ.⁹⁶ (Pavel 2004b: 62).

Här använder sig Pavel av det talspråkliga ”brorsor” (bráškové) istället för ”bröder” (bratři). Även den formen kan ses som en diminutiv, ett förtroligt epitet. *Hindret* består här i att Leo Popper och hans älsta söner förflyttas från frihetens ljus till gruvans mörker. Gruvan kan tänkas ha två olika roller. Dels förekommer den ofta i sagan (redan de sju små dvärgarna var gruvarbetare), dels kom gruvan att spela en stor roll i det kommunistiska Tjeckoslovakien, där man kunde dömas till straffarbete i gruvorna på grund av ”landsförräderi”. Förutom sagomotivet *hinder* finns här också inslag från *den andra världen*. Cykeln sjunger om smälek och människans uppror, om vad som utspelar sig i en människas själ.

⁹⁶ ”Pak tatínek a bráškové pracovali na kladenský šachtě, tatínek jezdil na kole, kolo mu po cestě vrzalo a zpívalo takovou zvláštní písničku, nebylo jí rozumět, ale byla opravdu moc zvláštní. Možná že v ní bylo něco o potupě a zase o vzpouře člověka, snad to kolo zpívalo, co se odehrávalo v tatínkově duši.”

Pavels två äldre bröder skickas så småningom iväg till koncentrationsläger, och det som händer sedan visar *gåvomotivet* tydligt: ”Och så var vi bara tre kvar och vi skickade dem ibland tjugokilospaket med speciella Theresienstadtfrimärken. Pappa skaffade pengar till paketen och jag gick till bönderna i Buštěhrad och till byarna för att få tag i mat.”⁹⁷ (Pavel 2004b: 63). Här fungerar också pojken Ota som hjälpare, eftersom han skaffar mat åt sina bröder.

Så småningom får även fadern inkallelseorder till koncentrationsläger, och en natt väcker han Ota och tar honom med till fiskdammen. Beskrivningen av dammen denna natt någon gång vid juletid är sagopoetisk: ”Bakom popplarna visade sig hans fiskdamm, den såg ut som i en saga, helt frusen och ovanför den en upplyst måne.”⁹⁸ Far och son hugger hål i isen för att karporna ska kunna andas. I citatet nedan finns sagomotiven *fynd, övermått och hjälp*, tre av de sagomotiv som Čapek (1984: 116–121) tar upp:

den där fyrkanten såg ut som en brunn för resande karpar. [...] På några sekunder fylldes ytan av dem och de blev fler hela tiden. I den stunden drabbades pappa av något djupt, okänt, han knäböjde på isen, kavlade upp ärmarna och började smeka dem på huvudena och ryggarna, han kelade med dem och mumlade: ”Mina små karpar. Små karpar.”//Han lekte med dem och de simmade fram till hans händer som hans barn, i det där månskenet gyllene och silverne, de strålade som helgon, aldrig senare har jag sett liknande karpar. Han rullade dem i händerna, lyfte upp dem och släppte dem och gnolade samtidigt på något.⁹⁹ (Pavel 2004b: 66–67).

Här finns åter diminutivformer som snarast tyder på intimitet och förtrolighet: ”Mina små karpar. Små karpar.” (Kapřici moji. Kapřici.). Det känslomässiga förhållandet till karporna framstår desto tydligare eftersom fadern ska skiljas från dem, vilket också understryks av ordet ”mina” (moji). Med jämförelsen ”som en brunn för resande karpar” för Pavel tankarna till en saga samtidigt som man kan tänka sig att han med ordet resande anspelar på sin far försäljaren. *Övermåttet* representeras av att karporna blir fler hela tiden, vilket också kan ses symboliskt som ett hopp om att alltfler ska resa sig mot det nazistiska förtrycket. En liknelse finns även i meningen ”de simmade fram till hans händer som barn” och särdrag från sagan återkommer i orden ”i det där månskenet gyllene och silverne, de strålade som helgon, aldrig senare har jag sett liknande karpar.”

⁹⁷ ”Zbyli jsme jen tři a my jim občas posílali na zvláštní terezínský známky dvacetikilový balíky. Tatínek sháněl na balíky peníze a já chodil k sedlákům v Buštěhradě a do vesnic obstarávat jídlo.”

⁹⁸ ”Za topoly se objevil ten jeho rybník, vypadal jak v pohádce, celý zamrzlý a nad tím rozsvícený měsíc.”

⁹⁹ ”ten čtverec vody vypadal jak studánka pro kapři pocestné. [...] V několik vteřinách se jimi hladina zaplnila a stále jich přibývalo. V té chvíli propadl tatínek čemusi hlubokému, neznámému, klekl si na led, vyhrnul rukávy a začal je hladit po hlavách a hřbetech, laskal se s nimi a mumlal: ’Kapřici moji. Kapřici.’ //Hrál se s nimi a oni se mu sjížděli k rukám jak jeho děti, v tom svitu měsíce zlatí a stříbrní, zářili jako svatí, nikdy později jsem podobné kapry neviděl. Převaloval je na rukou, zdvíhal je a pouštěl a přitom si něco broukal.”

Karparna fungerar här som sagomotivet *gåva* men också som de *hjälpare* som är så vanliga i sagorna:

Karparna öppnade före jul portarna och dörrarna för mig till de mest förhårdade fästningarna, när jag visade på de stora rundkindade fetknopparna i väskan, jublade husfruarna och min kalla kammare fylldes med ister, rökt kött, mjöl, vitt bröd, socker, cigarrettlimpor. Jag blev också några gånger bjuden till bordet med kaffe med mjölk och julbröd, jag behövde inte vänta länge vid porten utan hälsades som en kung, för vilken karparna öppnade vägen till världen.¹⁰⁰ (Pavel 2004b: 68).

Här öppnar karparna portarna till förhårdade fästningar och omvandlas till vissa eftertraktade förnödenheter, som fyller Pavels kalla kammare. Pojken behöver heller inte vänta vid porten som en tiggare utan hälsas som en kung.

I den här berättelsen har Pavel medvetet ändrat fakta. Han berättar i ett brev till sin mor i oktober 1967 om de specifika problemen med skrivandet:

Det är väldigt roligt, men också svårt, eftersom jag ska skriva om pappa som jude och inte får göra honom vare sig till en stackare eller till en stor hjälte, utan bara så att det berör och är sant. Några saker som jag ville ha med, som att han var i främlingslegionen osv., tog jag bort och hittade på några andra istället.¹⁰¹ (Pavel 2000: 76)

Här har Pavel förstärkt berättelsens skönlitterära drag genom att ta bort vissa händelser och antyda att han lagt till sådant som inte hänt. Berättaren är förvisso homodiegetisk, eftersom han deltar aktivt i händelseförloppet. Men minnena är färgade av distansen i händelserna, vilket tillsammans med fikionaliseringen samtidigt gör berättaren heterodiegetisk. Personerna består enbart av familjen: mamma, pappa, barn. Bröderna deltar dock inte aktivt utan fungerar mest som bakgrundsfigurer. Huvudpersoner i berättelsen är far och son, som tillsammans utför ett hjältedåd.

5.3.4

Berättelsen ”Insektsfrågan löst” skulle som tidigare nämnts ursprungligen hetat ”Död åt flugorna!”. Om man läser ihop de båda titlarna blir det mycket intressant, eftersom den ursprungliga visar hur man skulle lösa insektsfrågan och den senare att man gjorde det. Handlingen utspelar sig i Prag, och Leo Poppers hjälteresa består i olika försök att efter kriget få tag i arbete som försäljare: ”Och så, en dag (det låter nästan som i en saga) kom

¹⁰⁰ ”Kapři mně před vánoceci otvírali brány a vrata do těch nezatvrzelejších pevností, jak jsem ukázal v tašce velké buclaté macky, panímámy jásaly a můj studený pokojíček se plnil sádlem, uzeným, moukou, pecny bílého chleba, cukrem, balíky cigaret. Byl jsem taky několikrát pozván za stůl s bílým kafem a vánočkou, už jsem ne čekal dlouho u vrat, ale byl jsem vítán jako král, jemuž otevřeli kapři cestu do světa.”

¹⁰¹ ”Strašně mě to baví, ale je to dost těžký, protože mám psát o tátovi jako o Židovi a nesmím z něho udělat ani chudáka, ani moc velkého hrdinu, prostě tak, aby to působilo a bylo pravdivý. Některé věci, které jsem tam chtěl dát, jako že byl v cizinecký legii, atd., jsem vypustil a zase některý jsem si přimyslel.”

lyckan.”¹⁰² (Pavel 2004b: 74). I ”De vackra rådjurens död” använder Pavel konstruktionen ”Från den dagen”, och formuleringen ”Och så, en dag” fyller samma funktion. Fasta konstruktioner som ”Det var en gång” och liknande är karakteristiska för sagan. Här gäller det återigen den distans Čapek talar om, som är en gemensam nämnare för nästan alla sagor (Čapek 1984: 101). Lyckan består i att herr Popper får ett erbjudande att hjälpa uppfinnaren Jehliček och hans firma att lansera och sälja en ny och speciell sorts flugfångare.

Leo Popper är tveksam inför företaget men inser att ingenjören är besatt av sina flugfångare – de är hans dröm, hans livsuppgift. Popper låter sig övertalas: ”Han var efter ingenjör Jehliček den andra människan, som lät sig fångas av den nya flugfångaren. Nu var de två, som riddaren Don Quijote och hans trogne tjänare Sancho Panza.¹⁰³ (Pavel 2004b: 79). Ordleken med ”fångas” och ”flugfångare” är typisk både för Pavels humor och för hans sätt att leka med språket. Kopplingen mellan Don Quijote och Leo Popper är inte ny, men frågan är vem som är Sancho Panza.

Det finns en god anledning för Jehliček att tro att Leo Popper ska klara av uppgiften: ”Han var född för att sälja, så som krigaren föddes för tusen år sedan för att slå ihjäl.”¹⁰⁴ (Pavel 2004b: 80). Genom att alludera på sin far försäljaren som en medeltida krigare/riddare som drar ut i världen för att nedlägga sina offer eller sitt villebråd för Pavel in särdrag från sagans värld i berättelsen. Och som en riddare drar provvryttaren ut i världen för att sälja flugfångare: ”Leo Popper besegrade de klubbiga flugfångarna. På bara två dagar intog han Böhmen och tjänade en miljon åt ingenjören.”¹⁰⁵ (Pavel 2004b: 81). De klubbiga flugfångarna är således draken och Leo Popper lyckas besegra honom. Men Leo Popper fick hjälp från de inre leden. När det var dags att besegra draken i Mähren sände han sin yngste son, som han försett med rustning och vapen: ”Han lät snabbt sy upp nya blå kläder åt mig och beställde en biljett Praha – Brno. Sedan tryckte han amerikanen Dale Carnegies bok ”HUR DU VINNAR VÄNNER OCH PÅVERKAR DIN OMGIVNING” i handen på mig och sa att i den fanns allt (inte förrän flera år senare råkade han avslöja att han aldrig läst den).”¹⁰⁶ (Pavel 2004b: 83).

¹⁰² ”A pak, jednoho dne (zní to skoro jako v pohádce) štěstí přišlo.”

¹⁰³ ”Byl po inženýrovi Jehličkovi druhým člověkem, který se dal polapit novou mucholapkou. Byli zatím dva, jak rytíř Don Quijote a jeho věrný sluha Sancho Panza.”

¹⁰⁴ ”On se narodil, aby prodával, tak jako se před tisíci lety narodil válečník, aby zabíjel.”

¹⁰⁵ ”Leo Popper zvítězil nad lepivými mucholapkami. Za pouhé dva dny dobyl Čechy a vydělal panu inženýrovi milión.”

¹⁰⁶ ”Dal mi ušít bleskově nové šaty a objednal mi letenku Praha – Brno. Pak mi vtiskl do ruky knihu Američana Dale Carnegieho ’JAK ZÍSKÁVATI PŘÁTELE A PŮSOBITI NA LIDI’ a řekl mi, že v něm je vše (až po letech se podřekl, že ji nikdy nečetl).”

Om man tittar närmare på huvudpersonerna i berättelsen märker man att deras roller flyter. Leo Popper drar ut i världen för att göra sin lycka och tror sig finna den hos ingenjör Jehliček, som även han gör sin hjälteresa. Här fungerar således Leo Popper och Václav Jehliček båda två som hjältar och hjälpare, om än inte parallellt, vilket gör det svårt att dra gränsen mellan Don Quijote och Sancho Panza.

Även här är berättaren både homodiegetisk och heterodiegetisk: sonen Ota Pavel deltar ibland i händelseförloppet men berättaren/författaren återger allt som om han ser det utifrån eller fått det berättat för sig.

5.3.5

”Ett lopp genom Prag” uteslöts som tidigare nämnts av censuren redan i första upplagan av *De vackra rådjurens död* och cirkulerade före revolutionen 1989 endast som samizdat. Efter 1989 har berättelsen tryckts både i tidskrifts- och bokutgåvor med smärre variationer. 1991 fanns den med i Bohumil Svozils uppdaterade tredje utgåva av *Gyllene ålar*, och eftersom det var första gången den kom i bokform, har jag valt att referera till den versionen. Här visar titeln exakt vad det handlar om, även om loppet ifråga kan ses, både fysiskt och psykiskt, som en metafor. Berättelsen skiljer sig från Pavels övriga i och med att den har en bittrare underton och är mer uttalat samhällskritisk. Den är Ota Pavels reaktion på Slánskýprocessen och kan ses som en personlig uppgörelse med kommunismen.¹⁰⁷ I en version har jag hittat en undertitel: ”Jak tatínek byl a zase nebyl komunistou” (Hur pappa blev och slutade vara kommunist). Enligt Ota Pavels bror Hugo var det här tänkt som den ursprungliga titeln¹⁰⁸, och den lämnar som paratext betydligt mer information till läsaren än den slutgiltiga (jfr Genette 1997: 1–15, 16ff).

Berättelsen handlar om Leo Poppers dröm om jämlikhet och hur han trodde att den skulle gå i uppfyllelse i och med att kommunistpartiet tog över makten i Tjeckoslovakien. Det rör sig alltså om *önskans/drömmens uppfyllelse*, ett vanligt sagomotiv som tas upp av bl.a. författaren Karel Čapek. En av huvudpersonerna i berättelsen är den amerikanske soldaten Johnny¹⁰⁹ som sköts ner av tyskarna under kriget, och han kör omkring på Prags gator i ett mycket speciellt åkdon: ”Jeepen hade vackert vitmålade däck och på motorhuvuven en amerikansk stjärna. Den såg ut som en egendomlig grönvit fisk med korpflug-

¹⁰⁷ Enligt personligt samtal med Hugo Pavel 06.07.1995.

¹⁰⁸ Enligt personligt samtal med Hugo Pavel 06.07.1995.

¹⁰⁹ ”Johnys” riktiga namn var Josef Plaček. Han började som guldsmed i Brno, blev så småningom flygare i Israel och var en av de piloter som utbildades i Prag. I Israel ändrade han sitt namn till Josef Alon. Han blev skjuten i Washington D.C. 1973, ett par månader efter Ota Pavels död. (Lustig 2003: 12, 53)

gar.”¹¹⁰ (Pavel 1991: 136). Stjärnan är ett återkommande motiv hos Pavel och liknelsen med den egendomliga fisken förstärker sagoatmosfären i berättelsen. Och Johny är en mycket konkret hjälte.

Ett av sagomotiven i berättelsen är de *gåvor* Johny medför, vilka gör honom till *hjälp-
pare*:

Dessutom hade han en hög post hos UNRRA¹¹¹, som ville hjälpa tjeckerna, och hans fickor var fulla av dollar och min pappa gav han gallons med bensin, tusentals amerikanska cigaretter, tröjor, kaffe, konserver och tuggummipaket. Pappa tog emot det som partimedlem och det gjorde honom ingenting att det var från en amerikan.¹¹² (Pavel 1991: 134).

Här använder sig Pavel åter av talspråkstjeckiska: i stället för det skriftspråkliga ”která” (vilken) skriver han ”co” (som, vad), som har en mycket vardaglig klang. I sin egenskap av hög funktionär hos hjälporganisationen UNRRA får Johny även en funktion som kung, och det är också som sådan han delar ut sina gåvor. På det viset blir han både kung och hjälpare.

Kvällen före valet 1946 anordnar Leo Popper ett lopp genom Prag. Först springer äldste sonen Hugo. På bröstet har han en etta – kommunisternas valsiffra. Som nummer två sprang en pojke lejd inkom för tillfället. Han har en trea, socialdemokraternas valsiffra, på bröstet. Plats nummer tre intas av mellanbrodern Jiří som med en tvåa på bröstet springer i egenskap av folkpartiet. Sist springer, på grund av sina löparfärdigheter, Ota med nummer fyra för folksocialisterna. Det är inte fråga om en tävling utan om en valprognos som kan tolkas som en agitation. När de når fram till förlaget Melantrich där folksocialisterna har sitt högkvarter försvinner de andra löparna. Ota blir ensam kvar med en folkskara som kan betraktas som hinder men också som fienden. Han får tillfälle att studera den ingående, framför allt deras ögon:

Det var ögonen hos ämbetsmän, doktorer, ingenjörer, affärsmän, men den förste, som slog till mig, måste varit slaktare, för det var ett förskräckligt slag. // Jag kände de där ögonen. De slog mig för mina kommande halvsanna och förvanskade radioreportage och för de naiva berättelserna, de slog mig för de illgärningar och nedrigheter som vi skulle göra oss skyldiga till efter att vi segrat i morgon.¹¹³ (Pavel 1991: 138).

¹¹⁰ ”Džíp měl krásně bile natřené pneumatiky, na kapotě americkou hvězdu. Vypadal jako zvláštní zelenobílá ryba s kukadly.”

¹¹¹ UNRRA eller *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* var FN:s organ för hjälp- och återuppbyggnadsarbete efter andra världskriget. Det bildades 1943 och hade sitt huvudkansli i Washington D.C., USA. (Nationalencyklopedin: “UNRRA”)

¹¹² ”Navíc měl vysokou funkci u UNRRY, co chtěla Čechům pomoci, a oplýval kapsami dolarů a mýmu tatínkovi věnoval galony benzínu, tisíce amerických cigaret, svetry, kafe, konzervy a balíky žvýkacích gum. Tatínek si to bral jako člen strany a ani mu nevěnilo, že je to od Američana.”

¹¹³ ”Byly to oči úředníků, doktorů, inženýrů, obchodníků, jen ten první, co mě udeřil, musel být řezník, protože to byla strašlivá rána. // Znal jsem ty oči. Tloukli mě za mé pozdější polopravdivé a zkrleslé

Här har Pavel använt ordet ”co” på samma sätt som ovan, även om det nu syftar på en person. I det tjeckiska skriftspråket är ”který” det brukliga, men Pavel använder här en talspråklig syntax. I den här scenen skildrar Pavel de människor som slår honom, vilka de är och varför de gör det. Och han använder vi-formen i samband med kommunisterna: ”de slog mig för de illgärningar och nedrigheter som vi skulle göra oss skyldiga till efter att vi segrat i morgon”. Han visar således förståelse för dem som slår och gör på det här sättet avbön.

Det som händer ovan är på ett plan mycket prosaiskt och tycks inte ha så mycket med sagans väsen att göra. Men på ett annat plan rör det sig om en pojke som råkat i trångmål. Och som en sagohjälte på sin springare kommer så Johny – räddare och hjälpare: ”När Johny såg mig nerblodad stannade han, tog fram colten och gick under tystnad sakta emot mig. Men han började inte skjuta. Han stoppade undan colten, tog mig i famnen och bar mig till sin jeep och blodet blötte ner hans vackra uniform.”¹¹⁴ (Pavel 1991: 138). Här utför Johny dessutom i sin roll som hjälpare sagomotivet *den goda gärningen*.

När pojken nästa dag vaknar fram emot kvällen väntar hans pappa i rummet för att tala om att kommunisterna vunnit valet. Det är dock en annan sorts tröst pojken behöver. Han längtar tillbaka till den trygga barndomen och han får den gåva han behöver – av Johny: ”En äkta amerikansk officerskakiskjorta av mjukt linne och på den var små lejon och små officersstjärnor fastsydda. Det var något att kela med, som jag behövde lägga bredvid mig i sängen och leka med som en nalle eller en docka.”¹¹⁵ (Pavel 1991: 139). Även här har vi ett emotionellt diminutiv: ”små lejon och små officersstjärnor” (malí lvi a důstojnické hvězdičky). Det viktiga här ligger inte i att lejonen och stjärnorna är små, utan att skjortan med dessa tillbehör är något att kela med, något barndomstryggt. Det som hjälper pojken efter kommunisternas valseger är således trösten från amerikanerna. De amerikanska lejonerna kan kopplas till det tvåsvansade i det tjeckiska vapnet och även i följande exempel finns en koppling mellan det tjeckiska och det amerikanska: ”Sedan sov jag länge som blivande medlem i kommunistpartiet med en amerikansk paradskjorta, och när jag blev frisk hade kommunisterna den makt som de längtat efter i decennier, och

rozhlasové reportáže a za naivní povídky, tloukli mě za voloviny a lumpárny, kterých se dopustíme, až zítra zvítězíme.”

¹¹⁴ ”Když mě Johny uviděl zakrváceného, zastavil, vyndal kolt a šel za ticha pomalu ke mně. Ale nezačal střílet. Zastrčil kolt, vzal mě do náručí a nesl mě do toho svého džípu a krev mu máčela jeho krásnou uniformu.”

¹¹⁵ ”Pravá americká důstojnická khaki košile z jemného plátýnka a byli na ní našiti malí lvi a důstojnické hvězdičky. Bylo to něco mazlivého, co jsem si potřeboval dát vedle sebe do postele a hrát si s tím jako s malým medvídkem anebo panenkou.”

började skapa ordning i det här landet.”¹¹⁶ (Pavel 1991: 140). I det här exemplet finns det en ironisk kontrast mellan det tjeckoslovakiska kommunistpartiet och den amerikanska paradskjortan men dessutom finns det en intressant övergång: pojken Ota blir efter sin Törnrosasömn frisk men landet drabbas av en sjukdom som det tar längre tid att hämta sig från.

För Leo Popper upphörde känslan av jämlikhet i samband med den antisemitiska Slánskýprocessen. Då insåg han att det han trott på tillhörde den andra världen och ersatte den kommunistiska stjärnan med en annan: ”Jag sprang fram till dörren, där han alltid på första maj målade femuddiga stjärnor. Idag ristade han in två stora stjärnor där. Jag stod och räknade uddarna: En udd – två – tre – fyra – fem – sex uddar...”¹¹⁷ (Pavel 1991: 142).

Och ett par rader längre ner står det mer explicit: ”Vid den där dörren slutade han vara kommunist och blev jude igen.”¹¹⁸ (Pavel 1991: 142). Liksom judestjärnan stod för hinder under kriget, står den nu som hjälp. Samtidigt inser fadern att han trots den jämlikhet kommunisterna förespråkar fortfarande i deras ögon är märkt – av sitt judeskap. Motivet stjärnan och dess symboliska betydelse återkommer i berättelsens sista mening: ”Just då föll det en gyllene stjärna och den var vackrare och kanske också mer rättvis än alla stjärnor på den här underliga jorden.”¹¹⁹ (Pavel 1991: 143).

Berättelsen spänner tidsmässigt över c:a sex år, och de två viktiga händelser som beskrivs utspelar sig i början respektive i slutet av perioden. Leo Poppers hjälteroller skiljer sig ganska kraftigt åt i de olika situationerna även om det finns en gemensam nämnare: ensamhet. I början av berättelsen tror han på kommunismen och kämpar för den. Han försöker också fungera som givare: han ser kommunisternas valseger som en gåva och den vill han förmedla. Även soldaten Johny har mer än en funktion: givare/hjälpare/hjälte. I slutet av berättelsen har Leo Popper förlorat sin tro, hans egen hjälte i form av kommunismen har fallit ned från piedestalen. Och liksom sonen Ota tidigare fick hjälp av stjärnorna på den amerikanska officersskjortan får nu fadern hjälp av judestjärnan.

Berättaren deltar aktivt i händelseförloppet och är genomgående homodiegetisk. Här finns dock även den distans, som ger berättelsen dess skönlitterära drag. Ett exempel på

¹¹⁶ ”Pak jsem dlouho spal jako budoucí člen KSČ s americkou košilí pro parádní příležitosti, a když jsem se vymarodil, měli už komunisti moc, po které desítky let toužili, a začali dělat v této zemi pořádek.”

¹¹⁷ ”Doběhl jsem k vratům, na která vždycky maloval na prvního máje pěticipé hvězdy. Dnes tam vyryl dvě velké hvězdy. Stál jsem a počítal cípy: Jeden cíp – dva – tři – čtyři – pět – šest cípů...”

¹¹⁸ ”U těch vrat přestal být komunistou a stal se zase židem.”

¹¹⁹ ”Padala zrovna zlatá hvězda a byla krásnější a možná dokonce spravedlivější než všechny hvězdy na této divné zemi.”

det är när Pavel beskriver ögonen/reaktionerna hos de människor som slår honom. Här ställer sig berättaren utanför skeendet och betraktar händelserna utifrån.

5.3.6

Även titeln ”Det blir ingen gris” gör läsaren nyfiken på vad som ska hända och är ett tydligt exempel på hur Pavels titlar ofta fungerar som paratextuella markörer. Han hade lika gärna kunnat kalla berättelsen exempelvis ”Hos jordbrukskollektivet”, men det hade inte väckt samma förväntan.

Här får Leo Popper ett erbjudande från ordföranden för jordbrukskollektivet och ger sig ut i världen för att föda upp grisar. Trots tidsandan (handlingen utspelar sig på 50-talet i dikaturens Tjeckoslovakien) konstaterar han sin vana trogen: ”Jag kommer att tjäna en förmögenhet där.”¹²⁰ (Pavel 2004b: 89). Även i det här citatet finns exempel på vardagstjeckiska. Ordet ”förmögenhet” heter på tjeckiska ”majetek”, men Pavel har här använt det mer expressiva och vardagliga ”majlant”. Han kastar sig in i arbetet med liv och lust och hans fru hjälper honom. Det dyker dock ganska snart upp ett hinder i och med att grisarna blir sjuka: ”Mina föräldrar trodde att det var av orenhet, och så kröp de också ibland på marken och skrubgade hoar och stior med borstar. Jag åkte och hälsade på dem och såg socialismen förverkligas i praktiken.”¹²¹ (Pavel 2004b: 90). Till slut lyckas de vända lyckan. Grisarna frodas, på jordbrukskooperativet är de nöjda och utlovar till och med en ordentlig gris i belöning.

Så kommer nästa hinder: det blir trots allt ingen gris. Besvikelsen är stor, men även den här gången lyckas Leo Popper och hans fru vända det hela till något positivt: ”Det där ’Det blir ingen gris!’ betydde sedan alltid i vår familj att vi hade förlorat och samtidigt vunnit och att segern var större än förlusten.”¹²² (Pavel 2004b: 91). De går alltså i närkamp med draken – i det här fallet sin besvikelse – och låter sig inte besegras.

Här berättar Pavel utifrån och ur ett vuxenperspektiv. Perspektivet är den allvetande, heterodiegetiske berättarens. Samtidigt deltar Pavel i händelseförloppet såtillvida att han åker och hälsar på sina föräldrar och ser ”socialismen förverkligas i praktiken”. Vid sådana tillfällen är berättaren homodiegetisk.

¹²⁰ ”Nadělám tam majlant.”

¹²¹ ”Naši mysleli, že je to z nečistoty, a tak lezli také někdy po zemi a rejžáky drhli koryta a chlívky. Jezdil jsem tam za nimi a viděl jsem uskutečňovat socialismus v praxi.”

¹²² ”To ’Prase nebude!’ pak vždycky v naší rodině znamenalo, že jsme prohráli a zároveň vyhráli a že ta výhra je větší než ta prohra.”

5.3.7

Med titeln/kapitelrubriken ”Kaninerna med de kloka ögonen” antyder Pavel att det gäller speciella djur med mänskliga drag. Berättelsen utspelar sig i Radotín strax utanför Prag, där Pavels föräldrar hade ett litet hus. Leo Pavel har åter bestämt sig för att göra sin lycka, det vill säga tjäna en förmögenhet – nu med hjälp av kaniner. Han arbetade hårt: ”Han byggde tiotals burar åt kaninerna, han prydde dem med gångjärn, de såg ut som borgar för ett långörat herrskap.”¹²³ (Pavel 2004b: 92). Och ”králík” betyder mycket riktigt både ”kanin” och ”liten kung” på tjeckiska. Herr Pavel pysslar i själva verket om sina kaniner på ett sätt som kan leda tankarna till människodjur: ”Han la ner den, skäran väste: ”Psss!” och ”Psss!” och gräset lade sig i buketter direkt. En bukett åt varje kanin, som åt en dam från första logen.”¹²⁴ (Pavel 2004b: 92). Här är både lie och kaniner personifierade. Lien kan tala och kaninerna får ta emot blommor. Likheten mellan Ota Pavels far och en riddare som uppvaktar sitt hjärtas dam är slående. I den här berättelsen låter Ota Pavel dessutom sin far emellanåt framstå som något av en trollkarl: ”På den tiden åkte många kloka människor dit till honom från Prag och han gjorde soppa på kloka korpar åt dem.”¹²⁵ (Pavel 2004b: 93).

En av folksagans oftast förekommande hjältar är Dummerjöns. Han är ofta yngst av tre bröder, den ytligt sett svagaste och den mest utsatte – men det är han som får prinsessan och halva kungariket. Man kan se det faktum att han är svagast och mest utsatt som ett handikapp eller som en ödesmärkning. Ett av de mest kända märkena är Kainsmärket, som Kain fick som ett skydd av Gud för att ingen skulle döda honom. Propps märkningsfunktion är ett motiv som förekommer i olika varianter hos Ota Pavel. Oftast rör det sig om människor som på något sätt märkts – men i den här berättelsen låter Pavel ödet drabba kaninerna: ”Han bjöd in en fackman för att tatuera kaninerna. På hundra kaniner var det ett förskräckligt arbete, man måste rista in nummer i öronen på kaninerna. Det var först då som kaninerna blev fullblodiga och renrasiga, precis som när en adelsman så småningom skaffar sig en stamtavla.”¹²⁶ (Pavel 2004b: 95). Här finns också en klar syftning på hur judarna tatuierades med nummer i koncentrationslägren.

Leo Pavel bestämmer sig så småningom för att sälja sina renrasiga kaniner. Ota Pavel skildrar sin fars avfärd och avsked som om han åter skulle ge sig ut på en hjälteresa: ”Se-

¹²³ ”Postavil pro králíky desítky kotečů, ozdobil je závěsy, vypadaly jako hrady pro ušaté panstvo.”

¹²⁴ ”Položil ho, srp syčel: ’PŠŠŠ!’ a ’PŠŠŠ!’ a tráva se skládala rovnou do kytic. Pro každého králíka, jak pro jednu dámu z první lóže, jedna kytička.”

¹²⁵ ”Jezdili tam k němu z Prahy v té době mnozí moudří lidé a on jim dělal polévku z moudrých havranů.”

¹²⁶ ”Pozval si odborníka na tetování králíků. U stovky králíků to byla strašná práce, králíkům se musí píchat do uší taková čísla. Králíci teprve tím se stali čistokrevní a ušlechtilí, je to, jako když si šlechtici opatří konečně rodokmen.”

dan gav han henne [mamma] en högtidlig puss, som om han skulle gå ut i ett krig som han säkert skulle vinna.”¹²⁷ (Pavel 2004b: 95). Det är utmärkande för Leo Pavel att han alltid utgår från att han ska vinna.

Kaninbedömarna betraktar dock inte Leo Pavel själv som renrasig och fäller hans kaniner på en teknisk och hastigt påkommen detalj: han har inte skött deras manikyr. Följaktligen får han inte sälja några kaniner. Herr Pavel har inga pengar och måste således gå till fots hem. Han går längs floden och hans sinnesstämning beskrivs med en liknelse: ”Som om en fjäder i grammofonen hade spruckit, som om han spelat färdigt scenen med den glade vandraren och fiskaren.”¹²⁸ (Pavel 2004b: 97).

Pavel skildrar ofta sin far som en hjälte, en riddare som ger sig ut i världen för att göra sin lycka. Hindren är alltid många, och här är den första hjälteresan helt enkelt kani-nodlingen, som ska inbringa en förmögenhet. Första hindret är bristen på renrasighet som ska avhjälpas genom tatuering=märkning. Nästa resa är konkret: Leo Pavel åker iväg för att sälja sina kaniner – och tjäna en förmögenhet. Här uppstår ett nytt hinder som egentligen är identiskt med det första eftersom det fortfarande rör sig om renrasighet och märkning. Här gäller den dock herr Pavel själv och går i världens ögon inte att avhjälpas. Den tredje resan är hemfärden och här finns två hinder. Det första är bristen på pengar och lösningen blir att gå till fots. Det andra hindret är Leo Pavels egen kropp men han lyckas övervinna det hindret och ta sig hem. Den här resan blir hans sista, vilket kan vara en bidragande anledning till att Ota Pavel givit berättelsen en så stark prägel av saga.

Tidsmässigt utspelar sig de här händelserna kort före Leo Pavels död, och berättelsen är alltså präglad av Ota Pavels sista minnen av fadern.

5.4 Hur jag mötte fiskarna

Den här samlingen är en av dem som brukar betecknas som minnesprosa. Som tidigare nämnts kom boken inte ut förrän efter Pavels död, och det är oklart hur den skulle sett ut om Pavel själv färdigställt den. En jämförelse med Pavels övriga verk visar att boken i sitt slutliga skick torde varit betydligt mer hårdredigerad. Som jag redan nämnt hade Pavel för vana att skriva om och putsa sina berättelser inför bokutgivningen, och samma sak hävdar Zuzana Peterová (Peterová 2000: 94). Dessutom berättar Pavel själv i en intervju vilka problem han hade med att skriva: ”Skrivandet är det svåraste jag gjort, jag tycker att det är jobbigare än gruvarbete. Jag skriver till och med på nätterna, jag vaknar

¹²⁷ ”Pak jí dal slavnostní pusu, jako když jede do války, kterou určitě vyhraje.”

¹²⁸ ”Jako by prasklo péro u gramofonu, jako by dohrál hráč obraz s veselým poutníkem a rybářem.”

och gör anteckningar.”¹²⁹ (ČV 6/1973: 20). Věra Pavlová har dock använt den version som finns i arkivet på *Památník národního písemnictví* (Nationallitteraturens museum) och som Pavel arbetade med när han dog. Boken innehåller 23 berättelser, men jag begränsar mig till att analysera 10 av dem. Jag refererar till första upplagan från 1974.

Boken är uppdelad i tre avsnitt: *Dětství* (Barndomen), *Odvážný mladý muž* (En djävling man) och *Návraty* (Återkomst). Den sista delen hette dock enligt ett av Pavels manuskript på *Památník národního písemnictví* (Nationallitteraturens museum) i Prag ursprungligen *Zmoudření* (Mognande). Stämningen är annorlunda än i *De vackra rådjurens död*, eftersom författaren här ser tillbaka på sitt eget, sina bröders och faderns liv. Ota Pavel är berättaren men till skillnad från i *De vackra rådjurens död* handlar det här i första hand om honom själv. Det finns gott om sagoelement och sagomotiv i boken. Liksom i *De vackra rådjurens död* finns berättaren alltid med i händelseförloppet, som även här skildras i jag-form. Och även i den här boken är berättaren emellanåt homodiegetisk, emellanåt heterodiegetisk. Berättarrollen har således en liknande funktion som i *De vackra rådjurens död*, och jag går inte in på den i varje berättelse.

5.4.1

Titeln ”Koncert” (Konserten) är kort och kärnfull och pekar direkt på det väsentliga i händelseförloppet. Dessutom förmedlar den en viss harmoni, en positiv förväntan hos läsaren. Här beskriver Pavel hur familjen kommer till Luh pod Branovem, och han för raskt in läsaren i en förtrollad atmosfär med en beskrivning av färjkarlen:

Farbror Prošek föddes nog i Berounka som näckarna och kom till Luh med högvattnet. Han hade vackra mustascher som dragonerna och klingande stämman och dessutom snygg figur. Han kunde allt i världen. Plöja och så, mjölka kor, laga knödelpytt, hitta stensopp och aspsopp vid en tidpunkt då de inte växte, färja över under högvatten, fläta korgar, jaga rådjur, rädda människor och genomfrusna djur, ge dumbommar på käften och han kunde skratta.¹³⁰ (Pavel 1974a: 7).

Redan det första ordet i den här sekvensen är vardagstjeckiska: Pavel har använt ”strejda” istället för ”strýc” (farbror/morbror). Och farbror Prošek framträder som rena trollkarlen. Det finns ett mytologiskt inslag i förmodan om hur han kom till Luh samtidigt som liknelsen med dragonernas mustascher och Prošeks snygga figur för tankarna till en soldat/riddare i välsittande rustning/uniform. Dessutom är han en tusenkonstnär som hit-

¹²⁹ ”Psaní je nejtěžší z toho, co jsem dělal, zdá se mi obtížnější než haviřina. Píši i v noci, probouzím se a dělám si poznámky.”

¹³⁰ ”Strejda Prošek se v Berounce asi narodil jako vodníci a do Luhu přišel s velkou vodou. Měl krásný knír jak dragouni a zvučný hlas a taky pěknou postavu. Dovedl všechno na světě. Orat a sít, dojít krávy, vařit uhlířinu, najít hříby a křemenáče v době, kdy nerostly, převetáz za velké vody, plést košíky, ulovit srnce, zachránit lidi i promrzlou zvěř, dát hlupákům přes hubu, uměl se smát.”

tar svamp till och med när den inte växer. Här förmedlar Ota Pavel en drömbild som verkar komma ur en liten pojkes beundran och respekt. Även hans sätt att berätta om Prošeks ungdom påminner om en saga: ”Porten öppnade sig framför honom av sig självsom inför en riddare. Han hällde ut ålarna i ett beckat träkar med vatten och ibland fick han en slant av guld. På den fanns kejsaren och hela slanten liknade solen.”¹³¹ (Pavel 1974a: 8). Här finns ett underförstått Sesam öppna dig som i Ali Baba och de fyrtio rövarna,¹³² själv jämförs Prošek med en riddare, som får en guldpeng med kejsaren på. Under första republiken¹³³ försvann dock fursten: ”Sedan, när fursten åkt sin väg i kaross över fyra främmande kullar och fyra främmande floder”¹³⁴ (Pavel 1974a: 8). Här är det inte bara fursten som framkallar känslan av saga, utan genom uppräknigen av främmande kullar och främmande floder framkallar Pavel en tydlig sagoatmosfär och visar också det oändliga i furstens resa.

När familjen Popper träffar färjkarlen Prošek för första gången är han på fiskafänge. Han använder ett metspö av bambu och fiskarna verkar närmast förtrollade: ”Silverfärgade fårnor med röd styrfena i baken och eleganta barber med mustascher. Tjockmagade mörtar från lugnvattnen och strömmingar från strömmarna. De gled in i nätet, friheten tog slut, deras herre hade kommit, tjuvfiskarnas konung.”¹³⁵ (Pavel 1974a: 8). Fiskarna är detaljerat beskrivna i all sin skönhet, barberna är personifierade och samtliga berövas de sin frihet av sin konung. Det här skådespelet framkallar vissa associationer hos fadern: ”Herma! Det är konsert! Som Kubelík.”¹³⁶ (Pavel 1974a: 8). Här fungerar metspöet inte bara som vapen och trollspö utan också som dirigentens taktpinne. Det hela föranleder en förtrollad reaktion hos hans yngste son: ”Och med ens växte det i mitt huvud fram rader av bänkar över hela stranden och i dem satt det herrar i engelska rutiga golfbyxor och damer i rosa krinoliner. De suckade och applåderade vid varje fisk: Messieurs, mesdames, det här är riktig konst.”¹³⁷ (Pavel 1974a: 8–9). Här är det pojkens fantasi och återgången till svunna tider och seder som framkallar sagoatmosfären.

¹³¹ ”Brána se před ním sama otvírala jako před rytířem. Vysypal úhoře do vysmolené dřevěné kádě s vodou a občas dostal peníz ze zlata. Byl na něm císař a celý peníz se podobal slunci.”

¹³² En av sagorna i Tusen och en natt.

¹³³ Första republiken kallas den första självständiga tjeckoslovakiska staten, som utropades 28 oktober 1918. Tomáš Garrigue Masaryk var Tjeckoslovaikiens förste president och styrde 1918–1935. Den perioden refereras allmänt till som Första republiken.

¹³⁴ ”Poté, co odjel kníže v kočáře za čtyři cizí vrchy a čtyři cizí řeky”

¹³⁵ ”Stříbrní tloušti s červeným kormidlem ploutve u prdelky a elegantní parmy s vousama. Nabřichatělé plotice z tišin a proudníci z proudů. Klouzali do síťky, svoboda končila, přišel jejich pán, král pytláků.”

¹³⁶ ”Hermo! To je koncert! Jako Kubelík.”

¹³⁷ ”A rázem vyrostly v mé hlavě po celém břehu řady sedadel a v nich seděli páni v anglických kostkovaných pumpkách a dámy v růžových krinolínách. Vzdechali a tleskali při každé rybě: Messieurs, mesdames, to je pravé umění.”

Hela berättelsen karakteriseras av en viss överklighet och ett sagoskimmer. En anledning till det kan vara att Ota Pavel här skildrar en händelse från sin tidiga barndom: familjen Popper började resa till Luh sommaren 1932 när Ota var två år gammal. Hans minnen från den tiden kan därför betecknas som en kombination av dröm, fantasi och hörsägen. Detta gör att relationen mellan homodiegetisk och heterodiegetisk berättare i handlingen blir mycket intressant. Författaren berättar i jagform om en händelse han knappast kan komma ihåg utan troligtvis fått berättad för sig. Det är heller inte sannolikt att Pavel kommer ihåg sina fantasier från tillfället ifråga. Berättaren är förvisso med i handlingen men torde inte ha varit medveten om det när handlingen utspelades. Frågan är alltså om berättaren här är homodiegetisk, heterodiegetisk eller båda. Det står däremot helt klart att han är allvetande.

5.4.2

Titeln ”Černá štika” (Den svarta gäddan) är relativt kort men den är beskrivande och säger en del om vad som kommer att utspela sig. Gäddan är ett rovdjur och en svart gädda kan verka mycket hotfull. Handlingen utspelar sig i Luh vid floden Berounka. Pojken Ota är ungefär sex år gammal. Han är ett ensamt barn, bröderna är mycket äldre och vill inte gärna ha honom med på sina äventyr. Helst går pojkarna till den mytomspunna, närmast förtrollade holmen:

På holmen växte det högt, underskönt grönt sjögräs, som liknade flodnäcken Oskars upplösta hår. Hans hår vajade på strömmen, som om han låg drunknad i den gula sanden. Ibland växte det blommor på sjögräset, jag vet inte längre vilken färg de hade, kanske rosa-vit som brudar.¹³⁸ (Pavel 1974a: 10).

Här använder sig Pavel inte bara av sagofigurer som näcken utan också av metaforer för att framkalla en vision av en saga. Han jämför sjögräset med näckens hår och antyder till yttermera visso en koppling mellan sjögräsets blommor och näckens brudar. Men sjögräset har också en annan funktion: ”Det var grunt här och i sjögräset betade som på en äng loppkräftor och sötvattensgråsuggor. Barberna och de andra fiskarna simmade hit och snappade efter skalbaggar och smackade samtidigt som smågrisar.”¹³⁹ (Pavel 1974a: 10). Här jämför Pavel sjögräset med gräset på en äng och låter små sjödjur beta på ängen,

¹³⁸ ”Na ostrůvku rostly dlouhé, čarokrásné zelené řasy, které se podobaly rozpleteným vlasům říčního vodníka Oskara. Ty vlasy mu vlály po proudu, jako by ležel utopený v žlutém písku. Občas na řasách rostly kvítky, nevím už, jakou měly barvu, snad růžovobílou jako nevěsty.”

¹³⁹ ”Bylo tu mělko a v řasách se pásly jak na louce buchanky a berušky vodní. Parmy s ostatními rybami sem příjžděly a čapaly po broučkách a mlaskaly přitom jak prasátka.”

för att sedan bli föda åt större sjödjur, som smacker lika belåtet efter måltiden som människodjur.

Hittills har särdragen från sagans värld i berättelsen främst bestått i mytologiska referenser och metaforer. Stämningen ändras dock när en svart gädda förirrar sig in i sjögräset och inte kommer ut. De äldre bröderna behöver Otas hjälp för att fånga den och här kan man tala om en hjälteresa som inte blev av: ”Men jag ville inte dit. Jag gick långsamt genom sjögräset. Gäddan kryssade, kom ända fram till mig och stannade. Jag såg hur hon andades, hon tittade på mig med grymma ögon och hade fullt med tänder i den halvöppna käften. Hon ville äta upp mig.”¹⁴⁰ (Pavel 1974a: 10–11). Här blir gäddan till ett farligt vidunder med grymma ögon och käften full med tänder och får på så vis personifiera pojkens skräck. Han drar sig bakåt och gäddan kommer undan. Innerst inne är alla pojkar lättade, men i vuxen ålder funderar Ota Pavel: ”Och den där händelsen var liksom en förutbestämmelse, som om den där jättelika gäddan var vår ödesgudinna. Kommer någon av oss att i livet fånga en verkligt stor fisk? Kanske det inte blir oss förunnat, för att vi den gången inte var tillräckligt modiga.”¹⁴¹ (Pavel 1974a: 11). Här undrar Ota Pavel i själva verket om han och hans bröder överhuvudtaget kommer att lyckas i livet när de som pojkar inte lyckades övervinna ett inre hinder i form av skräck.

Berättaren har här samma funktion som i ”Konserten”. Han finns med i händelseförloppet, han är ungefär sex år gammal och är nu mer medveten om vad som händer omkring honom än i den tidigare berättelsen. Ändå är även här berättandet färgat av distansen till det skedda. Således finns här en ambivalent relation mellan den homodiegetiske och den heterodiegetiske berättaren, vilket bidrar till berättelsens skönlitterära karaktär.

5.4.3

Titeln ”Moje první ryba” (Min första fisk) är en mycket informativ kapitelrubrik, eftersom den visar att det rör sig om någons första fiskafänge. Handlingen utspelar sig i Luh och huvudpersoner är Ota Popper och Prošek. Färjkarlen har besökt värdshuset Anamo och är på gott humör. Han ropar till sig Ota och låter honom genomgå en form av man-domsprov:

¹⁴⁰ ”Ale mně se tam nechtělo. Došel jsem pomalu mezi řasy. Štika křižovala, došla až ke mně a zastavila se. Viděl jsem, jak oddechuje, dívá se na mě krutými očima a má v pootevřené hubě plno zubů. Chce mě sežrat.”

¹⁴¹ ”A ta příhoda jako by byla předurčením, jako by ta obrovská štika byla naší sudičkou. Chytí někdo z nás v životě skutečně velkou rybu? Možná, že nám to nebude dopřáno, protože jsme tenkrát nebyli stateční.”

Prošek tittade forskande på mig och drog ur en smutsig ficka fram en saltgurka: ”Härharu.” Jag tog fingret ur munnen och stoppade dit gurkan. Han granskade mig. Sedan drog han fram en platt flaska och befallde: ”Ta en slurk.” Det fanns ingenting kvar i den. Men jag tog på mig en lycksalig min. Den icke existerande alkoholen förde oss närmare varandra.¹⁴² (Pavel 1974a: 12).

Det här är första steget på mandomsprovet. Prošek ger Ota två gåvor, som han ska handskas med på rätt sätt. Pojken klarar provet och så kommer nästa steg, som utgörs av hjälparens gåva och föregår det slutgiltiga provet: ”Jag håller på att göra ett metspö åt dig. Jag började med det för länge sedan.”¹⁴³ (Pavel 1974a: 12). Anledningen till att Prošek ännu inte gjort färdigt spöet är att han inte har betraktat Ota som mogen för det. Nu bestod han dock gurk- och spritprovet och kan därför anses värdig ett metspö och genomgå ett fiskeprov:

Han gjorde färdigt metspöet. Då visste jag inte att det var mitt dyrbaraste metspö, men idag vet jag det. Det var barndomens metspö, som senare produkter från amerikanska och japanska fabriker inte kunde gå upp mot. Han fäste en lina på det och satte fast en gåsfjäder och en krok. Sedan sa han: ”Vid ön finns det enstöriga abborrar. Gå dit, plutten, och rufsa till manen på dem. Jag väntar här på dig.”¹⁴⁴ (Pavel 1974a: 13).

Det första metspöet är barndomens metspö. Samtidigt markerar det för Ota att han håller på att mogna – inte till man utan till pojke – från att ha varit den lille plutten, som ännu inte är värdig nog att inneha ett metspö. Metspöet är här en fin gåva från Prošek, men man kan också se det som ett vapen – den unge riddarens första (Kamenská 2006). Dessutom använder sig Pavel åter av vardagstjeckiska: ”prdelka” är diminutiv till det mycket vardagliga ”prdel” (bakdel) men används också som tilltalsord till barn (Hugo 2006: 301). Det yttersta provet, att nå resultat med metspöet, dröjer dock. Pojken får vänta länge och han fördriver tiden med att drömma: ”Den vita fjädern låg på ytan orörlig som en vit båt i stiltje. I andanom reste jag segel på den och befallde kaptenen att segla, att en färggrann fisk skulle dra den på ytan.”¹⁴⁵ (Pavel 1974a: 13). Hans önskan går i uppfyllelse. Fjädern skakar till och det bildas en cirkel omkring den: ”Och om och om igen, som om det vore signaler från de oändliga vattendjupen. Någon lekte och skojade med båten, som om han drog igång motorerna med en läderrem. Det var alltså ingen

¹⁴² ”Prošek se na mě pátravě podíval a vytřáhl z ušmudlané kapsy kyselou okurku: ’Tumáš.’ Vyndal jsem si prst z pusy a strčil tam okurku. Pozoroval mě. Pak vytáhl placatou láhev a přikázal: ’Cvakni si.’ Nic v ní už nebylo. Ale zatvářil jsem se blaženě. Neexistující alkohol nás sblížil.”

¹⁴³ ”Udělám ti prut. Mám ho pro tebe už dlouho.”

¹⁴⁴ ”Dokončil prut. Tehdy jsem nevěděl, že to byl můj nejcennější prut, ale dnes to vím. Byl to prut dětství, kterému se nemohly vyrovnat pozdější výrobky amerických a japonských továren. Přivázal na něj vlasec a připevnil brk z husy a háček. Potom řekl: ’U ostrova jsou okouni samotáři. Jdi tam, prdelko, a pocučeji jim hřívu. Já tu na tebe počkám.’”

¹⁴⁵ ”Bílý brk ležel na hladině nehybně jako bílá loď za bezvětří. V duchu jsem mu vztyčil plachty a poručil kapitánovi, aby plul, aby ho táhla po hladině barevná ryba.”

segelbåt, utan en vit motorbåt.”¹⁴⁶ (Pavel 1974a: 13). Här har Pavel använt sig av lekfulla liknelser och fantasi för att förmedla pojkens förundran inför det som nu händer honom. Den här berättartekniken har också en dramatisk effekt: i och med att Pavel uppskjuter klimax förlänger han känslan av sin egen njutning när han återupplever händelsen. Han använder sig också av humoristisk personifiering för att understryka det lekfullt fantastiska i situationen: ”Sedan gjorde fjädern helt om, ställde sig på huvudet och vände benen uppåt som en halvdränkt anka. [...] Fjädern gjorde under tiden hopp! och försvann. Men man kunde se att den under ytan styrde mot näckrosorna.”¹⁴⁷ (Pavel 1974a: 13–14). Här har även fjädern blivit personifierad – den både ställer sig på huvudet, vänder benen uppåt och styr alldeles av sig självt mot näckrosorna.

Skildringen av hur pojken övermannar bytet är i sig som en liten saga:

Efter en intensiv ömsesidig kamp visade sig en tjurig käft. Det var en abborre, och den var stor som en rödrutig mössa, fast den var olivgrön också och hade mörka ränder tvärsöver. Den bar sina fenor som stridsbaner och med sin puckel liknade den en tjur. I stället för ögon hade den levande guldpengar och på ryggen stack det ut en lans. Det var ingen fisk, det var en drake, en bepansrad riddare med röda fjädrar i hjälmen.¹⁴⁸ (Pavel 1974a: 14).

Hela fiskeprovet är skildrat med lekfulla, måleriska liknelser som ger det en speciell sa-goanstrykning. Här finns dessutom *den uppfyllda önskan*, *gåvan*, *hjälpen/hjälparen*, *framgången* och *den goda gärningen*. Bytet i sig är heller ingen vanlig fisk, den är en drake och riddare, som övermannas av pojken. Han har alltså bestått mandomsprovet och blir dubbad till riddare av Prošek: ”Du är en riktig kämpe.”¹⁴⁹ (Pavel 1974a: 14).

Relationen mellan homodiegetisk och heterodiegetisk berättare är ungefär densamma som i de tidigare berättelserna i samlingen. Handlingen skildras ur ett barns perspektiv, och jag-formen skulle i princip kunna bytas ut mot en allvetande berättare.

5.4.4

Titeln ”Pod Šimovic skálou” (Under Šimoviceklippan) skulle kunna vara första raden i en dikt och berättelsen liknar en saga både när det gäller handling och uppbyggnad. Det rör sig om ännu en barndomsskildring från Luh pod Branovem och livet är fortfarande en

¹⁴⁶ ”A znova a znova, jako by to byly signály z nesmírných vodních hloubek. Někdo si hrál a láškoval s lodí, jako by nahazoval koženým řemenem motory. Nebyla to tedy plachetnice, ale bílá motorová loď.

¹⁴⁷ ”Pak brk zapanáčkoval, stoupl si na hlavu a nohy dal nahoru jak napůl potopená kachna. [...] Brk udělal zatím hups!, a zmizel. Ale bylo vidět, jak míří pod hladinou ke stulíkům.”

¹⁴⁸ ”Po mocném oboustranném zápolení se objevila zježená tlama. Byl to okoun, a byl veliký jak kostkovaná červená čepice, jenže byl také olivově zelený a přes sebe měl tmavé pruhy. Nesl své červené ploutve jako bojové zástavy a hrbem se podobal býku. Místo očí měl zlaté živé penízky a na hřbetě mu trčela zježená kopí. To nebyla ryba, to byl drak, opancéřovaný rytíř s červeným peřím na přilbě.”

¹⁴⁹ ”Jsi pašák.”

idyll: ”Fröjderna tog aldrig slut, som om hela livet var en karneval.”¹⁵⁰ (Pavel 1974a: 19). Liknelsen med en karneval återkommer för övrigt längre fram i berättelsen ”Bilé hřiby” (Vita stensoppar). Floden var full av småfisk som Pavels mamma förvandlade till inlagda läckerbitar: ”Fiskarna låg i ett stenkar i den kalla källaren under sluttningen. Mums filibabba.”¹⁵¹ (Pavel 1974a: 19). Interjektionen understryker här inte bara att det var fråga om något gott utan även att det rör sig om ett barndomsminne.

Men det fanns också större fiskar. På kvällarna gick man till Šimoviceklippan för att meta barb:

Först gick farbror Prošek i halmhatt, så gick pappa med en man av hår, sedan Hugo, Jirka och jag. Vi bar långa spön, de nådde ända till stjärnorna, som visade sig på himlen. Med ett sådant spö kanske man kunde tända en stjärna på samma sätt som en gaslampa i Gamla Stan.¹⁵² (Pavel 1974a: 20).

Först och främst förefaller det som om den ordning man går i är närmast patriarkalisk: den äldste först – den yngste sist. Metspöna når ända till himlen och har samma funktion som trollspön – de kan tända en stjärna såväl som en gaslampa i Gamla Stan. Dessutom kan metspöna även här ses som vapen (Kamenská 2006: 42).

Följet kommer fram till den del av floden där barberarna håller till och om dem berättar Pavel: ”De är djärvast och starkast av alla. De simmar ständigt mot strömmen, de lever praktiskt taget alltid i strömmen, och därför är de tåliga och starka. [...] De har kraftiga fenor och valsformig kropp, de ser ut som överljudsplan.”¹⁵³ (Pavel 1974a: 20).

Som så ofta hos Pavel handlar det om mod och uthållighet, viktiga element i folksagan. Även motivet *hinder* återfinns i berättelsen: genom att övervinna hinder lär man sig uthållighet. Barberarna har dessa specifika egenskaper eftersom de kämpar: de går sin egen väg även om de måste gå mot strömmen – de övervinner hinder och blir motståndskraftiga. Och liknelsen med ett flygplan återkommer ofta i Pavels texter.

Prošek är den förste som drar upp en barb och Pavel beskriver den som om den varit en människa: ”Den kastade sig i gräset och klatschade med sina fyra mustascher, den visslade lite och det var som om den klagade, tydligen var den arg också.”¹⁵⁴ (Pavel 1974a: 21). Här finns det således en tydlig personifiering. Barben klatschar med sina

¹⁵⁰ ”Radovánky nebraly konce, jako by celý život měl být karneval.”

¹⁵¹ ”Ryby byly ve studeném sklepe pod strání v kamenné štoudví. Eňo – něňo.”

¹⁵² ”Nejdřív šel strejda Prošek v slaměném klobouku, pak šel tatínek s hřívou vlasů, potom Hugo, Jirka a já. Nesli jsme dlouhé pruty, sahalý až k hvězdičkám, které se objevovaly na obloze. Takovým prutem by šla možná hvězdička rozsvítit stejně jako plynová lampa na Starém Městě.”

¹⁵³ ”Jsou nejzdatnější a nejsilnější ze všech. Neustále plují proti proudu, žijí prakticky pořád v proudu, a proto jsou odolné a silné. [...] Mají mocné ploutve a válcovité tělo, vypadají jak nadzvuková letadla.”

¹⁵⁴ ”Házela se v trávě a práskala svýma čtyřma vouskama, maličko pískala a jako by naříkala, zřejmě se také zlobila.”

mustascher som en riddare eller soldat, visslar, klagar och visar på alla sätt sitt missnöje med situationen.

I den här berättelsen finns det fem män – även yngre. Mandomsprovet består i att försöka fånga djärva, tappra fiskar. Motståndarna består av barber – i första hand den som unge Ota Popper fångar. Det finns en kvinna i berättelsen och det är Otas mamma, men hennes enda uppgift här är att lägga in småfisk. Den första barben fångas av Prošek – som är mästare i fiske – och vad beträffar sin egen insats skriver Pavel: ”Sedan tog en barb mig.” På det sättet visar han att han är oerfaren och nybörjare – att han vinner kampen beror på att den är ojämn. Vladimir Propp hävdar, att när en hjälpare är frånvarande från en saga överförs hans funktion på hjälten (Propp 2009: 83). Här finns hjälparen/handleddaren i det faktum att pojken lär sig av sin pappa och farbror hur man gör.

5.4.5

Titeln ”Bílé hříby” (Vita stensoppar) är kort och kärnfull men visar tydligt vad det kommer att handla om. Den är den första i en grupp berättelser med den tyska ockupationen som tema. Berättelsen är relativt kort – två sidor – men genomsyrad av mytologiska motiv och sagoelement. Redan inledningen präglas av dem:

Vi var ute och plockade ris. Křivoklátskogarna är djupa och skrämmer en del människor. När som helst kan ridande stråtrövare från Týřov dyka upp med sina pilbågar. Det var också just här, som vi kunde stöta på tappra tjeckiska konungar med sina följen. Min komplimang, herr konung, jag kommer från Luh pod Branovem. Man kallar mig Plutten. // Allt som oftast kan man höra människogråt eller klagan från ett skadat djur. En flock vildsvin dyker kanske upp eller också den ryktbara hjorten med ett kors mellan hornen. // Jag traskar tyst i slutet av familjeledet för att se allt och inte gå miste om något i livet. Min lilla fe från fantasins underbara lilla stad håller mig i handen. Löven gulnar redan, det håller på att bli höst. Träden är mäktiga och däruppe har fåglarnas kommandotrupper sina bon. Där någonstans sitter fågeln Grip. Om jag blir efter flyger han ner och hämtar mig.¹⁵⁵ (Pavel 1974a: 27).

Här använder sig Pavel av diminutiv som ”Min lilla fe från fantasins underbara lilla stad”. Här finns också åtskilliga av de sagomotiv Čapek tar upp. Den fantasifulla inledningen med stråtrövare och konungar verkar vara hämtad från *den andra världen*, samtidigt som de djupa Křivoklátskogarna utgör *hinder*. Människogråten och klagan från ett skadat djur i mittpartiet kan också ses som symboler för *den andra världen* liksom den

¹⁵⁵ ”Šli jsme na rošti. Křivoklátské lesy jsou hluboké, někteří lidé se v nich bojí. Každým okamžikem se mohou objevit na koních s luky zbojníci z Týřova. Hlavně tady jsme mohli potkat české udatné krále s jejich družinami. // Poklona, pane králi, jsem z Luhu pod Branovem. Prdelka mi říkájí. // Každou chvíli může člověk uslyšet lidský pláč anebo nařikání raněné zvěře. Může se objevit stádo divokých kanců anebo pověstný jelen s křížem mezi parohy. // Šlapu potichu na konci rodinného průvodu, abych všechno viděl a o nic v životě nepřišel. Za ruku mě drží kmotřička z nádherného městečka fantazie. Listí už žlutne, nastává podzim. Stromy jsou silné a nahoře jsou hnízda přepadových ptačích oddílů. Tam někde sídlí pták Noh. Jestli se opozdím, slétne dolů a odnese mě.”

ryktbara hjorten, medan vildsvinen får ses som *fynd* (Čapek 1984: 116–121). I tredje delen av citatet för den goda fen tankarna till *trollspöet*, medan även fågeln Grip får hänföras till *den andra världen*. Men här finns också annan information. Handlingen i berättelsen utspelar sig strax före andra världskriget, och de mytologiska motiven kan ses som symboler för en lycklig barndom. Samtidigt finns här hela tiden signaler som varnar för att tryggheten ska försvinna. Sekvensen med den goda fen som håller Plutten i handen och hösten som närmar sig markerar en övergång till ovisshet och svåra tider. Fåglarnas kommandotrupper kan symbolisera SS-trupperna och fabeljuret Grip förknippas ofta med vaksamhet (Nationalencyklopedin: "Grip"). Här använder Pavel både diminutiv och sagoelement för att understryka barnets situation och hålla rädslan ifrån sig.

Spänningen stegras när familjen hittar en stenslänt övervuxen med vita stensoppar:

Och alla var olika, som skapade av en målare. Smala och knubbiga. Charmfulla små gubbar. Mammans älsklingar och ståtliga åldringar. Mer än en fick en liten puss på sin lilla hatt av oss. [...] Alla gick därifrån, bara mamma stannade kvar hos de små stensopporna, hon ville tydligen leka med dem. Hon skulle rusta till svampgästabud för kejsar Nero, han tyckte mycket om svamp i alla dess former.¹⁵⁶ (Pavel 1974a: 28).

Pavel använder de talrika diminutiven i de här citaten för att berätta ur barnets perspektiv. Dessutom personifierar han stensopporna och gör små dockor eller kanske rentav människor av dem: alla ser olika ut och liknar varken när det gäller utseende eller ålder tyskarnas blåögda linhåriga stereotyper. Anledningen till att hans mamma stannade kvar hos dem var dock inte att hon ville leka med dem: "När det är mycket svamp, blir det krig!" "Det är skrock, mamma." "Det var moster Karolína som sa det. Före första världskriget lär de också ha växt så här. Tusentals vita stensoppar. Och sen blev det snart elände och fattigdom."//Året efter tog tyskarna oss."¹⁵⁷ (Pavel 1974a: 29).

Här är det inte fråga om en önskan som uppfylls utan en mardröm som slår in. Att Pavel valt att skildra tyskarnas intåg med hjälp av folktro är hans sätt att distansera sig från verkligheten. Distanseringen går som sagt som en röd tråd genom hela Pavels verk. Här har han ägnat flera meningar åt moderns reaktion och anledningen till den, men själva kulmen skildrar han med fem ord.

I fortsättningen av citatet berättar Pavel om krigsutbrottet och här lägger han också in sina egna skräckvisioner av de tyska bomberna och flygplanen:

¹⁵⁶ "A každý byl jiný, jak od malíře. Tenci a boubelatí. Panáčkové roztomilí. Maminčini mazánkové a krásní starci. Hubičku na klobouček leckterý od nás dostal. [...] Všichni odešli, jen maminka u hříbků zůstala, chtěla se zřejmě s nimi potěšit. Uspořádá houbařskou hostinu císaře Nerona, ten měl houby na všechny způsoby velice rád."

¹⁵⁷ "Když je hodně hub, bude válka!" "To je pověra, maminko." "Říkala to teta Karolína. Před první světovou válkou prý taky takhle rostly. Tisíce bílých hřibů. A pak byla brzy bída a nouze." // Příklad rok nás zabrali Němci."

Nu såg jag dem falla. Första träffen drabbade källaren och tunnan med inlagd fisk. Tunnan sprack och fiskarna rann ut i smutsen. Plask! Andra träffen drabbade färjkarlens lätta båt, brädorna flög i luften som vedpinnar. Krasch! Huset vid floden störtade in och brann. Över floden flög en stor grå Heinkel, i den satt en skrattande pilot med vit skalle och visade tänderna. Flygplanet hade svarta kors på vingarna. Det började kasta bomber i floden på mina fiskar. Deras döda kroppar flöt upp till ytan. De var vita som de vita dödsannonserna i skyltfönstren och liknade samtidigt stora vita stensoppar med spruckna hattar. Och i annonserna stod det skrivet:

VI KOMMER ALDRIG MERA HIT.

BARNENS KARNEVAL ÄR SLUT.¹⁵⁸ (Pavel 1974a: 29).

Med hjälp av interjektioner visar Pavel hur pojkens barndomsvärld faller samman. Det första som drabbas är tunnan med inlagd fisk – en symbol för det goda och trygga i livet. ”PLASK!” Sedan kommer turen till färjkarlens båt, som varje sommar för över familjen Popper till den efterlängtdade idyllen i Luh. ”KRASCH!” Till sist är det färjkarlens hus, själva målet, som rasar. Orsaken till allt detta är ett Heinkelflygplan med en dödskallepilot och ett kors som dessutom börjar kasta bomber på fiskarna. Pavel avslutar berättelsen med att påpeka att den barnens karneval som han refererar till i ”Under Šimoviceklippan” nu är över. Och i det här avsnittet finns inga diminutiv. Kriget är nära, verkligheten skildras naken, avskalad.

Här beskriver Ota Pavel slutet på sin barndom. I början av berättelsen var kriget nära, i citatet ovan har det brutit ut. Det blev också hans sista vistelse i Luh på många år, eftersom familjen flyttade till Buštěhrad och inte kunde återvända förrän efter kriget. Både flygplansmotivet och motivet med de döda fiskarna som flyter upp till ytan förekommer för övrigt även i andra av Pavels texter.

Persongalleriet i berättelsen är något tunt. Pavel berättar om familjen som helhet och Prošek refereras bara till som ”färjkarlen”. Herma Popprová, modern, är huvudperson och den enda som Pavel utkristalliserat här. Detta är lite ovanligt hos Pavel, som annars i första hand skildrar sin far.

Berättelsen är som helhet starkt präglad av kriget, vilket påverkar författaren/berättaren djupt. I beskrivningen av den krossade barndomen ser författaren tillbaka på barnets reaktioner och förenar därmed den homodiegetiske och den heterodiegetiske berättaren. Därigenom tillför han också berättelsen fiktiva/skönlitterära drag.

¹⁵⁸ ”Už jsem je viděl padat. První zásah dostal sklep se štoudví s naloženými rybami. Štoudév praskla a ryby se vysypaly do bláta. Cák ho! Druhý zásah dostala lehká loď převozníka, prkna létala do vzduchu jako dřívka. Prásk ho! Dům u řeky se propadl a hořel. Nad řekou letěl veliký šedý Heinkel, v něm seděl smějící se pilot s bílou lebkou a s vyceněnými zuby. Letadlo mělo na kídlech černé kříže. Začalo vrhat pumy do řeky na mé ryby. K hladině vyplavala jejich mrtvá těla. Byla bílá jak bílá smuteční oznámení ve výkladních skříních a podobala se také velkým bílým hřibům s popraskanými hlavami. A na těch oznámeních stálo napsáno: UŽ SEM NIKDY NEPŘIJEDEM. SKONČIL DĚTSKÝ KARNEVAL.”

5.4.6

Titeln/rubriken ”Můžou tě i zabít” (De kan till och med döda dig) har en mörk och skrämmande klang, och berättelsen utspelar sig i Buštěhrad under kriget. Huvudperson är unge Ota Popper som längtar efter att fiska, men här finns bara två karpdammar – den nya och den gamla – med varningsskyltar om fiske förbjudet. Det är den gamla fiskdammen och dess karpar som lockar Ota. En av anledningarna till att han vill fiska är att familjen behöver mat och andra förnödenheter. Fadern och bröderna är i koncentrationssläger och Ota måste hjälpa till med försörjningen.

Eftersom tjuvfiske för en halvjudisk pojke var belagt med dödsstraff (Lustig 1981: 414), måste Ota fundera ut en plan för att kunna fiska utan att någon märker honom. Men först måste han lära känna karporna och František Záruba, som vaktar dem. Han ser dock inte ut som Ota föreställt sig: ”Han var krokryggig, han hade visst en puckel som ringaren i Notre-Dame i Paris, den stackars Quasimodo.”¹⁵⁹ (Pavel 1974a: 31). Här använder sig Pavel återigen av en litterär referens för att framkalla sagoatmosfär. Záruba är dessutom liten och Ota konstaterar att han aldrig skulle kunna springa ikapp honom. Å andra sidan har han hört av sin mamma att människor som Záruba kan vara väldigt elaka: ”De hämnas på människor för att Gud har märkt dem.”¹⁶⁰ (Pavel 1974a: 31). I Záruba finner vi alltså ännu ett exempel på Propps funktion märkningen. Ota Pavel själv och hans familj är redan drabbade av märkningen genom att vara judar. Ota Pavel är dubbelt märkt av att behöva skaffa mat till familjen.

När Ota första gången går till fiskdammen för att pröva sin lycka – det här är ett tydligt exempel på hjälteresa/mandomsprov – fångar han två karpar, men någon har sett honom och förrått honom för Záruba. Pojken upprepar ändå sin fiskemanöver några gånger och grips sedan av skräck:

När jag låg i min kalla säng, slöt jag ögonen och såg ett grått flygplan av Heinkeltyp med svarta kors på vingarna, hur det fällde bomber. Sedan tog jag på mig tofflorna och gick tyst genom det där förskräckligt stora, utstötta döda huset. Jag trampade förbi min lilla sovande mamma, som led ohyggligt bara därför att hon en gång inför gud tog en jude och inte ville gå ifrån honom inför människorna. [...] Hon såg ut som ett litet barn och jag kände mig vuxen, jag hade blivit den ende och siste mannen i huset.¹⁶¹ (Pavel 1974a: 33–34).

¹⁵⁹ ”Byl přihrblý, měl snad hrb jako zvoník od Matky Boží v Paříži, ten ubohý Quasimodo.”

¹⁶⁰ ”Mstí se lidem za to, že je poznamenal bůh.”

¹⁶¹ ”Když jsem ležel ve své studené posteli, zavřel jsem oči a viděl šedé letadlo typu Heinkel s černými kříži na křídlech, jak vrhá bomby. Potom jsem si vzal trepky a chodil tiše po tom strašně velkém, prokletém mrtvém domě. Našlapoval jsem kolem své drobné spící maminky, která obrovsky trpěla jenom proto, že si jednou vzala před bohem Žida a nechtěla se s ním před lidmi rozejít. [...] Vypadala jak drobné dítě a já jsem si připadal dospělý, zůstal jsem už jediný a poslední muž v domě.”

Även i de här citaten saknas diminutiv. Här förekommer förvisso ordet ”lilla” ett par gånger, men det används för att förstärka pojkens känsla av manlighet, av att vara den som stöder och tar hand om.

Som jag redan nämnt förekommer ofta ett flygplan i Ota Pavels texter och här symboliserar det kriget och rädslan för de tyska myndigheterna. Och inte bara pojken är utstött/märkt utan även det stora, döda, nu övergivna huset. Mitt i rädslan känner sig Ota som en beskyddare gentemot sin mamma, som han uppfattar som liten och utlämnad. Det är vad diminutiven ”min sovande lilla mamma” syftar på, pojkens närhet och ömhet. Hon är märkt av att ha gift sig med en jude, och nu är Ota den ende mannen i huset. Slutligen låter Pavel de spindlar, som nu befolkar huset, med sina kors på ryggarna personifiera ångesten på samma sätt som Heinkelflygplanet.

När han nästa gång går på fiskafänge blir Ota ertappad av Záruba. Han flyr och tar sig till värdshusvärden Oplt som gömmer honom i boden och på så sätt blir en hjälpare. Ota går tillbaka till dammen nästa dag och det gör även Záruba. Pojken använder sitt enda vapen: ”Jag var den ende i vår familj som inte hade bojor på fötterna och kedja kring halsen. Och så sprang jag som en fri fågel till fälten och flydde längs stigarna till den blå skogen.”¹⁶² (Pavel 1974a: 35). I den här situationen utnyttjar pojken det enda vapen som står honom till buds: friheten att kunna använda sina ben och springa sin väg.

För att överleva försöker pojken ta avstånd från båda fiskdammarna:

Jag gick runt fiskdammarna i en stor cirkel, jag intalade mig att det simmade krokodiler och hajar i dem. Och dessutom att det fanns bläckfiskar i dem, som skulle dra ner mig i djupen och släppa ifrån sig blått bläck av märket Barock, så att mamma inte skulle kunna hitta mig och begrava mig i en tyst grav intill fröken Hassoldová på Buštěhradkyrkogården.¹⁶³ (Pavel 1974a: 36).

Här fantiserar pojken om krokodiler, hajar och bläckfiskar för att skrämma upp sig. Fantasierna innehåller också en detaljerad beskrivning av vilket bläck som finns i dessa speciella bläckfiskar. Pavel har till och med talat om vilket märke det rör sig om, ett stilgrepp som även tidigare nämnde Bohumil Hrabal ofta använde sig av. Trots sina ansträngningar lyckas pojken inte hålla sig borta. Som i en dröm går han tillbaka till fiskdammen och konstaterar att det leder tre vägar därifrån. Han har alltså en reträttväg. Två av vägarna spärras dock plötsligt av två okända män. Ota flyr längs den tredje som plötsligt spärras

¹⁶² ”Jediný z naší rodiny jsem neměl na nohou okovy a na krku řetěz. A tak jsem běžel jako volný pták do polí a utíkal pěšinami až k modrému lesu.”

¹⁶³ ”Obcházel jsem rybníky velkým kruhem, namluvil jsem si, že v nich plavou krokodýlové a žraloci. A také že v nich jsou chobotnice, které mě stáhnou do hlubin a vypustí ze sebe modrý inkoust značky Barock, aby mě maminka nenašla a nemohla mě pohřbit do tichého hrobu k slečně Hassoldové na buštěhradský hřbitov.”

av Záruba: ”Han stod bredbent mitt i gatan som de svarta gestapomännen, som ibland åkte till oss på besiktning.”¹⁶⁴ (Pavel 1974a: 37). Pojken är fångad i en fälla och Záruba befäller honom att skrika. Och Ota förstår. Han måste skrika för tyskarna i slottsönstren och för angivarna. Så han skriker. Sedan granskar de varandra: ”Vi var de två sista i den här staden. Han märkt av gud, jag brännmärkt av övermänniskorna.”¹⁶⁵ (Pavel 1974a: 38). Och här upprepas så Propps funktion *märkningen*.

Záruba frågar efter pappa och bröderna och utvecklar sedan sin roll som hjälpare: ”Gå inte till Gamla fiskdammen. Nya fiskdammen är också fin. Du kan fiska från uthusen. Där är det ingen som ser dig, där är det helt säkert.”¹⁶⁶ (Pavel 1974a: 38).

I berättelsen agerar två personer: Ota Pavel själv och fiskväktaren Záruba. Pojken Ota är hjälten som övervinner hinder för att skaffa mat, Záruba verkar från början vara fiende men visar sig vara en hjälpare. Kopplingen mellan hjälten och hjälparen är tydlig: båda är märkta. Det finns dock fler personer i berättelsen. Vårdshusvärden Opl fungerar som hjälpare, men här finns också anonyma skurkar som iakttar familjen och skvallrar.

5.4.7

”U Proškú po válce” (Hos Prošeks efter kriget) ingår i avdelningen En djärv ung man. Här antyder titeln/kapitelrubriken att det handlar om ett besök och placerar det också tidsmässigt. Huvudperson är åter Ota Popper, som under ockupationen inte kunnat besöka Prošek och Luh pod Branovem och nu tar tåget tillbaka till barndomens trygghet. Hans utsikt under resan är sagolik: ”I mitt fönster visade sig en borg, och det var Karlštejn. De tjeckiska kungarna hade samma smak som jag. De valde ut Berounka och byggde där borgarna Karlštejn och Křivoklát.”¹⁶⁷ (Pavel 1974a: 54). Ota är cirka femton år när handlingen i berättelsen utspelar sig. Han var nio när han senast såg det här landskapet, och med resan söker han sin barndom, vilket understryks av referensen till borgar och kungar – som i en saga, även om just de här är verkliga. Här rör det sig inte bara om en resa tillbaka till barndomens sommaridyll – det handlar i första hand om en mental odysseé, en inre monolog, en pojkes dialog med det förflutna: ”Doften av fiskar som nu upplever kärlekens tid, slår mig i näsan, och tillsammans med den även stanken

¹⁶⁴ ”Stál rozkročen uprostřed uličky jak černí gestapáci, kteří k nám občas jezdívali na prohlídku.”

¹⁶⁵ ”Byli jsme dva poslední v tomto městě. On poznamenaný bohem, já ocejený nadlidmi.”

¹⁶⁶ ”Do Starého rybníka už nechod’. Nový rybník je také krásný. Můžeš chytat od sedláckých stavení. Tam tě nikdo neuvidí, je to tam úplně bezpečný.”

¹⁶⁷ ”V mém okénku se objevil hrad, a byl to Karlštejn. Čeští králové měli podobný vkus jako já. Vybrali si Berounku a postavili si na ní hrady Karlštejn a Křivoklát.”

av en drunknad soldat.¹⁶⁸ (Pavel 1974a: 54). Kontrasten mellan friheten i fisket och den tyska ockupationen uttrycker Pavel här genom att referera till doft kontra stank.

Även pojkens reaktion när han knackar på dörren till farbror Prošek's stuga och ingen öppnar visar att Ota är på jakt efter sin barndom: ”*Du kom för sent. Din barndom är borta.*”¹⁶⁹ (Pavel 1974a: 55). Pavel har kursiverat den här meningen och visar därmed att det är fråga om en inre röst. När Prošek efter en stund kommer inser pojken att något faktiskt förändrats och att de båda blivit äldre: ”Vi hade båda tvingats avverka ett stort, okänt avstånd. En väg, som fortsätter. I slutet av den finns målet och därifrån finns det ingen återvändo längre.”¹⁷⁰ (Pavel 1974a: 55). I det här citatet finns sagans distans. Ytterligare distans utgörs av det faktum att Ota just börjat mogna till ung man medan Prošek börjar bli gammal. Avståndet mellan dem har minskat men det går inte att utplåna det förgångna. Samtidigt rör det sig om en bestämd distans, där målet redan uppnåtts. Pavel avrundar sin resa till det förflutna med berättelsens enda replik och den uttalas av Prošek: ”Och var tänker du fiska?”¹⁷¹ (Pavel 1974a: 55). Den här repliken skulle lika gärna kunna höra till pojkens dialog med sig själv och betyda: vad ska jag göra med mitt liv?

5.4.8

Den första berättelsen i bokens tredje del har fått titeln ”Pumprdentlich”, ett ord som är svårt att översätta men vars betydelse kommer att framgå. Det innebär också att Pavel med den här titeln låter läsaren sväva i okunnighet om vad som ska hända. Redan i första meningen beskriver dock Pavel sin vana trogen fadern som en riddare: ”Vår pappa åldrades på sin resa genom världen och det visade sig också när det gällde fiskarna. Han ville alltjämt fånga sin stora livsfisk.”¹⁷² (Pavel 1974a: 105). Att fånga sin livsfisk innebär här att Leo Pavel även när han blivit äldre fortsätter att gå mot sitt mål, att söka sin lycka. I sin strävan fick han så småningom upp en hyfsad fisk, en mal på ca fem kilo. Till att börja med såg han malen som sin livsfisk, men sedan kom han fram till att den inte räckte till och för att beskriva fisken använde fadern ett speciellt uttryck: ”Den är pumprdentlich.”¹⁷³ (Pavel 1974a: 105). Enligt Pavel betyder det något i stil med att en vacker dam i balklänning eller en fantastisk päls råkar trampa i skit vilket något förtar intrycket av det eleganta. Leo Pavel placerade malen i brunnen och gick till värdshuset för att dela med

¹⁶⁸ ”Do nosu mě tluče vůně ryb, které teď prožívají čas lásky, a spolu s ní cítím i pach utopence vojáka.”

¹⁶⁹ ”Přišel jsi pozdě. Tvé dětství je pryč.”

¹⁷⁰ ”Oba jsme museli nějakou velkou, neznámou dálku. Cestu, která pokračuje. Na jejím konci bude cíl a odtud pak už není návratu.”

¹⁷¹ ”Tak kam půjdeš na ryby?”

¹⁷² ”Náš tatínek na cestě světem zestárl a projevovalo se to i na rybách. Stále chtěl ulovit svou velikou životní rybu.”

¹⁷³ ”Ten je pumprdentlich.”

sig av sin glädje. På värdshusvärdens fråga hur stor malen var svarade han att den var pumprdentlich. Denne lät sig dock inte nöja utan ville ha en närmare precisering, varpå Leo Popper högg till med tjugo – en lagom vikt för att väcka aktning. Han slog sig ned, beställde in en Griotka¹⁷⁴ och under tiden spred sig ryktet, att han fångat en mal. Vårdshusbesökarna bestämde sig för att gå och titta på den. Sist av alla gick den slokörade Leo Pavel. Och nu dyker det upp en hjälpare: ”I stugan tog vår lilla mamma Herma emot deputationen. Hon förstod genast vad det rörde sig om”¹⁷⁵ (Pavel 1974a: 107). Modern insåg snabbt att expeditionen ännu inte befann i det skicket att de borde se malen. Hon bjöd dem i stället att sitta ner på verandan och trakterade dem med vad som fanns i huset:

Ungersk salami, inlagd fisk, skinksalami, hästsalami i lösvikt, hon öppnade konserver och vinflaskor och annan alkohol. Jag hjälpte till att servera, pappa syntes inte till. Vår stuga på klippan var snart ingen stuga utan en ångbåt på ett svallande hav. Den gungade, svängde och sjöng”¹⁷⁶ (Pavel 1974a: 107).

Här har vi både sagomotivet *Bord duka dig* och liknelser. Gästerna lät sig väl smaka och så småningom ansåg mamma Herma att det var dags. Hon ledde gästerna i procession till brunnen med malen men först viskade hon något till Dušek, som var en auktoritet bland fiskarna. Och det var denne som fällde omdömet: ”Om vi räknar med att vatten förminskar, så väger den här malen en bra bit över tjugo.”¹⁷⁷ (Pavel 1974a: 108).

Fiskarna återvände till värdshuset och snart spred det sig i Skochovice, att pappas mal vägde femtio kilo. Och Ota Pavel lärde sig vad ordet pumprdentlich betyder: ”Det ser fint ut men är ändå bara smörja.”¹⁷⁸ (Pavel 1974a: 109) .

Här finns ett rikt persongalleri men de flesta personerna fungerar mer eller mindre som statister. Ota Pavel skildrar vad som händer; emellanåt är han med i handlingen men i stort sett är han en heterodiegetisk, allvetande berättare. Hans pappa är i det här fallet både hjälte och olycksfågel – en inte helt ny roll för honom. Dušek har ingen framträdande roll men har en mindre roll som hjälpare medan huvudrollen innehas av fru Popper, som här driver handlingen framåt i allra högsta grad och fungerar som en aktiv positiv kvinnlig hjälpare/hjälte, något som inte är så vanligt hos Pavel.

¹⁷⁴ En tjeckisk körsbärslikör.

¹⁷⁵ ”V chatě přivítala deputaci naše drobná maminka Herma. Hned pochopila, o co jde”

¹⁷⁶ ”Uherský salám, nakládané ryby, salám šunkový, salám koňský točený, načala konzervy a láhve vína a dalšího alkoholu. Pomáhal jsem obsluhovat, tatínka nebylo vidět. Ta naše chata na skále, to brzy nebyla chata, ale parník na vzdutých vlnách. Houkala se, kývala a zpívala”

¹⁷⁷ ”Když vezmem v úvahu, že voda zmenšuje, tak ten sumec má dobře přes dvacet.”

¹⁷⁸ ”Je to výborný, ale přitom to stojí za hovno.”

5.4.9

I berättelsen ”Zloděj prutů” (Spötjuven) har Pavel återgått till en kort titel som bara antyder handlingen. Bröderna Pavel är huvudpersoner och det hela utspelar sig vid floden Ohře, där bröderna fiskar med familjen Freund och sjömannen Půhony. Den sistnämnde har några ovanligt vackra japanska spön: ”Det var verkligen fantastiska spön, de hade reservspetsar och röda band, de var tunna som solstrålar, som kommer någonstans från Japanska havet.”¹⁷⁹ (Pavel 1974a: 119). De här spöna har i själva verket en liknande egenskap som spöna i ”Under Šimoviceklippan”¹⁸⁰: med dem kunde man tända en stjärna, och de här är tunna som solstrålar. I båda fallen rör det sig om liknelser med ljusfenomen från naturen. En natt blir spöna stulna. Men morgonen därefter hittade fru Freund dem lutade mot ett träd inte långt från tälten:

Hon ropade på oss och vi tittade på dem, som om det hade inträffat ett gudomligt mirakel och spöna liksom fallit från himlen. Jag tittade på dem och tyckte att de var renare, som om mannen ifråga renat dem med självinsikt eller något, som han måste ha gått igenom den natten och dagen. Och när jag tittade på dem från ännu närmare håll, fanns det dagg på dem; den liknade människotårar. // Det här är ingen saga om en ädel tjuv och min tappre bror. Det är sanning. Ni kan fråga herr Půhony, om han inte råkar segla vid Osaka och Tokyo förstås. Och ett av de japanska spöna kan ni komma hem till mig och titta på, herr Půhony gav mig det som minne. Jag fiskar med det, men oftare tittar jag på det, spelar amerikanen Frank Sinatra med sången ”I love Paris” på grammfonen och tänker på människan.¹⁸⁰ (Pavel 1974a: 121–122).

Det här är ett innehållsrikt citat. Med uttrycken ”gudomligt mirakel” och ”spön som fallit från himlen” anspelar Pavel på högre makter. Det tidigare nedsmutsade fiskandet har också renats genom tjuvens ”goda gärning”. Dessutom finns ett klassiskt berättardrag, där Pavel vänder sig direkt till läsaren: ”ni kan fråga herr Půhony” – med det lika klassiska förbehållet att han kanske inte går att få tag på. Så finns här dagg som liknar människotårar och Pavel spelar I love Paris med Frank Sinatra på grammfonen¹⁸¹. Både daggen och den här speciella sången återkommer i *Sagan om Raška*.

¹⁷⁹ ”Byly to skutečně nádherné pruty, měly náhradní špičky a červené vázání, byly tenké jako sluneční paprsky, vycházející někde z Japonského moře.”

¹⁸⁰ ”Zavolala nás a my jsme si je prohlížely, jako by se stal boží zázrak a pruty jako by spadly z nebe. Dival jsem se na ně a zdály se mi čistší, jako by je ten dotyčný muž očistil o sebezpoznaní anebo o něco, čím musel za tu noc a den projít. A když jsem si je prohlížel ještě z větší blízkosti, stála na nich rosa; podobala se lidským slzám. // To není pohádka o ušlechtilém zloději a mém statečném bratru. To je pravda. Pana Půhoného se na to můžete zeptat, jestli ovšem se zrovna neplaví u Ósaky a Tokia. A na ten jeden japonský prut se můžete ke mně přijít podívat, pan Půhony mi ho dal na památku. Chytám na něj, častěji se však na něj dívám, hraju si na gramesu Američana Franka Sinatru s písničkou ’I love Paris’ a přemýšlím o člověku.”

¹⁸¹ När det gäller ordet grames (grammofon) står det inte i något lexikon jag hittat, inte ens *Slovník spisovného jazyka*. Däremot finns formen ”gramec” i *Slovník nespisovné češtiny* (Tjeckisk talspråksordbok), och ”grames” torde vara en form av detta (Hugo 2006).

Persongalleriet består av sex personer, varav herr Freund inte är aktiv alls, medan hans fru för handlingen framåt. De tre bröderna är återigen huvudpersonerna, men sjömannen Púhony och hans metspön har på sitt sätt lika framträdande roller.

5.4.10

Så ska jag till sist ta upp berättelsen ”Zlatí úhoří” (Gyllene ålar). Här är titeln poetisk samtidigt som den antyder handlingen. Det finns gott om sagomotiv, även i form av liknelser. Målet i berättelsen är att fånga gyllene ålar, vilket har en mycket speciell innebörd: ”Pappa menade när vi skulle få så mycket ål på en gång, att det skulle löna sig att gå till slaktaren Franc Janouch och säga åt honom att göra en brasa av akacie- och plommonträ, som blommar vitt, och tillsätta enbär.”¹⁸² (Pavel 1974a: 138). När sedan Pavels far ska fylla jämnt vet Pavel inte vad han ska ge honom, eftersom fadern redan har allt: ”Och så kom jag på, att jag skulle kunna uppfylla hans dröm. Försöka fånga de där gyllene ålarna igen. Åka till barndomens trakter, där färjkarlen farbror Prošek fortfarande bodde, och han skulle råda mig hur jag skulle få tag i dem.”¹⁸³ (Pavel 1974a: 139). I det här citatet finns återigen sagomotivet *den uppfyllda önskan*. Dessutom återvänder Pavel till barndomens trygghet för att kunna uppfylla sin fars dröm. Hjälparen träder också in, eftersom Pavel vill fråga Prošek om råd.

Men Pavel fångar inga ålar. När han går till Prošek för att ta adjö får han dock uppmaningen att försöka en gång till. Han sätter sig ner vid floden och väntar på att ålarna ska nappa. Och plötsligt händer något: ”Himlen sprack och mörkret rann ner från den. Jag tänkte: helgonen kommer! Okända himmelska skyttar sköt blixtar in i skogarna och i floden.”¹⁸⁴ (Pavel 1974a: 142). Här är inslagen från den andra världen mycket tydliga. Helgonen nalkas och okända himmelska skyttar skjuter! Och det osedvanligt stormiga mörkret för med sig något av ett mirakel. De gyllene ålarna kommer: ”De steg upp från botten som en flock antiloper. De hittade ständigt mitt bete och nappade ögonblickligen som höns. De var nog rädda att världens ände var inne.”¹⁸⁵ (Pavel 1974a: 143). I det andra citatet finns både en liknelse mellan de benlösa ålarna och långbenta antiloper samt en referens till den andra världen. De här två citaten bildar i sig en liten saga. Här utgörs

¹⁸² ”Tatínek měl na mysli, kdy dostanem tolik úhořů najednou, že bude stát za to, jít k řezníkovi Francimu Janouchovi a říci mu, aby zapálil akátové a švestkové dříví, které kvete bíle, a přidal k němu jalovcové bobulky.”

¹⁸³ ”A tak mě napadlo, že bych mohl splnit jeho sen. Pokusit se zas jednou o ty zlaté úhoře. Jet do kraje dětství, kde ještě žije převozník strejda Prošek, který mi poradí, jak na ně jít.”

¹⁸⁴ ”Obloha praskla a z ní se vysypala tma. Napadlo mě: svatí přicházejí! Neznámí nebeští střelci vystřelovali do lesů a do řeky blesky.”

¹⁸⁵ ”Zdvihli se ze dna jak stáda antilop. Vždycky našli mou návnadu a brali ji okamžitě jako slepice. Snad se bali, že nastává konec světa.”

hjälparen av ett mirakel som resulterar i att hjälten/Pavel får upp elva ålar. Det räcker för att han ska kunna lämna över dem till slaktaren Franc Janouch för rökning.

När den stora dagen är inne lägger Pavel ålarna på en gyllene bricka. Och de har en speciell lyster: ”De var plötsligt gyllene som guldets på en kungakrona eller på Tutankhamuns skatter.”¹⁸⁶ (Pavel 1974a: 145). Men skenet bedrar – i det här fallet bokstavligen. Slaktaren har översaltat ålarna och de går inte att äta. Gåvan förfelar sin verkan och Pavel vidtar en åtgärd: ”Jag begravde dem under björken vid källan, där man kunde se floden och deras vattenfärd mot Sargassohavet.”¹⁸⁷ (Pavel 1974a: 146). Här är motivet *den andra världen* uppenbart – Pavel vill att de döda ålarna ska kunna se floden och sin färd mot Sargassohavet.

Och tiden går vidare. Prošek dör, och i beskrivningen av begravningen finns det mytologiska inslag: ”De färjade över honom i kistan i hans älsklingsbåt och under båten simmade en vakt av silverfärgade fiskar.”¹⁸⁸ (Pavel 1974a: 146). Prošek färjas över floden som av de dödas färjkarl Charon med en hedersvakt bestående av silverfärgade fiskar. Men Pavels pappa håller sig kvar på jorden. Han köper sig ett litet hus i Radotín utanför Prag och ägnar sig åt fiske. Så en dag får Pavel en inbjudan av sin pappa. När han kommer fram är bordet vackert dukat, och fadern räcker sonen ett pergamentpapper, där 42 ålrätter är uppräknade. 41 av dem är slut och kvar finns bara en – ål stekt i smör. Men den är Pavels favorit. Hans far fortsätter fånga ål och bjuda in sin yngste son. Ritualen är alltid densamma: ”Ett pergamentpapper som det stod skrivet något på. Ål i smör. Tystnad. Beröm. Beundran. En cigarett. Kylt vitt vin. Och så plocka mogna jordgubbar i rabatten och småprata.”¹⁸⁹ (Pavel 1974a: 151). Här finns en anspelning på gamla tider i matsedeln som är gjord på pergament. Dessutom visar Pavels sätt att räkna upp de olika delarna av middagsförloppet på en ritual. Så kommer en ny inbjudan. Allt är som vanligt, men Pavel tycker att hans far verkar högtidligare. Och efter middagen kommer de förlösande orden: ”Och det, min vän, var den elfte.”¹⁹⁰ Och nu förstod Pavel. Hans far hade betalat de elva ålarna: ”han ville inte ha några skulder, när han gick till den andra världen.”¹⁹¹ (Pavel 1974a: 152). Här finns sagomotivet *gåvan* i de återbetalade ålarna. Dessutom är motivet *den andra världen* uttalat.

¹⁸⁶ ”Byli náhle zlatí jako zlato na královské koruně anebo na pokladech Tutanchamónových.”

¹⁸⁷ ”Zakopal jsem je pod břízou u studánky, odkud bylo vidět na řeku a na jejich vodní cestu k Sargasovému moři.”

¹⁸⁸ ”Převázeli ho v rakvi na jeho nejmilejší lodi a pod tou lodí plavala stráž ze stříbrných ryb.”

¹⁸⁹ ”Pergamenový lístek někde opsaný. Úhoř na másle. Ticho. Chvála. Obdiv. Cigareta. Bílé chlazené víno. Potom unipovat zralé jahody na záhonu a klábosit.”

¹⁹⁰ ”To byl, kamaráde, ten jedenáctý.”

¹⁹¹ ”nechtěl mít žádné dluhy, než odejde na onen svět.”

Persongalleriet i berättelsen är inte stort. Karel Prošek har en stödjande roll medan Franc Janouch fungerar som staffagefigur. De verkliga huvudpersonerna är far och son Pavel, som växlar mellan att vara hjälte och hjälpare.

Här är berättarperspektivet mycket intressant, eftersom Pavel förvisso ser tillbaka på något som hänt, men de två huvudpersonerna är jämlika tidsmässigt sett. Det handlar om två vuxna män, berättaren och hans far, och inte om en författare som ser tillbaka på sin barndom. Naturligtvis präglas berättelsen ändå av minnen, men Pavel fungerar här som en heterodiegetisk berättare i jag-form.

5.5 En bägare från Gud

Boken kom ut 1971 och skiljer sig från Pavels tidigare sportböcker så till vida att personerna har fiktiva namn. Visserligen rör det sig även här om verkliga händelser, men Pavel har ersatt idrottarnas namn med fiktiva för att känna sig friare i sitt berättande. I övrigt finns här stora likheter med *En låda full med champagne*. Jag har använt mig av 2:a upplagan från 1978 och tar upp de två berättelser som är mest relevanta för min frågeställning.

5.5.1

Den första berättelsen (nummer två i boken) heter ”Odpust’ nám naše viny” (Förlåt oss våra skulder). Här är titeln hämtad ur bönen Fader vår och anspelar på berättarens tro. Handlingen berättas i jag-form och utspelar sig i Alperna några år efter kriget. Två bergsbestigare, den ene mer erfaren än den andre, vill erövra en av de svåraste väggarna i världen på en dag – *Velká neznáma* (Det stora okända). Den mer erfarna är berättaren, som således är homodiegetisk.

Här är det i första hand temat som påminner om folksagan: hjälten som med en hjälpare ger sig ut för att erövra det okända, eller om man så vill, söka sin lycka. Vad man än väljer att kalla det för, är det ett tydligt mandomsprov, en hjälteres. Men det finns ytterligare element hämtade från sagan i berättelsen: ”Det var bara en liten övernattningsstuga för bergsbestigare, ett sådant där hönshus på trollfötter för häxor, under den bredd av grunden ut sig och över den reste sig Det Stora Okändas norra vägg.”¹⁹² (Pavel 1978: 51). Häxan Baba-Jaga i den ryska folksagan bor som redan nämnts i en stuga på hönsfötter.

¹⁹² ”Byla to chatička jen na přespání pro horolezce, takový kurník na muřích nohách pro ježibaby, pod ní se táhl sráz a nad ní se tyčila severní stěna Velké Neznámé.”

Men här finns också en annan typ av hinder, ett som är typiskt för Ota Pavel: ”Han saknade talang. Den talang man har för klättring, för skrivande, för måleri eller för kirurgkniven.”¹⁹³ (Pavel 1978 :55) Pavels hjältar har oftast mer vilja och uthållighet än talang.

5.5.2

Också berättelsen ”Žluté růže” (Gula rosor)¹⁹⁴ har bergen som tema, även om de gula rosorna intar en betydande roll. Fru Bendová är huvudpersonen, men hon drivs till handling av sin döde son Zdeněk. Här består särdragen från sagans värld av fru Bendovás vandring till sin sons grav i bergen samt av liknelser och sagoreferenser. Vandringen kan betecknas som en hjälteresa. Fru Bendová är änka och lever bara för sonen, som är hennes prins: ”Hon skaffade en gitarrlärare åt honom och betalade också för lektioner i utländska språk. Själv snålade hon. Men det visste inte Zdeněk, han levde som i ett slott. [...] Han var vacker som prinsen i sagan om Törnrosa, deras lilla hus var ju också alltid övervuxet med gula och röda rosor.”¹⁹⁵ (Pavel 1978: 82–83). Här finns ett exempel på diminutiv i orden ”deras lilla hus”, vilket alluderar på närheten i den lilla familjen och att Zdeněk levde skyddad från verkligheten, liksom Törnrosa i sitt slott.

Men som i flera andra av Pavels berättelser finns här även mer eller mindre sammanhängande sekvenser med sagoinslag och mytologiska motiv:

På kvällen nästa dag var det en uppståndelse i staden. Man sa att ortens pojkar hade funnit en skatt i floden.¹⁹⁶ (Pavel 1978: 84).

De gick som förtrollade för att erövra berget och sa adjö, som om de skulle komma tillbaka nästa morgon, men de kom aldrig mer tillbaka. [...] De hade räknat ut att när glaciären tinat och smält, skulle berget ge ut dem ur sin fångenskap och de skulle komma fram som sagoväsen från isriket.¹⁹⁷ (Pavel 1978:85).

Sedan går Zdeněk och hans kamrat ut för att erövra berget, men de blir tillfångatagna och kan inte bli fria förrän isriket släpper dem. Här handlar det om förtrollning, erövring och sagoväsen. Och som så ofta i sagan är berättaren allvetande och heterodiegetisk.

¹⁹³ ”Chyběl mu talent. Talent, jaký je pro lezení, pro psaní, pro malování anebo pro chirurgický nůž.”

¹⁹⁴ I ČV 8/1964 har Arnošt Lustig en berättelse med titeln ”Žluté růže”. Enligt Otakar Brůna har Lustig lånat titeln av Pavel och Pavel lär ha utropat ”Nu har han gjort det igen” när han fick veta det (Personligt samtal med Brůna i juli 1994)

¹⁹⁵ ”Sehnala mu učitele na kytaru a platila mu i profesorku na cizí řeči. Sama škudlila. Ale Zdeněk to nevěděl, žil jak na zámku. [...] Byl hezký jak princ z pohádky o šípkové Růžence, vždyť i jejich domeček zarůstal vždycky žlutými a červenými růžemi.”

¹⁹⁶ ”Druhý den navečer bylo v městě ku pozdvižení. Místní kluci prý našli v řece poklad.”

¹⁹⁷ ”Šli jako čarování dobýt tu horu a loučili se, jako by měli přijít příští jítro, a nepřišli už nikdy. [...] Propočítli, že jak ledovec ubývá a taje, vydá je hora ze svého zajetí a oni vystoupí jak bájně bytosti z ledové říše.”

5.6 Sellerikungens son

Boken kom ut 1972. Den innehåller sju omarbetade berättelser och skisser från *En låda full med champagne* och nio nya. Trots idrottstemat är bokens prägel skönlitterär, och Pavel har här vidareutvecklat den sagostil som i viss mån finns i *En låda full med champagne*. I analysen har jag använt mig av 1:a upplagan. Jag ta upp de berättelser som jag betraktar som mest relevanta för min analys. Dessutom använder jag mig av en typ av Genettes paratexter: kapitelrubriker, som det genomgående finns gott om i boken, samt hans fokaliseringsbegrepp.

5.6.1

Den första berättelsen i samlingen heter ”Kolik má kuň chlupů” (Hur många hårstrån har en häst). Titeln kan ses som en kapitelrubrik, eftersom den berättar ingående vad det kommer att handla om. Även den första meningen har en speciell funktion. Här vänder sig författaren direkt till läsaren, samtidigt som han använder sig av samma ovissa tidsbestämning som i en saga: ”Det är länge sedan nu, jag vet inte ens hur länge”¹⁹⁸ (Pavel 1972: 5).

Berättelsen handlar om segelflygaren Jaroslav Kumpošt och Pavel berättar i jag-form. Författaren/berättaren deltar aktivt i handlingen och är således homodiegetisk.

Särdragen från sagans värld består förutom av kapitelrubriken framför allt av personifiering och mytologiska referenser – oftast i kombination: ”Alltså väntade tydligen döden däruppe på Kumpošt. Eller himlen, eller helvetet, beroende på om han varit snäll eller elak på jorden.”¹⁹⁹ (Pavel 1972: 9). Den första meningen i citatet personifierar döden och den andra innehåller referenser till vad som händer med oss efter döden.

Det finns ytterligare ett par personifieringar av döden i berättelsen: ”Segrare inte över en rival, utan över döden. [...] Varför måste han dit igen, när den lilla tanten med lien över armen faktiskt möter honom där någonstans?”²⁰⁰ (Pavel 1972: 10). I tjeckiskan är döden femininum, och Pavel använder här diminutivformen ”den lilla tanten med lien över armen” för att distansera sig från den.

¹⁹⁸ ”Je to už dlouho, ani nevím jak dlouho”

¹⁹⁹ ”Takhle nahoře čekala zřejmě na Kumpošta smrt. Anebo nebe, anebo peklo, podle toho, jestli byl hodnej, nebo zlej na světě.”

²⁰⁰ ”Vítěz ne nad soupeřem, ale nad smrtí. [...] Proč tam musí znovu, když ho tam někde nakonec potká tetička s kosou na rameni?”

5.6.2

Nästa berättelse är ”Prokletý cyklista” (Den fördömde cyklisten) och titeln syftar på uttrycket fördömda poeter. Även här låter Pavel första meningen efter kapitelrubriken rikta sig direkt till läsaren, som om han hade ett samtal med honom/henne: ”Jag hade ofta hört, att det fanns fördömda poeter.”²⁰¹. (Pavel 1972: 14) Berättelsen är en kraftigt omarbetad version av *Cyklista z jižních Čech* (Cyklisten från södra Böhmen), som ingick i *En låda full med champagne*. I den första versionen berättar Pavel i jag-form. Det gör han även i den omarbetade, men här deltar han själv aktivt. Huvudpersonen är dock den samme – cyklisten Jan Kubr – och det börjar som en saga:

Jag vet inte vilka ödesgummor som bestämde hans öde vid vaggan, men det måste ha varit riktigt illasinnade gummor som var uppfinningsrika när de spann ödet, men samtidigt högst intressanta gummor. Innan den sista gick, måste hon ha sagt till honom: ”Din ande kommer aldrig att ha ro och kommer aldrig att upphöra i sin längtan att erövra, lära känna och bevisa något och den kommer att likna den vandrande riddarens ande.”²⁰² (Pavel 1972: 14).

I det här citatet finns ödesgudinnor, en osalig ande och den vandrande vålnaden. Ödesgudinnorna skildras förvisso som ett obestämbar antal gummor med okända egenskaper och stor betydelse för handlingen, men den sista av dem spelar samma roll som den onda fen i Törnrosa: hon ger Jan Kubr hans osaliga ande och avgör därmed hans öde. Redan berättelsens titel antyder att Kubr är fördömd och alltså utstött och *märkt* av ödet. Den här *ödesmärkningen* är något som ständigt återkommer hos Ota Pavel och kan betraktas som ett av hans ledmotiv.

Pavel har också försett berättelsen med mellanrubriker, vilket förstärker känslan av att det rör sig om en saga. Han har satt dessa rubriker inom klammer, och de lyder som följer: ”Jag skulle vilja skriva en bok om dig”²⁰³; ”Varför jag ännu inte har skrivit den där boken”²⁰⁴; ”Talang och arbete”²⁰⁵; ”Är ni Sydböhmare?”²⁰⁶; ”Av den här pojken skulle jag göra en världsmästare inom ett år!”²⁰⁷; ”Länge leve skoj och glädje!”²⁰⁸ och till slut ”Det gamla träningshäftet”²⁰⁹.

²⁰¹ ”Slýchával jsem, že bývali prokletí básníci.”

²⁰² ”Nevím, které báby sudičky mu určovaly u kolébky osud, ale musely to být báby hodně zlomyslné a při spřádání osudu vynalézalé, ale zároveň báby nejzajímavější. Než odešla ta poslední, zřejmě mu řekla: ”Tvá duše budiž hnána životem sem a tam, jako je hnán mrak po obloze. Tvá duše nikdy nebude mít pokoje a nikdy neustane v touze něco dobývat, poznávat a dokazovat a bude se podobat duši bludného rytíře.”

²⁰³ ”Chtěl bych o tobě napsat knihu”

²⁰⁴ ”Proč jsem tu knihu dosud nenapsal”

²⁰⁵ ”Talent a práce”

²⁰⁶ ”Vy jste Jihočeche?”

²⁰⁷ ”Z toho chlapce bych udělal do roka mistra světa!”

²⁰⁸ ”Ať žije sranda a legrace!”

²⁰⁹ ”Starý tréninkový sešit”

5.6.3

Titeln ”Jak Bohoušek Váňa oplatil hořký slzy Marušky Kettnerový” (Hur Bohoušek Váňa hämnades Maruška Kettnerovás bittra tårar) är tillräckligt uttömmande för att kunna betraktas som kapitelrubrik. Här nöjer sig Pavel inte med att antyda vad berättelsen handlar om; han beskriver det utförligt. Det är just en sådan titel som enligt Veronika Kamenská skulle kunna innebära att det rör sig om en riktig saga (Kamenská 2006). Temat är en pojke som går ut och erövrar världen via bordtennis. Hans vapen är otraditionellt men logiskt i sammanhanget och består av en racket (jfr Kamenská 2006: 42). Handlingen utspelar sig i Prag på 20- och 30-talen och skildras i tredje person av en allvetande berättare. Det är i första hand temat som är hämtat från sagan. Det finns dock även klara sagometaforer i texten:

Bohoušek Váňas hjärta var den gången inte stort, det var egentligen litet som en mus, ett större skulle nog inte rymts i hans lilla kropp. Mycket snabbt och tyst tickade det, kanske som de så sällsynta antika spindeluren, bara helt lätt: tick och tack, tick och tack. Bohoušek var visserligen rädd att gå till Maruška Kettnerová och få en autograf, men han övervann sitt mushjärta och skred fram. Och när han skred fram, när han tog det första steget, så växte hans mushjärta litegrann: Tick Tack.²¹⁰ (Pavel 1972: 33).

I det här citatet finns det gott om olika diminutiv med olika funktioner. Bohoušek är en diminutiv till Bohouš, som i sin tur är en smekform av Bohumil, Bohumír eller Bohuslav (Havránek 1989) och han har från början ett mycket litet hjärta, ett mushjärta, som växer i hans lilla kropp. Men Pavel leker här med ord. ”Srdce” betyder inte bara ”hjärta” utan också ”mod”. Och här är det således inte Bohoušeks hjärta som växer utan hans mod: ”Och sedan stod han allt oftare bakom bordet och tog itu med motståndarna, han slog i bollarna och hans mod växte.”²¹¹ (Pavel 1972: 34). Hans mod växer alltså med uppgiften. Dessutom innehåller citatet ett par interjektioner: tick och tack.

Pavel skildrar här en pojkes utveckling till man/idrottsman genom att beskriva hur hans mod växer. Han liknar tillväxten vid en resa. I själva verket handlar det om hur man växer som människa om man lyckas övervinna hindren, som kan bestå av rädsla likaväl som av levande motståndare. Ju större Bohoušeks hjärta blir, desto modigare blir han själv.

Som jag nämnt ovan alluderar titeln och huvudtemat på en saga och det gör även en del mindre motiv. Ett exempel är meningen: ”Váňas Bohoušek tittade då på matchen

²¹⁰ ”Bohoušek Váňa měl tehdy malé srdce, vlastně to bylo srdíčko, větší by se mu asi do tělíčka nevešlo. Rychlounce a tiše tikalo, asi jako ty nejvzácnější starožitné hodinky špindlovky, jenom lehounce: tik a ťak – tik a ťak. Bohoušek se sice bál teď jít k Marušce Kettnerové pro podpis, ale přemohl to své srdíčko a vykročil. A jak vykročil, jak udělal první krok, tak se mu srdíčko o málo zvětšilo: Tik –Ťak.”

²¹¹ ”A pak už stál častěji za stolem a pouštěl se do soupeřů, tloukl do míčků a srdíčko se mu zvětšovalo.”

Siposová-Kettnerová och han översköljdes av en hetta, som om han skulle suttit i Baba-Jagas ugn.²¹² (Pavel 1972: 32). Följande mening alluderar på ett för folksagan typiskt tema: ”I handen höll han sitt enda vapen, som han begav sig ut för att erövra världen med: racketen Schlezinger.”²¹³ (Pavel 1972: 36). Det är klassiskt: Hjälten beger sig ut för att erövra världen. Som sig bör har han också ett vapen – sin tennisracket, som han besegrar motståndaren med (Kamenská 2006: 42). Pavel nämner också märket på tennisracketen.

5.6.4

Även kapitelrubriken ”Pár kilometrů od Terezína” (Ett par kilometer från Theresienstadt) förstärks av inledningsmeningen, som geografiskt bestämmer var handlingen utspelar sig: ”Den här historien både började och slutade ett par kilometer från Theresienstadt.”²¹⁴ (Pavel 1972: 57). Dessutom vänder sig berättaren också här direkt till läsaren. Huvudpersonen är cyklisten Lád’a Heller, som liksom många andra personer hos Pavel är märkt av ödet. I Hellers fall består ödesmärkningen av otur: ”Han hade i själva verket så mycket otur, att han hade kunnat lasta den i en skrinna, och med den där skrinna skulle två par svarta hästar ha fullt upp.”²¹⁵ (Pavel 1972: 57). Pavel beskriver Hellers otur med hjälp av en mycket detaljerad liknelse, vilket bidrar till intrycket av saga: oturen är tung och svår att bära.

Den man som ledde in Heller på cykling var tränaren Jarda Menhart. Hellers första stora lopp var Fredsloppet, en internationell cykeltävling för bl.a. amatörer.²¹⁶ Ett stycke av vägen får han hjälp av det plötsliga väderomslaget: ”Det var som om någon i tio dagar hade gett dem örfilar och sedan serverat kallt vatten med hemgjord hallonsaft, som exempelvis fru Anežka Sedláčková i Nový Malín var så duktig att göra.”²¹⁷ (Pavel 1972: 60). Här använder sig Pavel av konkretisering med hjälp av en målerisk, humoristisk, kontrastfylld liknelse. Heller bryter sig ur täten och drar ifrån. En bit från mål börjar det blåsa och nu använder sig Pavel av personifiering för att få fram bilden: ”Vinden har runt

²¹² ”Bohoušek Váňů se tehdy díval na zápas Siposová-Kettnerová a polévalo ho horko, jako by seděl v peci baby Jagy.”

²¹³ ”V ruce nesl svou jedinou zbraň, s kterou se vydává dobýt svět: raketu Schlezinger.”

²¹⁴ ”Tento příběh začal i skončil pár kilometrů od Terezína.”

²¹⁵ ”Měl vlastně tolik smůly, že by ji mohl naložit na žebříňák, a s tím žebříňákem by měly dost práce dva páry černejch koní.”

²¹⁶ Fredsloppet har sedan 1948 körts genom Polen, Tjeckoslovakien (sedan 1993 Tjeckien/Slovakien) och Tyskland (tidigare Östtyskland). Efter Berlinmurens fall och genom att amatörklassen avskaffades 1995 har tävlingen blivit allt mindre populär. (Nationalencyklopedin: ”cykelsport”)

²¹⁷ ”Bylo to, jako by jim dával někdo deset dní pohlavky a potom podával chladivou vodu s domácí malinovou šťávou, kterou umí tak výborně dělat na příklad paní Anežka Sedláčková u Nového Malína.”

huvud, den öppnar munnen som i tecknade sagor och blåser framför allt upp kinderna.”²¹⁸ (Pavel 1972: 62). Här framgår det klart att Pavel medvetet skildrar vinden som i en saga. Den bild han framkallar känner de flesta igen, och på så vis uppstår en intim relation mellan Pavel och hans läsare. Och Heller trotsar vinden, uppbådar sina sista krafter och vinner.

Dagen efter segern faller Heller och bryter lårbenshalsen. När han skildrar Hellers smärta använder sig Pavel återigen av en liknelse: ”Smärtan stiger upp och ner som hissen till sjukhusets högsta våning.”²¹⁹ (Pavel 1972:66). Liknelsen är förvisso detaljerad och saklig men inte desto mindre målerisk och poetisk, i och med att Pavel inte nöjer sig med att jämföra smärtans stigning med en hiss, utan lägger till att den går till sjukhusets högsta våning.

Berättaren är närvarande i händelseförloppet från början till slut men står samtidigt utanför och tittar på. Han är således återigen allvetande, heterodiegetisk och homodiegetisk.

5.6.5

Titeln ”Reportážní povídka za pět litrů hříbků v sladkokyselém nálevu” (Reportageberättelse för fem liter stensopp i sötsur inläggning) liknar i uppläggningsen ”Hur Bohoušek Váňa hämnades Maruška Kettnerovás bittra tårar”, och jag menar att den är en uppenbar kapitelrubrik. Här heter huvudpersonen Jaroslav Pekař och efternamnet betyder bagare på tjeckiska. Han är tränare i ett amatörfotbollslag och handlingen berättas i jag-form av reportern/författaren Ota Pavel, vars egen närvaro i berättelsen är högst påtaglig och aktiv.

När Pavel berättar om fotbollsamatörernas verksamhet frågar han sig varför de egentligen håller på med det här. Han svarar själv som om det var en saga: ”För att de inte kan vara utan det. De kan inte vara utan det för att det inte är någon käpphäst, utan en riktig häst. En för karlar, som karlarna ägnar sig åt i stället för att gå i fält, på mammut- och valjakt, erövra nord- och sydpolerna, som redan är erövrade.”²²⁰ (Pavel 1972: 81). Här leker Pavel med orden. ”Koníček” är diminutiv till ”kůň” och betyder alltså egentligen ”liten häst”. Men det kan också betyda käpphäst eller hobby. ”Kůň” betyder dock helt enkelt häst i alla dess olika bemärkelser. På svenska är ”vurm” en av synonymerna till

²¹⁸ ”Vítr má kulatou hlavu, otvírá pusu jak v kreslených pohádkách a hlavně nadouvá tváře.”

²¹⁹ ”Bolest stoupá nahoru a dolů jako výtah do nejvyššího patra nemocnice.”

²²⁰ ”Protože bez toho nemůžou být. Nemůžou bez toho být, protože to není koníček, ale kůň. Chlapecký, který nahrazuje chlapům bitvy, lovy na mamuty a velryby, dobývání severních a jižních pólů, které už jsou dobytý.”

”kåpphäst”, och vad Pavel talar om är helt enkelt att det här inte rör sig bara om en liten passion utan om en riktig äkta kärlek till sporten ifråga.

I ovanstående meningar uttrycker Pavel något som är essentiellt för folksagan: en pojke går ut i världen för att erövra/söka/pröva sin lycka och bli man. Ett genomgående motiv hos Ota Pavel är just att ”mogna till man”. Mognandet gäller för övrigt även för hans få kvinnliga hjältar. Kvinnorna har rent allmänt sett en betydligt passivare roll i Ota Pavels berättelser än männen. Hans berättelsevärld är en pojk-/mansvärld och det lär den ha varit även i verkligheten. Enligt Věra Pavlová stängde Ota Pavel in sig med sina bröder eller vänner och kolleger när de kom på besök och lämnade henne utanför.²²¹ Det betyder dock inte att Pavel på något sätt uttryckte sig negativt om kvinnorna:

kvinnorna lider ibland av det här, för männen är inte hemma utan någon annanstans. Egentligen borde fru Pekařová och befälhavarens fru ha sina hästar, kanske vita eller apelpastade, på vilka de skulle ta sig ända till platser, där man inte alltid måste tvätta linne, sockar, stryka och handla och där människan mår gott eller där man alltid sjunger och dansar.²²² (Pavel 1972: 81).

Även här har Pavel valt ett låneord från tyskan som enbart används i vardagstjeckiskan: ”fusekle”. Det betyder sockar och på det kodifierade standardspråket skulle det ha stått ”ponožky”. Här visar Pavel med särdrag från både poesins och sagans värld att kvinnorna omkring honom har en roll som de inte alltid själva valt, och att de har behov av en annan tillvaro som de skulle kunna fly till på samma sätt som deras män, söner och fäder flyr in i sin värld. Även kvinnor har alltså behov av en sekundärvärld.

Till drömmens och sagans område får även följande mening räknas: ”Och i den där rökkupén målade jag upp för mig, hur soldaterna från Zbirohslottet skulle komma och hämta mig med en förgylld vagn med vita hästar, som lämnats kvar efter baron Colloredo Mansfeld.”²²³ (Pavel 1972: 76). I den här poetiska meningen finns sagoelement som slott, en förgylld vagn med vita hästar och en baron. Men varken slottet eller baronen är fantasifoster. Zbirohslottet har en lång historia och baronen ingår i en känd tjeckisk-österrikisk fursteätt.

Visserligen handlar berättelsen om Jaroslav Pekař men den handlar lika mycket om Ota Pavel, både som människa och författare. Mandomsprovsmotivet är påfallande på flera sätt: Ota Pavel mognar som människa genom att iaktta fotbollsamatörerna i Zbiroh,

²²¹ Enligt personligt samtal med Věra Pavlová 31.10.1988.

²²² ”tím trpí někdy ženy, protože muži nejsou doma a jsou jinde. Že vlastně paní Pekařová a paní velitelová by měly mít své koně, třeba bílé anebo grošované, na kterých by dojele až na místa, kde se nemusí pořád prát prádlo, fusekle, žehlit a nakupovat a kde je člověku dobře anebo kde si pořád zpívá a tančí.”

²²³ ”A v tom čoudkupé sem si maloval, jak vojáci ze zbirožského zámku pro mě přijedou pozlaceným kočárem s bílými koňma, který jim tam zbyly po panu baronu Colloredu Mansfeldovi.”

och dessa uppfyller i sin tur vissa grundläggande manliga behov genom att ägna sig helhjärtat åt sin sport. Och detta betyder i sin tur att berättaren som så ofta hos Ota Pavel är både homodiegetisk och heterodiegetisk – han är både den som skildrar och som skildras.

5.6.6

I berättelsen ”Já jsem král, ty jsi král, každý má svůj marcipán” (Jag är kung, du är kung, jag är lika god som du) består titeln/kapitelrubriken av en ramsa, som präglar hela berättelsen. Här handlar det om fotbollsspelaren Jarda Borovička, och Pavel placerar läsaren i ett slags sagoatmosfär redan från början med en inledning som påminner om Kiplings ”Just-så-historier”²²⁴: ”Jarda Borovička lärde jag, ärade vänner, känna i Dukla vid en tid, då Dukla Praha fortfarande var i toppform.”²²⁵ (Pavel 1972: 83). Det här sättet att inleda en berättelse ser Kamenská (2006: 23-24, 80) som ett exempel på relationen mellan författare och läsare och det intima tilltal som Pavel så gärna använder sig av. När det gäller Borovička var det på sjukhuset Pavel lärde känna honom ordentligt: ”Och då, när jag hade det som värst, dök han upp. Jag väntade på döden, och så kom Borovička.”²²⁶ (Pavel 1972: 83). Det här är en symbolisk och humoristisk liknelse, som så ofta hos Pavel. Han väntar sig döden men möts av livet i form av Borovička.

Det finns också gott om mytologiska motiv här. Ett av dem rör ledmotivet i berättelsen – selleri: ”Den gudomlige Akilles sägs ha använt den för att bota hästar. Och så är det en sak till, som man ibland förtiger, och det är fel, eftersom det är en viktig sak. I hela den kulturella, och då menar jag kulturella, världen ger man selleri till män för att stärka deras erotiska förmåga.”²²⁷ (Pavel 1972: 89–90). Här använder sig Pavel inte bara av mytologi för att beskriva sellerins egenskaper utan även av humor.

Pavel sätter också ibland in sagoelement, som exempelvis en kung, i ett nytt sammanhang, så att ett helt avsnitt kan bilda en liten modern saga inbakad i berättelsen, som exempelvis i följande stycke:

Han odlade den fantastiskt, han var egentligen kung bland kungar, han odlade selleri bäst. Han var sellerikung. Och Jarda är alltså SELLERIKUNGENS SON. // Mittemot deras lilla

²²⁴ Den brittiske författaren Rudyard Kipling (1865–1907) brukade inleda sina Just So Stories på ungefär samma sätt. Här är ett exempel ur *The Crab That Played with the Sea*: ”Before the High and Far-Off Times, oh my Best Beloved, came the Time of the Very Beginnings; and that was in the days when the Eldest Magician was getting Things ready.” (Kipling 1987: 88)

²²⁵ ”Jardu Borovičku jsem poznal, vážení, v Dukle v době, kdy to Dukla Praha ještě válela.”

²²⁶ ”A tehdy, když jsem byl na tom nejhůř, se objevil. Čekal jsem smrt, a přišel Borovička.”

²²⁷ ”Božský Achilles ho prý používal při léčbě koní. A pak je tu ještě jedna věc, o které se někdy mlčí, a to je chyba, protože je to věc důležitá. V celém kulturním, podotýkám kulturním, světě, podává se celer mužům k osvěžení erotických schopností.”

låga stuga bodde en kung till, en hellensk tvålkung, fabrikör Kadlec, och han hade bil, vackra randiga kläder och gångar beströdda med gul sand. Jarda och hans syster Jarmila ville också ha det så, men kloka mamma Anna brukade säga:

Styr gör kungen liksom jag

*Han är lika god som jag.*²²⁸ (Pavel 1972: 90).

Pavel använder sig av element, ord och uttryck som vi känner igen från sagorna, men hans sätt att förmedla dessa är ändå nytt och originellt. Han använder kända formuleringar och vedertagna talesätt, men han tillför något nytt genom att sätta in dem i nya sammanhang och moderna miljöer – och lägga till sin humor. På så sätt kan läsaren känna igen sin barndoms sagor på ett nytt sätt, i sin egen samtid, med andra allusioner.

Det här greppet kallas också ”främmandegöring” och introducerades av den ryske formalisten Viktor Šklovskij. Han hävdar att konstens uppgift är att förmedla ett intryck av föremålet som vision och inte som igenkännande. Šklovskij anser att konstens tillvägagångssätt, eller grepp, innebär en främmandegöring av föremålet och därigenom en medvetet försvårad form. Främmandegöring är ett för formalisterna²²⁹ centralt begrepp. Enligt Šklovskij är den betecknande och väsentlig för all konst och dess funktion är att skärpa vår uppfattningsförmåga för att motverka det automatiska i våra intryck (Šklovskij 1971: 51).

Jarda Borovička försöker sig också på att dikta, men efter att ha läst ett par av hans alster föreslår Pavel att han ska arbeta som tränare och låta bli skrivandet. På detta svarar Borovička: ”Jag ska alltså arbeta som tränare och du ska skriva: *Jag är kung, du är kung, du är lika god som jag.*”²³⁰ (Pavel 1972: 95). Det här uttrycket, som både Borovičkas mamma och han själv använder, om än i något olika ordalag, betyder att alla är lika bra på det de gör bäst. Borovičkas mamma är kung inom sitt område, liksom tvålkungen är det inom sitt. Borovička själv ska hålla sig till träningen och låta Pavel skriva – de är båda kung inom sitt område.

²²⁸ ”Pěstoval ho skvěle, byl vlastně král mezi králi, pěstoval nejlépe celer. Byl celerový král. A Jarda je tedy SYN CELEROVÉHO KRÁLE. // Naproti jejich malému a nízkému baráčku bydlel další král, helladový mýdlový král, pan továrník Kadlec, a měl auto, krásné šaty s proužkem a cestičky vysypané žlutým pískem. Jarda a jeho sestra Jarmila je chtěli mít taky, ale moudrá maminka Anna říkávala:

Král je pán a já jsem pán
každý má svůj marcipán.”

²²⁹ Inom litteraturen innebär formalism att den konstnärliga formen är helt avgörande för ett diktverks värde, men termen är också mer specifikt en beteckning för en rysk litteraturteoretisk riktning, som betona de specifika litteraritet eller de ”grepp” som konstituerar diktverket. Riktningen hade nära anknytning till nyare språkteori och hade som störst utbredning 1915–1930 med bl.a. Viktor Šklovskij, Boris Ejchenbaum och Roman Jakobson som ledande företrädare. Formalismen undertrycktes i Sovjetunionen och fick sedan en tillflykt i andra slaviska länder, främst i Prag, och utvecklades mot strukturalism. Den förmedlades av forskare som Roman Jakobson, Vladimir Propp och René Wellek och gav efter andra världskriget väsentliga impulser åt litteraturforskningen i västvärlden. (Nationalencyklopedin: “formalism”).

²³⁰ ”Já tedy budu dělat trenéra a ty budeš psát: Já jsem král, ty jsi král, každý má svůj marcipán.”

5.6.7

Även titeln ”Služebník náš Hubert” (Vår tjänare Hubert) kan ses som en kapitelrubrik – med en poetisk underton. I centrum för handlingen står idrottsläkaren Hubert Topinka som behandlade bland andra fotbollslaget Dukla. Berättelsen har många mytologiska element och påminner i viss mån om ”Sellerikungens son” och ”Alfréd Jindra”. Den sistnämnda berättelsen har jag inte tagit upp ännu, men jag återkommer till den. När Hubert Topinka dog samlades nästan alla hans patienter på kyrkogården: ”Här väntar färjkarlen Charon på de döda och för dem för en billig penning till underjorden.”²³¹ (Pavel 1972: 132). I begravningen deltog både Jarda Borovička och Ota Pavel men uppenbarligen också färjkarlen Charon, den vittbesjungde:

Borovice är borta. Jag är ensam igen som alltid på begravning. Som om jag skulle åka med Hubert och de dödas färjkarl Charon till andra sidan av floden Acheron och hade privilegiet att återvända igen. Som om jag hade makten att se över Acheron och höra vad de säger.²³² (Pavel 1972: 133).

Det här citatet består nästan helt av mytologiska alluderingar. Färjkarlen Charon spelar en stor roll i sammanhanget och floden Acheron ligger förvisso i Grekland, men i den grekiska mytologin var den också en av underjordens floder. Homeros kallar den suckarnas flod (Nationalencyklopedin: ”Acheron”).

Hubert Topinka var ursprungligen tandkirurg men skolade om sig till idrottsläkare. Han var en utomordentlig sådan och brydde sig om alla sina patienter. Men han hade en svart hemlighet, han hade sålt sin själ: ”När det tog tid för Dukla att göra mål, lämnade han Kolský, Musil eller Vejvoda på bänken och sa att han skulle gå och trolla. Han gick till motståndarmålet och ofta hände det, att bollen strax därefter darrade i nätet. [...] Vem hade Hubert egentligen sålt sin själ till? Djävulen? Dukla? Gud?”²³³ (Pavel 1972: 137–138). Det är alltså i första hand mytologiska element som ger den här berättelsen dess sagokaraktär.

Berättaren är med i händelseförloppet och är således homodiegetisk. Å andra sidan fungerar han samtidigt som allvetande berättare och är heterodiegetisk.

²³¹ ”Na mrtvé tu čeká převozník Charón a převezé je za laciný peníz do podsvětí.”

²³² ”Borovice mi někam zmizel. Jsem zase sám jako vždycky na pohřbu. Jako bych jel s Hubertem a převozníkem mrtvých Charónem na druhou stranu řeky Acherontu a měl výsadí právo ještě se vrátit. Jako bych měl tu moc vidět přes Acherón a slyšet, co říkají.”

²³³ ”Když Dukla nemohla dlouho dát branku, opouštěl na lavičce Kolského, Musila anebo Vejvodu a říkal, že jde čarovat. Šel k soupeřově brance a často se stalo, že se brzy nato balón zatřepetal v síti. [...] Komu se vlastně upsal Hubert? Čertu? Dukle? Bohu?”

5.6.8

Titeln ”Alfréd Jindra” berättar helt enkelt vad berättelsen handlar om: en viss man. Här är hjälten kanotist och kanoten är hans enda vapen. Pavel skildrar här engagerat men nyanserat Alfréd Jindras liv och motgångar. Redan inledningen påminner om en saga – om än inte helt traditionell:

Min kamrat Alfréd Jindra föddes, mina vänner, på Smíchov, på Vltavas vänstra strand. Hans pappa Alfréd var skomakare, han hade blivit av med ett ben i kriget, och hans mamma hette Anna. Och Alfréds mormor var Sladká från en rebellisk Domažlicerläkt. Kozina-Sladký.²³⁴ (Pavel 1972: 144).

Här alluderar Ota Pavel på huvudpersonen i Alois Jiráseks²³⁵ historiska roman *Psohlavci* (Hundhuvudena), Jan Sladký Kozina. Denne hette egentligen Jan Sladký och var ingen fiktiv romangestalt utan en tjeckisk bonde från Újezd na Chodsku (Újezd vid Chodsko). Han levde under andra halvan av 1600-talet. 1692 anslöt han sig till en grupp rebeller och kämpade för vad som kallades Chodsko-rättigheterna. Han häktades och avrättades i Plzeň (Šerclová 2010).

Uttrycket ”mina vänner” i början av citatet gör att inledningen liksom i ”Sellerikungens son” påminner om Kiplings Just So Stories, och läsaren får en känsla av att vara den som Pavel riktar sig till. Man får veta detaljer om var Jindra föddes och desutom finns här något av en släktkrönika. Ota Pavels ”sagor” börjar aldrig med något så obestämt som ”Det var en gång en kung” utan just så detaljerat och informativt som här.

Alfréd Jindras mål var ett olympiskt guld. På de olympiska sommarspelen i Helsingfors tog han en bronsmedalj. I hemlandet vann han sedan ett par tävlingar men drabbades med tiden av hjärnhinneinflammation: ”Olympiaden i Melbourne var nu lika avlägsen som månen eller som solen eller åtminstone som Honolulu.”²³⁶ (Pavel 1972: 150). Här finns en poetisk liknelse med avståndet till solen och månen, vilket också understryker sagans obestämda distans (Čapek 1984: 101). Men i citatet talar också reportern Ota Pavel: Olympiaden kanske bara är lika avlägsen som Honolulu, vilket åtminstone ligger på jorden. Och när han blir frisk tar Jindra kanoten på ryggen och bär den till floden, där han fortsätter paddla. Så småningom smittar vattnet honom med polio. Och polion liknar

²³⁴ ”Můj kamarád Alfréd Jindra se, vážení, narodil na Smíchově, na levém břehu Vltavy. Jeho táta Alfréd byl švec, scházela mu jedna noha z války, a jeho máma se jmenovala Anna. A Alfrédova bába byla Sladká z rebelského domažlického rodu. Kozinů-Sladkých.”

²³⁵ Alois Jirásek (1851-1930) är en av de mest kända tjeckiska författarna. Han skrev historiska romaner och jämförs ofta med den polske författaren Henryk Sienkiewicz (Galík et al. 1994: 149).

²³⁶ ”Olympiáda v Melbourne byla zas vzdálená jako měsíc anebo jako slunce a přinejmenším Honolulu.”

döden: ”Den hade en lie i handen och högg av Jindra armar och ben.”²³⁷ (Pavel 1972: 154). Det är en mörk och tydlig liknelse, som också uttrycker Jindras smärta.

Författaren/berättaren finns med i händelseförloppet, men det framgår främst genom det direkta tilltalet. Annars refererar Pavel bara ett par gånger till sin närvaro i texten. Berättaren har således även här trippelfunktionen allvetande berättare, heterodiegetisk berättare och homodiegetisk berättare. Det här är ett utmärkande drag för berättarrösten i många av Pavels texter. Som vi sett i läsningen av Ota Pavels berättelser framträder en rad utmärkande drag som tillsammans skapar hans särpräglade stil och som får läsaren att associera till sagan. Förutom direkta anspelningar och referenser till sagor, som exempelvis féer, häxor och välgörande vatten finns markörerna i språket (diminutiver, talspråksmarkörer, fasta formuleringar som ”det var en gång”, tilltal m.m.). Berättarrösten existerar på flera olika nivåer, ibland är den homodiegetisk, ibland heterodiegetisk och ibland båda samtidigt. Vi ser också de sagomotiv som Čapek tar upp: *Den uppfyllda önskan*, *Gåvan*, *Slumpen*, *Fyndet*, *Trollspöet*, *Hjälpen*, *Hindren*, *Framgången*, *Övermåttet*, *Den andra världen* och *Den goda gärningen* (Čapek 1984: 116–121) samt funktionerna hos dramatis personae (Propp 2009: 25-65).

Nästa kapitel koncentrerar sig på berättelsen om Raška, där sagotemat hos Ota Pavel når sin höjdpunkt.

5.7 Näranalys av Sagan om Raška

Den lilla boken *Sagan om Raška* gavs som tidigare nämnts inte ut förrän efter Ota Pavels död. Det är hans sista sportprosaverk och betraktas också av många som hans bästa (jfr Svozil 2003: 147). Sagan om Raška intar också en särställning i Pavels bokproduktion. Det visar sig inte bara i bokens titel utan även i dess uppbyggnad. Här rör det sig om ett sportreportage som utarbetats till saga. Huvudtemat i boken är en pojke – Jiří Raška – som beger sig ut i världen för att göra sin lycka. Trots att *Sagan om Raška* är baserad på en verklig person, påminner Raška både i fråga om karaktär och levnadsbana om en av de mest typiska sagogestalterna: hjälten. Huvudperson i boken är skidhopparen Jiří Raška, och hans vapen är skidorna (jfr Kamenská 2006). Jiří Raška besökte Ota Pavel i mitten av år 1968 och berättade om sitt liv och sina upplevelser inom sporten, vilket gav Pavel impulsen till att skriva. Det dröjde dock till februari 1972, innan Pavel kunde skriva till Raška och berätta att boken verkligen skulle bli av. I ett brev till sin bror Jiří 8 februari 1972 skriver Pavel att ingen trodde på temat, men att han själv visste att det här var hans

²³⁷ ”Měla v rukou kosu a osekávala Jindrovi ruce a nohy.”

stora bok (Svozil 2003: 147). Kamenská (2006: 10) menar att *Sagan om Raška* är en regelrätt konstsaga eftersom den dels är avsedd för barn och dels medvetet anknyter till den klassiska folksagan. Kamenská (2006: 34-35) anser rentav att Pavel i *Sagan om Raška* medvetet använt sig av Vladimir Propps funktioner. Förutom hjälten finns här även olika hjälpare, bl.a. en tränare och en feliknande gumma vid namn Anna Pravečková. Den sistnämnda har också till sin hjälp vissa attribut som en förtrollad ros och en kudde med en hjort. Även Anna Pravečkovás stuga spelar en stor roll i *Sagan om Raška*. Anna Pravečková fyller också en annan funktion som brukar förekomma i sagorna: givaren, eftersom hon inte bara begåvar Raška med sin förtrollade ros, utan även med mirakelträ till skidor.

Första upplagan av boken består av 96 sidor uppdelade i 36 korta kapitel. Sidnumrering saknas och jag kommer vidare att hänvisa till kapitlen.

Inledningen för tankarna till en klassisk saga: ”I den inte så stora staden Frenštát mitt i beskyddiska bergen levde skomakaren Oldřich Raška. Bedřiška var hans hustru och han hade fyra barn. Två flickor, Věra och Ladislava, och två pojkar, Zdeněk och Jirka.”²³⁸ (Pavel 1974b: kap. 1). Skillnaden mot den klassiska sagan är här att Pavel lämnar betydligt mer information om *dramatis personae* än den brukar förmedla. Där räcker det vanligtvis med ett konstaterande i stil med: det var en gång en kung och han hade tre döttrar.

Berättelsen inleds med en presentation av Raškas far. Trots de jordnära fakta som Pavel meddelar i citatet lyckas han åstadkomma ett intryck av saga, vilket beror på den episka framställningen. Ota Pavel berättar sin saga som ett levande stoff med levande hjältar, på samma sätt som folkberättarna brukade (Kamenská 2006: 23). Han broderar dock ut de verkliga händelserna och lägger in sin egen karakteristiska stil i berättandet. Pavel gör Jiří Raška till en sagohjälte genom att förse honom med diverse attribut som en god fe, en kudde med övernaturliga krafter, korpar och kråkor, som från början skrattar ut honom men så småningom hyllar honom, en personifierad sol, skogstomtar samt en röd ros.

Om skomakare Raška berättar Pavel vidare: ”Skomakare Oldřich var mästare även i andra saker. Han hade också ett vapen som de mest upphöjda mästarna och furstarna.

²³⁸ ”V nevelkém městě Frenštátě uprostřed beskydských hor žil švec Oldřich Raška. Měl za ženu Bedřišku a měl čtyři děti. Dvě holky, Věru a Ladislavu, a dva kluky, Zdeňka a Jirku.” (Jirka är en smekform av Jiří.)

Och i det vapnet fanns det från en viss tidpunkt en guldsko och en röd ros.”²³⁹ (Pavel 1974b: kap. 1). Skomakare Raška är således högt uppsatt i sitt skrå.

Vapnets utformning har en högst påtaglig anledning. Furstinnan i Frenštát var nämligen till skillnad från den klassiska sagans kungligheter en högst mänsklig person som plågades av liktorn och förgäves sökte hjälp – till och med hos skofirman Baťa²⁴⁰. Så hon bad skomakare Oldřich att göra ett par skor med fördjupning för liktornen. Han gjorde tre par: ett par blå, ett par guldfärgade och ett par röda. När furstinnan kom och hämtade dem tog hon på sig guldskena:

Och sedan hällde hon ut pengar på bordet ur börsen och från droskan hämtade hon en röd ros åt honom. Och hon sade att hon önskade honom, att alla hans barn skulle bli lika skickliga som han. Då skulle bara glädje och inga sorger vänta dem. Hon hoppade iväg till droskan i de små guldskena. Och sedan såg skomakare Raška henne aldrig mer levande. Men han lät en guldsko och en röd ros ingå i vapnet. Rosen förblev litet immig, som om någon en gång sårat den. Men idag kan ingen längre ta reda på, vem som sårat den och hur. (Pavel 1974b: kap. 1).²⁴¹

I exemplet ovan återfinns vi flera bekanta motiv. Motivet *hälla pengar ur börsen* förekommer ofta i sagorna och den röda rosen stoppar Raška i bältet som ett svärd när han går ut för att erövra världen. Sedan kommer en typ av önskan, som brukar uttalas av en god fe. Det är dock ingen passiv önskan om allmän skönhet och lycka som furstinnan formulerar utan snarare en bön om händighet och kompetens. Det är också furstinnan som – om än indirekt – ger skomakaren Oldřich hans vapen. Rosens roll återkommer längre fram i berättelsen.

Raška kommer tidigt i kontakt med sitt blivande yrke, skidhoppare. Den första antydning kommer när hans pappa förklarar för honom vad en forell är: ”Det är en fisk, som inte bara hukar bakom ugnen eller bakom en sten utan huvudsakligen lever i rinnande vatten. En fisk som besestrar vattenfall och erövrar berg. Det är en hopparfisk och den kan flyga.”²⁴² (Pavel 1974b: kap. 2). Här finns förvisso en allusion på folksagan och Honza (*Hloupý Honza* är tjeckiska för Dummerjöns) som ligger och drar sig på spiselhallen, men här finns också något mer: till skillnad från Dummerjöns hukar forellen inte bara

²³⁹ ”Švec Oldřich byl kumštýř i na jiné věci. Měl také erb jako nejvznešenější kumštýři a knížata. A v tom erbu se nalézal od té a té doby zlatý střevicek a červená růže.”

²⁴⁰ Tomáš Baťa (1876–1932) startade 1894 en liten skofabrik i Zlín i Mähren och byggde så småningom upp ett internationellt skoimperium. (Nationalencyklopedin: “Tomáš Baťa”)

²⁴¹ ”A potom mu vysypala na stolek z váčku peníze a z kočáru mu přinesla červenou růži. A řekla, že mu přeje, aby všechny jeho děti byly šikovné po něm. Pak prý se na nich dočká samých radostí a žádných žalostí. Odhopsala ve zlatých střevicekách do kočáru. A od té doby ji švec Raška živou nespátřil. Ale zlatý střevicek a červenou růži si dal do erbu. Ta růže zůstala trochu orosena, jako když jí někdy někdo něčím ublížil. Ale to už dnes nikdo nezjistí, kdo a jak jí ublížil.”

²⁴² ”Je to taková ryba, která pořád nesedí za pecí ani za kamenem, ale žije hlavně v bystré vodě. Ryba, která zdolává vodopády a dobývá hory. Je to ryba skokan a umí létat.”

bakom ugnen eller bakom en sten, eftersom den inte är någon passiv varelse, utan lever ett aktivt liv och övervinner hinder. Ett annat typiskt drag hos forellen tycks vara frihetslängtan: En fisk som besestrar vattenfall och erövrar berg, som är en hopparfisk och kan flyga. Och inte nog med det, den här fisken liknar en sagohjälte, eftersom den både besestrar och erövrar (för att inte tala om att den kan hoppa och flyga).

Ett av familjen Raškas utflyktsmål är Horečky en bit från Frenštát. Där finns en liten stuga – inte olik dem i sagorna:

På fönsterluckorna hade en folkmålare målat röda kärlekshjärtan. Här rann en bubblande liten bäck som snurrade ett litet kvarnhjul av nötta silverslantar och det sjöng en enkel liten visa: pluppeti–pluppeti–plupp. Och framför stugan låg en fallen skönhet till ask, ett synnerligen sällsynt träd. // Asken tjänade som bänk för vandrare, för furstinnor och jägare, för luffare och skogsarbetare. Här vilade de, samlade kraft och drack välgörande vatten ur ett litet glas.²⁴³ (Pavel 1974b: kap. 3).

Här har Pavel satt både bäcken, stugan, visan och vattenglasets i diminutiv för att visa ett nära förhållande till dem. Visan består dessutom av interjektioner: pluppeti-pluppeti-plupp. Den lilla stugan och det som hör till den spelar en stor roll i berättelsen. Vattnet som rinner i den lilla bubblande bäcken visar sig vara välgörande, askens funktioner är många, men än så länge tjänar den i första hand som rastplats för besökare av alla de slag. Och den som bor i stugan, den som står för viloasken och det välgörande vattnet, är Anna Pravečková – en riktig liten sagogumma, eller kanske rent av Pavels motsvarighet till Baba-Jaga. Anna Pravečková bor, vilket framgår ovan, förvisso inte i en stuga på hönsfötter, och gör heller inget intryck av häxa, snarare en prydlig dam, även om hon är delvis tandlös:

Det var en äldre kvinna, hon hade vackert hår kammat i knut och broderad schal med liljor och vit blus med gyllene knappar. Hon hälsade på vännen skomakaren, frågade, hur hans skomakeri gick, välkomnade fru Bedřiška och klappade varje barn på huvudet, de satt där på asken i rad som hönor, hon stannade hos den lockige Jirka och sade: ”En gång blir han klok och berömd.”//Sedan log hon hemlighetsfullt och man kunde se, att hon saknade en tand.²⁴⁴ (Pavel 1974b: kap. 3).

²⁴³ ”Na okenice namaloval lidový malíř červená srdce lásky. Tekl tu bublavý potůček, točil malým mlýnským kolem ze stříbrných ošoupaných penízů a to zpívalo jednoduchou písničku: žbluňky-žbluňky-žbluňk. A před chaloupkou ležel poražený krasavec jasan, strom nadmíru vzácný. // Jasan sloužil jako sedačka pro pocestné, pro kněžny a myslivce, pro tuláky a dřevaře. Tady odpočívali, nabírali sílu a pili ze skleničky vodu dobrodějku.”

²⁴⁴ ”Byla to starší paní, měla krásné vlasy učesané do drdolu a vyšívány šál s liliemi a bílou bluzku se zlatými knoflíčky. Pozdravila se s přítelem ševcem, zeptala se, jak mu jde ševcování, přivítala paní Bedřišku a každé dítě pohládila po hlavě, seděla tu na jasanu v řadě jak slepice, zastavila se u kudrnatého Jirky a řekla: ”Jednou bude chytrý a slavný.”//Pak se tajemně usmála a bylo vidět, že jí chybí zub.”

Anna Pravečková är en av huvudpersonerna i boken och hennes funktion kan betecknas som Jirkas goda fe. Som en äkta sådan förutspår hon också hans öde. Trots att hon har stora likheter med sagans goda fe har hon dock utrustats med detaljer på ett sätt som sällan förekommer i sagorna. Detaljriikedomen är dock typisk för Pavel, som använder sina erfarenheter som reporter när han skriver.

Det blir krig och affärerna går dåligt för skomakare Oldřich. Medan han funderar på vad han ska ta sig till får han ett erbjudande, eller kanske snarare en befallning, av de svarta soldaterna att sy militärkängor: ”De behöver stora sjumilastövlar, som ska genomkorsa hela Europa.”²⁴⁵ (Pavel 1974b: kap. 4). Oldřich Raška vägrar efterfölja ordern vilket får påtagliga följder:

Herr överkommendanten slet från honom vapnet och jagade ut honom ur den lilla butiken. Och rosen stampade han på och den blev ännu immigare. Och till slut kom rosen bort, en gumma från bergen tog den visst med sig, men ingen visste något närmare om det. Och guldskon försvann fullständigt.²⁴⁶ (Pavel 1974b: kap. 4).

Här använder Pavel diminutiv för att framhäva kontrasten mellan överkommendanten och den lilla butiken. Dessutom ser vi åter Ota Pavels typiska kombination av realistiska detaljer och saga, men både här och i exemplet ovan har fungerar sagan snarare distanserande. Att rosen blev ännu immigare kan tolkas som en personifiering – den gråter. De nya personer som Pavel här för in i handlingen – dvs. de tyska ockupanterna – är dock inte av bestående karaktär.

Skomakare Oldřich byter yrke och blir dödgrävare. Han är alltid glad och sjunger sånger från sin hemtrakt. Men Oldřich tycker inte om att gräva gravar, och när han grävt furstinnans slutar han sjunga och blir allt mer sorgsen. En dag får han syn på ett ledset moln på himlen över kyrkogården och det säger till honom: ”Du kommer också att dö, Oldřich. Och det blir snart. Du har en sjukdom som människorna inte kan bota.”²⁴⁷ (Pavel 1974b: kap. 5). Här har vi ett personifierat moln som förutspår Oldřichs framtid.

Jiří Raška blir således tidigt faderlös och får hjälpa till mycket hemma. Han tar hand om systrarna, bär kol och hugger ved: ”Mamma Bedřiška gav honom sju uppgifter om dagen och han vägde varje ledig liten stund på vågskål.”²⁴⁸ (Pavel 1974b: kap. 6). Sju uppgifter precis som i sagan. Sagan har en förkärlek för stående tal som exempelvis sju och uppgifternas syfte är att hjälpa hjälten att se sina möjligheter (Lüthi 1994). Den så

²⁴⁵ ”Potřebují velké sedmimílové boty, které překročí celou Evropu.”

²⁴⁶ ”Pan oberkomandant mu strhl erb a vyhnal ho z krámků. A růži podupal a ona se celá ještě víc zarosila. A nakonec se růže ztratila, prý si ji odnesla nějaká bába z hor, ale nikdo o tom nic přesného nevěděl. A zlatý střevoček dočista zmizel.”

²⁴⁷ ”Taky umřeš, Oldřichu. A bude to brzy. Máš nemoc, kterou neumějí lidé vyléčit.”

²⁴⁸ ”Maminka Bedřiška mu dávala sedm úkolů denně a on vážil na vážkách každou volnou chvíli.”

högt skattade fritiden använder Raška till att tillverka skidor av en gammal silltunna och lära sig åka på dem. Han hälsar också på Anna Pravečková som förändrats något: ”Hennes hår hade vitnat, men ögonen var lika glada. Tandens hade hon låtit sätta dit igen.”²⁴⁹ (Pavel 1974b: kap. 7). Och vid det här besöket går Raška för första gången in i stugan. Fru Pravečková ger honom att äta och dricka:

Sedan viftade Anička Pravečková – eller också viftade hon inte, vem vet? – med en förtrollad skidstav och hans ögon började falla ihop. Han lade sig på bänken och Anička lade en broderad kudde med hindar och hjortar under hans huvud. Den ena hjorten trumpetade och Jirka somnade tvärt. // När han vaknade, kände han sig starkare än tidigare.²⁵⁰ (Pavel 1974b: kap. 7).

Den här passagen inleds med en dialog med läsaren: ”eller också viftade hon inte, vem vet?” och utgör en liten saga i sig. Här finns en skidstav som fungerar som trollspö (det här är också typiskt för Pavel, det rör sig inte om vilken förtrollad/förtrollande käpp som helst – det är en pinne med funktioner), en kudde som är broderad med levande aktiva djur och en mirakulös sömn. Anna Pravečkovás likhet med Baba-Jaga är mycket tydlig.

Raška växer upp och börjar träna. Varje morgon springer han ut i skogen med sin kamrat Pavel Mikeska och ibland springer de ända till Anna Pravečkovás stuga och hämtar nya krafter vid den lilla kvarnen: ”Av det välgörande vattnet fick de en sådan styrka, att de kunde springa i skogen i ännu en timme.”²⁵¹ (Pavel 1974b: kap. 8). Det välgörande vattnet fyller med sin magiska verkan gåvans funktion.

Jiří Raška vinner sin första utförsåkning men han är fortfarande långt från sin dröm:

Han ville hoppa som en forell, han ville titta uppifrån på människorna, han ville plocka åt sig kottar från de högsta träden och framför allt hoppa längre, än människor klarat av dittills.²⁵² (Pavel 1974b: kap. 8).

Beskrivningen ovan har förvisso sagans prägel men också ögats detaljrikedom. Pavel nöjer sig inte med ett allmänt konstaterande att Raška vill hoppa högt, utan beskriver hur han vill hoppa med ingående fågelliknelser. Raška vill ”flyga som en albatross av sjöfågelfamiljen stormfåglar”. Pavel talar således inte bara om vilken fågel Raška vill flyga som, utan nämner också vilken familj den tillhör. Den klassiska sagan skulle med största sannolikhet nöja sig med det mer vaga ”flyga som en fågel”.

²⁴⁹ ”Vlasy jí zbělely, ale oči měla stále veselé. Zub už si dala nasadit.”

²⁵⁰ ”Pak nad ním Anička Pravečková mávla – anebo nemávla, kdopak to ví? – kouzelnou lyžařskou hůlkou a jemu se začaly klížit oči. Lehl si na lavici a Anička mu dala pod hlavu vyšívaný polštář s laněmi a jeleny. Ten jeden jelen zatroubil a Jirka naráz usnul. // Když se probudil, cítil se silnější než předtím.”

²⁵¹ ”Dostali z té vody dobrodějky takovou sílu, že mohli běhat v lese ještě hodinu.”

²⁵² ”Chtěl skákat jako pstruh, chtěl se kouknout seshora na lidi, chtěl si utrhnout šišky z nejvyšších stromů a hlavně chtěl skákat dál, než to dosud lidé dokázali.”

Liksom många av Pavels hjältar har Raška inte bara en dröm, utan också mer vilja än talang. Bristen på talang är ett *hinder* och viljan kan ses som en *gåva* som hjälper Raška att övervinna hindret. I viljan finns det också äregirighet: han vill hoppa längre än någon annan någonsin gjort. Jiří Raška tränar hårt för att nå sitt mål, men de första försöken utfaller inte så väl. Och korparna hånar honom. Men så händer något: ”När han hoppade för tusende gången, spärrade korparna upp sina hundra år gamla ögon. Pojken bar huvudet högt, skidorna höll han rakt och flög – ja nästan som en korp.”²⁵³ (Pavel 1974b: kap. 9). Nu har Raška övervunnit första hindret.

Något som ofta betraktas som ett veritabelt mandomsprov är militärtjänstgöringen. Innan Raška beger sig ut i världen dricker han välgörande vatten hos fru Pravečková och tar en tupplur på kudden med den trumpetande hjorten. I lumpen placeras han först felaktigt hos gränsvakterna vid Šumava. Skidorna har han med sig och sätter dem i ett hörn där det finns en hjälpare: ”Här blev de dammiga och faktiskt så spann en spindel sig ett nät på dem och där fångade den framgångsrikt flugor från Šumavabergen och där i närheten.”²⁵⁴ (Pavel 1974b: kap. 11).

Även detta är typiskt för Pavel. Han nöjer sig inte med att spindeln fångar flugor utan säger också varifrån de kommer. Spindeln för dock tur med sig, som spindlar ska göra. Det upptäcks snart att en duktig skidhoppare försvunnit i armén. Man inleder efterspanningar och det tar inte lång tid innan Jirka återfinns och skickas ut i världen igen – men den här gången är han inte ensam: ”De gav honom respass och tre korvar som matsäck och talade om för honom, hur man åker till staden Liberec. Han tog bort spindelväven från skidorna, spindeln stoppade han i en ask för att få tur och satte sig på snälltåget.”²⁵⁵ (Pavel 1974b: kap. 11). Här får Raška både förning och råd, vilket hjälper honom att klara den här delen av mandomsprevet. Och för säkerhets skull tar han med sig sin tur för att kunna göra sin lycka.

I Liberec väntar den man som kommer att bli avgörande för Jiří Raškas framtid: tränaren Zdeněk Remsa. Han prövar Raška för att se om han är den rätte, provet utfaller med glans och han blir en av Remsas pojkar. Även det här är typiskt för den klassiska sagan: hjälten utsätts för prövningar och om han klarar dem, tas han upp i de utvaldas skara.

²⁵³ ”Když skočil potisící, havrani vypoulili své sto let staré oči. Kluk měl hlavu vztyčenou, lyže vedl rovně a letěl – no asi jako havran.”

²⁵⁴ ”Prášilo se tu na ně a dokonce pavouk si na nich předl pavučinu a čapal do ní úspěšně šumavské i pošumavské mouchy.”

²⁵⁵ ”Dali mu cestovní rozkaz a taky tři buřty na cestu a řekli mu, kudy se jede do města Liberce. Sundal z lyží pavučiny, pavouka si dal do krabičky pro štěstí a nasedl na rychlík.”

Vinterolympiaden i Innsbruck närmar sig och Remsas pojkar förbereder sig på att erövra världen – så även Raška som dock inte fick delta utan skickades tillbaka. Inför sin avresa fick han tröst av ett tyrolskt kapell: ”Musikanterna spelade, tills bergen grönskade och snön började rinna ner från dem. Tills de måste sluta på order av Innsbrucks borgmästare, för att det överhuvudtaget skulle bli någon snö kvar för tävlingarna.”²⁵⁶ (Pavel 1974b: kap. 14). Här kan musikanterna ses som hjälpare med sin smältande musik.

Tåget genom Österrike körs av en coca-coladrickande lokförare Prochaska från Wien. När Raška känner sig som värst till mods visar sig plötsligt solen och i och med det en ny hjälpare: ”Gråt inte mer, pojke. Nederlagens plåga ger mänskan tåga. Om fyra år kan du ha en fräsch, ny, fransk olympiad. När du kommer hem ska du sätta igång. Det tjänar inget till att gnälla mer.”²⁵⁷ (Pavel 1974b: kap. 14). Här har Pavel stoppat in ett dialektalt uttryck från Raškas hemtrakter Valašsko: han använder sig av ordet ”ogar” istället för det vanligare ”chlapec” eller ”kluk”. Samtliga betyder ”pojke”.

Vid gränsen byter Raška tåg. Det körs av den tjeckiske lokföraren Procházka som dricker kaffe med mjölk. De åker genom det tjeckiska landskapet och månen går upp:

Den hade samma form som en liten vagga och Jirka klättrade upp i den, månen gungade honom och han sov. Han sov – tills han sovit ut. Och när han sovit ut, var världen rosenröd igen. Som en rosenrädgård eller som ett rosenrött litet äpple från Těšín. Han bet i det och fick lust att flyga som Ikaros igen. Sådan är makten hos sömnens trollkarl. Särskilt när man gungar i månens vagga och håller den förtjusande syster stjärna i handen.²⁵⁸ (Pavel 1974b: kap 14).

Diminutiverna i ovanstående stycke har ingen förminskande funktion och skulle lika gärna kunna strykas i en översättning. De markerar trygghet och närhet. Det är också viktigt att lägga märke till skillnaderna och likheterna mellan den österrikiske och den tjeckiske lokföraren: de har snarlika namn, vilket ofta förekommer i de två länderna. De har dock olika preferenser när det gäller drycker; österrikaren dricker coca-cola och tjecken kaffe med mjölk, som Raška är uppväxt med. Även här finns alltså ett tröstelement.

När Remsa återvänder till Liberec finner han Raška i färd med att packa. Hans militärtjänstgöring är över och han vill inte stanna: ”Remsa, jag är inte skapt för det mili-

²⁵⁶ ”Muzikanti hráli až se hory zelenaly a začal s nich slézat sníh. Až toho museli na příkaz starosty Innsbrucku nechat, aby tam nějaký sníh vůbec zbyl pro závody.”

²⁵⁷ ”Už nebreč, ogare. Porážkami se člověk mučí a zároveň učí. Za čtyři roky můžeš mít olympiádu čerstvou, novou, francouzskou. Jak se vrátíš domů, dej se do toho. Další fňukání je na nic.”

²⁵⁸ ”Měl tvar jako kolíbka a Jirka si do něho vylezl, měsíc ho houpal a on spal. Spal – dokud se nevyspal. A když se vyspal, byl svět zase růžový. Jako růžová zahrada anebo jako růžové těšinské jablíčko. Kousne do něho a má chuť zase létat jako Ikaros. Taková je moc čaroděje spánku. A zvláště když se houpáte v kolíbce měsíce a za ruku držíte sličnou sestru hvězdu.”

tära.”²⁵⁹ (Pavel 1974b: kap. 16). I ett brev som han skrev till mellanbrodern under militärtjänstgöringen fällde Ota Pavel en liknande kommentar: ”Jag har också, Jiří, definitivt bestämt mig för att inte stanna i det militära, inte ens i *Obrana lidu* (Folkets försvar). Jag har inte den läggningen.”²⁶⁰ (Pavel 2000: 39) För att förtydliga vill jag nämna ett uttalande av Pavels gode vän i det militära, Míla Matějčíček: ”Han var inte alls någon militär typ. Krig hatade han. Om han hade fått en hink och en pensel i handen, så skulle han ha varit kapabel att gå från Aš till Košice och överallt skriva: kriget är en åsna.”²⁶¹ (Joukalová 1980: 14–15).

Jiří Raška har tjänat i det militära i två år. Han får ingen lön utan tar istället en träningsoverall med påskriften DUKLA: ”Det var en snygg träningsoverall och den hade trollkraft. Eftersom den var från det militära, lydde den blint. Och den sprang alltid åt samma håll som sin herre.”²⁶² (Pavel 1974b: kap. 16). De två sista meningarna skulle kunna tänkas syfta på det militära/regimen under kommunistdiktaturen. Det fanns inga fria val att göra något, inga alternativ, bara den som lydde blint klarade sig.

Så fort han kommit tillbaka till Frenštát söker Raška upp Anička Pravečková. Han väntar sig tröst, välgörande vatten och en stärkande tupplur men allt han får är en utskällning: ”Du måste träna mer. Du har slösat bort en massa tid i det militära, på sista tiden går du och driver, du tar ofta en öl. Du har dålig avsats och är fortfarande rädd när du ska hoppa. Jag vet. För din skull prenumererar jag på *Československý sport*.”²⁶³ (Pavel 1974b: kap. 16). Pavel har åter använt sig av vardagstjeckiska blandad med skriftspråk. Både ”proflinkal jsi” (du har slösat bort) och ”lajdáš” (du går och driver) är talspråksmarkörer. Anička Pravečková är förvisso hjälpare även här, men hon fungerar samtidigt som sträng tränare.

Raška går sin väg och är nära att ge upp. Men när han går genom skogen ser han en skylt på en gran. Där brukar det stå: ”Inträde i skogen på dessa och andra platser förbjudet från gryning till skymning.”²⁶⁴ (Pavel 1974b: kap. 16). Nu står det: ”Äkta vishet, min son, har den som bidar sin tid, alltid felar den, som ger upp i förtid.”²⁶⁵ (Pavel 1974b: kap. 16). Det är de kloka skogstomtarna som ger det rådet, och Raška börjar träna igen.

²⁵⁹ ”Remso, já nejsem na vojnu stavěný.”

²⁶⁰ ”Také jsem se, Jiří, definitivně rozhodl, že nezůstanu na vojně, ani v ‘Obraně lidu’. Nemám na to povahu.”

²⁶¹ ”Vůbec nebyl vojenský typ. Válku nenáviděl. Kdyby dostal do ruky kbelík a štětec, byl by schopen chodit od Aše až po Košice a všude psát: válka je vůl.”

²⁶² ”Byly to pěkné tepláky a měly čarovnou moc. Protože byly vojenské, poslouchaly na slovíčko. A běžely vždycky tam, kam jejich pán.”

²⁶³ ”Musíš víc trénovat. Proflinkal jsi na vojně spoustu času, poslední dobu se lajdáš, chodíš často na pivo. Chybí ti odraz a na můstku se ještě bojíš. Víím to. Odebírám kvůli tobě *Československý sport*.”

²⁶⁴ ”Vstup do lesa v těchto i jiných místech zakázán od rozednění do rozetmění.”

²⁶⁵ ”Jen vyčkat, synu, to je moudrost pravá, vždy pochybí, kdo předčasně se vzdává.”

Så skickar Rådet för hopp och fall Raška till världsmästerskapet i Norge. Här ser han Holmenkollen och en bild som ur en saga: ”På skidor kom kung Olaf med hermelinmossa och prins Harald, som var gift med Sonja, vars pappa hade en affär i Oslo där man sålde tyger, konfektion och denim – jeans för små och stora pojkar.”²⁶⁶ (Pavel 1974b: kap. 19). Pavel presenterar här den norska kungafamiljen lika detaljerat som han presenterade familjen Raška. Detaljerna framhäver också skillnaden mellan den hermelinklädde kung Olaf och Sonjas pappa, som sålde konfektion och jeans.

När Raška hoppar visar det sig, att han har finslipat sin stil ytterligare och är närmare sitt mål: ”Och sedan tog han sats och den här gången liknade han verkligen en av måsar- na i den stålgrå fjorden.”²⁶⁷ (Pavel 1974b: kap. 19). Han har således utvecklat sin fågelstil ytterligare från anka via korp till mås. Han blev dock inte nummer ett: ”Båda världsmästartitlarna fick en snickarson, den pipande norrmannen Björn Wirkola. Han var född i den lilla byn Alta, ett par hundra kilometer från polcirkeln. Av ödesgudinnorna fick han uthållighet i faddergåva, och pipande röst lär han ha haft för att han år ut och år in bara pratade med sälarna.”²⁶⁸ (Pavel 1974b: kap. 19). Även här förekommer ödes- gudinnorna, och det är en användbar gåva de har skänkt Björn Wirkola: uthållighet krävs för att övervinna hinder.

OS i Grenoble närmar sig. Jiří Raška tränar hårt för att åstadkomma de femtusen hopp som Anna Pravečková och Zdeněk Remsa önskar sig. Till slut lyckas han och så beger han sig till Anna Pravečková. Hon har målat och putsat stugan till oigenkännlighet, kammat fin frisyra och klätt sig i vitt förkläde och blå kjol. Hon frågar inte Raška om han gjort sina hopp: ”Och med ens kom det för honom, att lilla tant Pravečková redan visste det, att hon var någon slags snäll idrottshäxa, som visste absolut allting.”²⁶⁹ (Pavel 1974b: kap. 21). Lüthi säger om sagohjälten, att han inte blir förvånad över under och trolldom utan accepterar det som något självklart. (Lüthi 1994: 130). Och så blir heller inte Jiří Raška förvånad när det visar sig att Anna Pravečková är en idrottshäxa.

Raška får en uppgift till av sin goda fe. Hon befäller honom att göra ett par skidor inför Grenoble av den nedfallna asken framför stugan. Stärkt av ömsom välgörande vatten och ömsom mat gör han färdigt skidorna och vederkvicker sig sedan med en tupplur på den broderade kudden med högviltet. När han vaknat får han en röd ros av Anna Pravečková:

²⁶⁶ ”Na lyžích přijel král Olaf s čepicí z hermelínu a princ Harald, co měl za ženu Soňu, jejíž tatínek měl v Oslo obchod látkami, konfekcí a texaskami – rifle pro malé i velké kluky.”

²⁶⁷ ”A pak se odrazil a tentokrát se opravdu podobal jednomu z racků v tom ocelově šedém fjordu.”

²⁶⁸ ”Oba tituly mistra světa získal truhlářův syn, písčavý Nor Björn Wirkola. Narodil se ve vesničce Alta, pár set kilometrů za polárním kruhem. Od sudíček dostal do vínku houževnatost a písčavý hlas měl prý proto, že se celá léta bavil jenom s tuleni.”

²⁶⁹ ”A najednou ho napadlo, že to tetička Pravečková ví, že je to nějaká hodná sportovní čarodějka, která ví prostě všechno.”

Det här är den immiga rosen, som din pappa Oldřich hade i vapnet och som tyskarna slet ifrån honom, när han vägrade göra skor åt dem som skulle trampa ner hela världen. Och sedan dess har den gråtit ännu fler gånger. Den har haft mer smärta än glädje i livet. Ta den med dig, när du hoppar på fredens olympiska fest. Och stoppa den i bältet som ett svärd.²⁷⁰ (Pavel 1974b: kap. 21).

Här associeras rosen tydligt med sagan, eftersom Pavel jämför den med ett svärd. Om svärdets betydelse i sagan skriver Kamenská (2006: 43): ”Prinsen får inte sakna vapen – oftast är det ett förtrollat svärd.”²⁷¹

När Raška gör sitt första hopp i Grenoble lägger han in hela sitt liv och alla sina drömmar: ”Raška hamnade i rätt läge i luften och flög sedan som albatrossfågeln i de bästa stunderna, då den rätta havsvinden bär honom.”²⁷² (Pavel 1974b: kap. 25). Jiří Raška gör sin dröm till verklighet och lyckas flyga som en albatross. Han blir också olympisk guldmedaljör och världsmästare.

Jiří Raškas karaktär och levnadsbana motsvarar till fullo de drag, som kännetecknar Ota Pavels hjälte:

1. Han föds inte med silversked i munnen utan måste anstränga sig och kämpa för att nå sitt mål, även om han måste övervinna många hinder.
2. Han kämpar med sig själv, mot något och inte nödvändigtvis mot någon.
3. Han ger aldrig upp.

Dramatis personae funktioner i Sagan om Raška

För att illustrera de starka parallellerna mellan *Sagan om Raška* och den klassiska sagan följer här en jämförelse mellan dramatis personae hos Pavel och hos Vladimir Propp. Som tidigare nämnts räknar Propp antalet funktioner i sagan till trettioen stycken (Propp 2009: 25–65). Här nedan följer en förteckning över funktionerna. Varje funktion har flera varianter, men här tas bara överfunktionerna upp:

1. En av familjemedlemmarna ger sig iväg hemifrån (Definition: frånvaro)
2. Ett förbud riktas till hjälten (Definition: förbud)
3. Förbudet överträds (Definition: överträdelse)
4. Skurken gör ett rekognosceringsförsök (Definition: rekognoscering)
5. Skurken får information om sitt offer (Definition: överlämnande)
6. Skurken försöker lura sitt offer för att ta honom eller hans ägodelar i besittning (Definition: bedrägeri)

²⁷⁰ ”To je orosená růže, kterou měl tvůj tatínek Oldřich v erbu a Němci mu ji strhli, když jim odmítl udělat boty, které by podupaly celý svět. A od té doby růže ještě víckrát plakala. Měla v životě víc bolestí než radostí. Vezmi ji s sebou, až budeš skákat na mírové olympijské slavnosti. A dej si ji za pas jako meč.”

²⁷¹ ”Princi nesmí chybět zbraň – nejčastěji je to kouzelný meč.”

²⁷² ”Raška se dostal ve vzduchu do správné polohy a letěl jak pták albatros v nejlepších dobách, kdy ho nese správný mořský vítr.”

7. Offret ger efter för bedrägeriet och hjälper därför omedvetet sin fiende (Definition: medhjälp)
8. Skurken förorsakar en familjemedlem skada eller oförrätt (Definition: skurkaktighet)
 - 8a. En familjemedlem saknar antingen något eller längtar efter något (Definition: brist)
9. En olycka eller brist upptäcks; hjälten får ta emot en begäran eller befallning; han tillåts resa eller skickas iväg (Definition: förmedling, en förenande händelse)
10. Sökaren går med på eller beslutar sig för motstånd (Definition: begynnande motstånd)
11. Hjälten lämnar hemmet (Definition: avresa)
12. Hjälten prövas, utfrågas, attackerar etc., vilket förbereder honom för att motta antingen en magisk agent eller en hjälpare (Definition: givarens första funktion)
13. Hjälten reagerar på den blivande givarens handlingar (Definition: hjälten reaktion)
14. Hjälten förvärvar en magisk agent (Definition: framskaffande eller mottagande av en magisk agent)
15. Hjälten förflyttas, levereras eller leds till en plats, där ett eftersökt föremål finns (Definition: rumslig förflyttning mellan två kungarikerna, vägledning)
16. Hjälten och skurken möts i direkt strid (Definition: kamp)
17. Hjälten blir märkt (Definition: märkning)
18. Skurken besegras (Definition: seger)
19. Den inledande olyckan eller bristen undanröjs. Denna funktion bildar ett par tillsammans med skurkaktighet. Berättelsen når sin kulmen i denna funktion
20. Hjälten återvänder (Definition: återfärd)
21. Hjälten förföljs (Definition: förföljelse, jakt)
22. Hjälten räddas undan förföljelsen (Definition: räddning)
23. Hjälten anländer obemärkt hem eller till ett annat land (Definition: oigenkänd ankomst)
24. En falsk hjälte lägger fram ogrundade krav (Definition: ogrundade krav)
25. En svår uppgift föreläggs hjälten (Definition: svår uppgift)
26. Uppgiften löses (Definition: lösning)
27. Hjälten blir igenkänd (Definition: igenkänning)
28. Den falske hjälten eller skurken avslöjas (Definition: avslöjande)
29. Hjälten får ett nytt utseende (Definition: förvandling)
30. Skurken straffas (Definition: straff)
31. Hjälten gifter sig och bestiger tronen (Definition: bröllop)

Om man punkt för punkt tillämpar de här funktionerna på förloppet i Sagan om Raška blir resultatet följande:

1. Vid OS i Innsbruck förbjuds Raška att delta (Definition: förbud)
2. Han anses inte vara tillräckligt bra utan skickas hem igen (Definition: förmedling)
3. När Raška kommit hem från värnplikten går han för att hälsa på Anna Pravečková (Definition: avresa)
4. Jiří Raška prövas av Anna Pravečková, när hon skäller ut honom för att han inte tränat ordentligt (Definition: givarens första funktion)
5. När Raška rasande lämnar Anna Pravečková stannar han på vägen och läser tomtarnas skylt (Definition: hjälten reaktion)

6. När Jiří Raška läst tomtarnas skylt går han hem och börjar träna ordentligt igen (Definition: framskaffande eller mottagande av en magisk agent)
7. Raška flyger till Grenoble där den eftertraktade OS-guldmedaljen finns (Definition: rumslig förflyttning mellan två kungariket, guidning)
8. Raška kämpar med sig själv i Grenoble (Definition: kamp)
9. Innan han ska hoppa tar Raška på sig sitt nummer. (Definition: märkning)
10. Raška besegrar sig själv i OS (Definition: seger)
11. Den inledande bristen undanröjs, eftersom Raška nu är tillräckligt bra
12. Efter OS i Grenoble åker Raška hem igen (Definition: återkomst)

Antalet funktioner som stämmer in på *Sagan om Raška* är således 12, mindre än hälften av dem Propp tar upp – det är framför allt de första som saknas. Å andra sidan hävdar Propp att alla funktioner inte behöver finnas med i en viss text, men de som finns med har alltid samma inbördes ordning, och det kan vi konstatera är fallet i *Sagan om Raška*.

Persongalleriet i *Sagan om Raška*

När det gäller antalet *dramatis personae* i sagan använder sig Vladimir Propp av sju: skurken, givaren, hjälparen, prinsessan (den eftersökta personen) och hennes far, avsändaren, hjälten och den falske hjälten (Propp 2009: 79–80). Gränserna är dock inte alltid helt klara. En hjälpare kan ibland vara ofrivillig och hjälten är också sin egen hjälpare. När en hjälpare är frånvarande i en saga överförs hans funktion på hjälten (Propp 2009: 83).

Om man jämför med personerna i *Sagan om Raška*, så kan man konstatera att hjälten/prinsen Jirka blir faderlös redan som pojke och tidigt tvingas in i en uppfostrande-omhändertagande-försörjande roll. Han sätter också tidigt upp sitt mål: att hoppa som en forell eller en albatross.

De personer som omger hjälten hos Ota Pavel är i första hand givaren och hjälparen – även om exempelvis skurken och den falske hjälten finns som andra sidor av hjälten. I *Sagan om Raška* finns, förutom huvudpersonen, följande *dramatis personae*: skomakaren Oldřich – hjälten pappa, furstinnan i Frenštát vars röda ros följer hjälten ut i världen, den lilla gumman Anna Pravečková, hjälten gudmor och goda fe som också har vissa drag gemensamma med Baba-Jaga, samt tränaren Zdeněk Remsa som skickar hjälten ut i världen. Dessutom finns det några ”bihjälpare” som fru Parmová, herr Parma och herr Pituch (Jirkas första tränare), löparkamraten Pavel Mikeska, kusinen Bartoš och farbrodern Rudolf som tränade Raška längre fram och så ännu en tränare – Josef Skrbek. Sedan innehåller persongalleriet också en mängd ”småhjälpare” i form av foreller, korpar, kråkor, skogstomtar, solen och månen. Fru Bedřiška Rašková driver i viss mån handlingen framåt eftersom hon ger sin son sju uppgifter om dagen och han på det sättet lär sig att värdera sin tid. Men i övrigt har Jirkas mamma och hans hustru visserligen en

stödjande/hjälpare funktion men de har en passiv roll och bär inte handlingen framåt. De personer som ”driver på” hjälten och kan betraktas som *dramatis personae* är således fyra:

1. fadern
2. furstinnan
3. gudmor
4. tränaren.

Samtliga kan ses som hjälpare men de två sistnämnda fungerar också som avsändare eftersom de skickar ut hjälten i världen. Pappa Oldřich står för den moraliska vägledningen, han tar med sina barn ut i naturen och väcker deras intresse för den. Furstinnans roll liknar gudmoderns i så måtto att hon förmedlar en gåva som bidrar till hjältens andliga utveckling. Egentlig gudmor är Anna Pravečková som inte bara förvandlar en fattig pojke till sagoprins utan också aktivt stärker och stöttar, risar och rosar. Så har vi till sist tränaren Remsa, som kan ses som en manlig motsvarighet till Anna Pravečková. Men om man tittar närmare på de här fyra hjälparna ser man att de egentligen har samma funktion: gemensam nämnare är handledare eller mentor – av olika kön.

I *Sagan om Raška* finner vi en höjdpunkt i Ota Pavels författarskap, med alla de drag vi finner i de tidigare böckerna: de språkliga detaljerna som blandas med magiska hjälpare. Vi ser också hur huvudpersonen framstår som en renodlad sagohjälte med åtskilliga av de tillbehör vi känner igen från sagorna. Men samtidigt är han välbekant från både sportreportagen och berättelserna som handlar om Ota Pavels barndom. Hjältens barndom, hindren, hjälparna och prövningen – inget av det är någon unik företeelse i Pavels produktion utan återkommer i bok efter bok.

6. Receptionen av Ota Pavels verk

I följande kapitel vill jag diskutera Ota Pavels betydelse och hur han mottogs i sin samtid. Ota Pavel verkade i en tid som var präglad av censur och av en splittrad litterär scen, med exilförfattare, samizdat-litteratur och officiell litteratur, dit Ota Pavel räknas. Även den tjeckiska litteraturkritiken verkade under svåra förhållanden och pressens villkor försvårades avsevärt efter 1969. Tidningar och tidskrifter gavs ut antingen av politiska partier eller av intresseorganisationer, men trycket från censur och självcensur var starkt (Končelík, Večeřa & Orság 2010: 213).

Trots att Ota Pavel gavs ut officiellt i Tjeckoslovakien och fick positiva recensioner i den officiella pressen kan man hävda att hans ställning var anmärkningsvärd. Den officiella litteraturen med bestående värde uppstod inte bland författare som backades upp och lovordades av fackföreningarna, utan snarare i utkanten av den litterära marknaden, i en rörlig gråzon mellan tillåtet och förbjudet (Lehár et al. 1997: 858–860). I denna gråzon befann sig bl.a. Bohumil Hrabal och Ota Pavel. Hrabal brukar karakteriseras genom sina ”pratmakare”²⁷³. Lehár et al. (1997: 858–860) menar att Ota Pavel i *De vackra rådjurens död* följer i Hrabals fotspår. Pavels främste pratmakare är hans far, som dels har en drivande roll i ”Ett lopp genom Prag”, som uteslöts från boken redan innan den trycktes, dels är en av de två huvudpersonerna i ”Det blir ingen gris”, som ströks i andra upplagan av *De vackra rådjurens död*.

Nedan följer en kortfattad beskrivning av tidningarna som Ota Pavel recenserades i. Det visar också på den gemensamma nämnaren för de här tidskrifterna: de tilläts existera i ett totalitärt samhälle. Den största dagstidningen under 60- och 70-talen var *Rudé právo* (Röd rätt), kommunistpartiets organ. *Československý Voják* har beskrivits tidigare och var en tidskrift som gavs ut av armén. Dagstidningen *Lidová demokracie* var skenbart ett organ för det tjeckiska folkpartiet. Efter 1948 fick en del partier, bland dem folkpartiet, fortsätta existera, men de var tvungna att respektera kommunistpartiet och fick inte delta självständigt i valen. I praktiken kunde medborgarna bara rösta på ett enda parti (Čornej

²⁷³ Ordet ’pábitelství’ används av och förknippas med författaren Bohumil Hrabal. Enligt nätordboken *Slovník cizích slov* är en ’pábitel’ en människa som gärna fabulerar om verkligheten, förvanskar den, och på så sätt söker skönhet i vardagligheterna och de mest grundläggande uttrycken och det mänskliga livets angelägenheter. En av Hrabals böcker heter just ’Pábitelé’ och den har bl.a. översatts till engelska och franska. På de språken har den fått en titel som på svenska motsvaras av ’pratmakarna’.

1992: 44–45). *Mladá fronta* (Ung front) var avsedd för ungdomar men riktade sig egentligen till alla. Dagstidningen *Práce* (Arbetet) var fackföreningens tidning. Kulturtidskriften *Tvorba: list pro kritiku a umění* (Skapande: blad för kritik och konst) kom ut varannan vecka och startades 1969 som en ersättning för de tidskrifter som lagts ner. Tvorbas uppgift var att kämpa mot ”åsikter som strider mot partiet och socialismen” (Končelík et al.: 216). *Věstník ŽNO* hette egentligen *Věstník Židovských náboženských obcí v Československu* (Bulletin för de Judiska religiösa kommunerna i Tjeckoslovakien) och hade en särställning, eftersom det var den enda judiska tidningen som tilläts existera under kommunisttiden. (Wyman 1996: 182). *Zápisník* (Anteckningsbok), gavs liksom *Československý Voják* ut av förlaget Naše vojsko. Pavel recenserades även i *Zemědělské noviny* (Jordbruksnyheter).

När Ota Pavels första bok, *Dukla bland skyskraporna*, kom ut 1964 var han intagen på sjukhus efter sammanbrottet i Innsbrück. Hans bror Jiří tog dock med recensioner och urklipp till sjukhuset, och på foton kunde Pavel se kön till bokhandeln (Pavel 2000: 45). Boken hade otroliga framgångar. Första upplagan såldes slut på några dagar och andra utgåvan, som kom ett halvår senare, försvann lika snabbt (Urban 1967: 53).

Nästa bok var *En låda full med champagne*, 1967. Även den fick ett mycket positivt mottagande. I en recension (*Zápisník* 11/1967) skrev fotbollsspelaren Ivo Urban, som kände Ota Pavel från dennes arbete med Dukla-boken, att Ota Pavels framgångar med reportagen berodde dels på hans berättarförmåga, dels på hans ärliga inställning och på hans sanningsenlighet och yrkeskunskaper i sportens värld. På Urbans fråga om vad han hade för syfte när han skrev reportagen i boken svarade Pavel: ”Jag ville fånga de här människornas största ögonblick i livet. Bevara för framtiden hurdana idrottsmännen i en viss generation var.”²⁷⁴ Ivo Urban anser att han lyckades (Urban 1967: 53).

1968 kom samlingsutgåvan *Segerns pris*, men eftersom den inte innehöll några nya berättelser går jag inte in på den här. 1971 kom det dock ut två nya böcker av Ota Pavel. Den första av dem var *De vackra rådjurens död*. Det har skrivits mycket om boken, och som exempel tar jag upp det jag betraktar som mest träffande. Rudolf Iltis noterar i sin recension av boken (*Věstník* 1971/4) att ”Ota Pavel skildrar inte bara sin far, utan också de övriga gestalterna i sina berättelser – inklusive sig själv – ur ett slags ironiskt fågelperspektiv och ändå känner vi överallt hans innerliga känslöförhållande till människorna, hans tillgivenhet för stumma varelser, en het andedräkt som fläktar oss med en

²⁷⁴ ”Chtěl jsem zachytit nejděšší okamžiky života těch lidí. Zachovat pro příští dobu, jací byli sportovci určité generace.”

sprudlande kärlek till naturen.”²⁷⁵ Irena Zítková konstaterar (*Zemědělské Noviny* 2.7.1971) att det inte inträffat någon plötslig omvälvning i Pavels utveckling i och med den nya boken: ”Det är fortfarande samme engagerade, nostalgiske och samtidigt satiriske berättare; han har inte helt och hållet gått över till ett annat tematiskt område eftersom han fortfarande är kvar i sin genre, det vill säga i sina erfarenheter. Nu anförtror han sig bara till sina läsare på en annan nivå och försöker samtidigt tränga djupare in i frågan om människans existens.”²⁷⁶ (Zítková 1971: 2). Litteraturhistorikern och kritikern Štěpán Vlašín skriver i sin recension (*Tvorba* 28.7.1971) att berättelserna är ”fulla av Hrabalskt ’pratmakeri’, gott humör, men också längtan och smärta...”²⁷⁷. Här blandas ”frisk humor med vemodiga minnen, skratt med tårar.”²⁷⁸ Vlašín skriver vidare att man naturligtvis skulle kunna söka efter förebilder och likheter, som t.ex. den tjeckiske författaren Bohumil Hrabal eller den tjeckisk-judiske författaren Karel Poláček (1892–1945), men anser att ”Pavel är personlig och inte låter sig reduceras till någon förlaga.”²⁷⁹ Pavel har, enligt Vlašín, ”lyckats befria sig från alla utfyllnader och utsmyckningar, hans berättelser överraskar med sin förenklade stil och han koncentrerar sig på handlingens kärna.”²⁸⁰ Vlašín avslutar med att påpeka att här finns ett ”friskt, spontant fabulerande – och detta vittnar om stor begåvning och skicklighet.”²⁸¹ (Vlašín 1971a: 12). Till sist ska jag ta upp ett träffande inlägg av författaren och översättaren František Kafka (*Práce* 21.4.1971): ”Ota Pavels berättarkonst är besläktad med Rabelais, han överdriver fördelar och nackdelar, gör handlingen dynamisk, väljer motsatta färgytor. Även humorn har en dubbelhet, en milt leende och ett tragiskt djup.”²⁸² (Kafka 1971: 6).

1971 kom också *En bägare från Gud* ut. Recensenten Štěpán Vlašín anser (*Tvorba* 13.10.1971) att boken har en något ojämn kvalitet, men att Pavel med sin nya bok närmar sig den verkliga sportfiktion, som läsarna länge väntat på. Liksom i sina tidigare berättelser om sport skildrar han idrottsmännen med utgångspunkt från deras inre istället för

²⁷⁵ ”Ota Pavel líčí nejen svého otce, ale i ostatní postavy svých povídek – nevyjímaje ani sebe sama – z jakéhosi ironického nadhledu a přesto cítíme všude jeho vřelý vztah k lidem, jeho přichylnost k němé tváři, ovívá nás horký dech překypující lásky k přírodě.”

²⁷⁶ ”Je to stále týž zaujatý, nostalgický, zároveň satirický vyprávěč; nepřešel tak docela do jiné námětové oblasti, protože stále zůstává u svého žánru, to jest u svých zážitků. Jen se nyní svým čtenářům svěčuje s jinou jejich vrstvou a přitom se snaží o hlubší proniknutí k otázce smyslu lidské existence.”

²⁷⁷ ”plné hrabalovského pábitelství, dobré pohody, ale i stesku a bolesti”

²⁷⁸ ”svěží humor s tesknou vzpomínkou, smích se slzami.”

²⁷⁹ ”Pavel je osobitý a nedá se zredukovat na žádnou předlohu.”

²⁸⁰ ”se dokázal zbavit všech výplní a ornamentů, jeho povídky překvapují zjednodušeným stylem a vyprávěčskou soustředěností k jádru příběhu.”

²⁸¹ ”svěžího, živelného fabulátorství – a to svědčí o nemalém talentu i dovednosti.”

²⁸² ”Vyprávěčství Pavlovo je z rabelaisovského rodu, zveličuje klady i zápory, dynamizuje příběh, volí protikladné barevné plochy. I humor tu má dvojí notu, jemně úsměvnou a tragicky hlubokou.”

att beskriva deras framgång, seger och berömmelse. Och Vlašín menar att det även i hans sportberättelser finns gott om humor (Vlašín 1971b: 15).

1972 var det så dags för *Sellerikungens son*, den sista av Pavels böcker som kom ut under hans livstid. Hana Hrzalová, litteraturhistoriker och kritiker och en framstående representant för den marxistiska litteraturvetenskapen under normaliseringen påpekar (*Rudé právo* 10.10.1972) att Pavel här använder sig av samma metod som i *De vackra rådjurens död*. Resultatet är enligt Hrzalová att *Sellerikungens son* innehåller både det folkliga berättandets kvickhet och skärpa och dessutom ironi (Hrzalová 1972: 5).

Hur jag mötte fiskarna kom inte ut förrän efter författarens död. Jaroslav Holoubek skriver i sin recension (*Mladá fronta* 12.9.1974) att Ota Pavel skildrar människonaturen med ett språk som starkt liknar sagans. Hans personer har, menar Holoubek, ett naturligt tal, språket är poetiskt men alltigenom folkligt. Enligt Holoubek vänder sig Pavel till läsaren som en berättare på en kvarnbrits, även om hans känsla för tid och rum är mer konkret (Holoubek 1974: 131). Signaturen [ale] (Arno Linke) konstaterar (*Zemědělské noviny* 12.10.1974) att det finns sällsamma människor i boken. De kan förefalla sprättiga och komiska men också fulla av ridderlighet. Dessutom är de bisarra och tragiska på ett både komiskt och poetiskt sätt. De nämnda egenskaperna är enligt Linke betecknande för Pavels ovan nämnda ”pratmakare” (Linke 1974: 2).

Så har vi då kommit till *Sagan om Raška*, som också den kom ut postumt 1974. Signaturen [ci] (Inka Ciprová) menar att det är en av de vackraste ungdomsböckerna som gavs ut det året (*Práce* 9.10.1974). Hon tycker också att det är extra synd att Pavel inte hann uppleva boken eftersom författaren och illustratören Adolf Born (1930–) tillsammans lyckades fläta in sagoelement i den tjeckiske OS-vinnaren Jiří Raškas verkliga öde. Recensenten anser att Ota Pavel med stor konstnärlig känslighet lyckades välja ut det som påminner om en saga. (Ciprová 1974:6) Även signaturen [gf] (Gustav Franc) är positiv och skriver att *Sagan om Raška* är ett epos om en framstående idrottsman (*Lidová demokracie* 10.10.1974). Sagoformen förstärker enligt recensenten hjältens mänskliga och moraliska kvaliteter (Franc 1974: 5).

Ota Pavel verkar således ha varit en av Tjeckoslovariens främsta författare på den tiden. Flera av recensenterna använder också uttryck som folkligt berättande, sagans språk, sagoelement och sagoform i samband med Pavels stil. Under 90-talet utsattes dock Pavel för viss omvärdering. Bl.a. undrar litteraturforskaren Bohumil Svozil i artikeln *Spisovatelský mýtus a realita* (Författarmyt och verklighet), som skrevs och public-

erades²⁸³ till 20-årsminnet av Ota Pavels död, om inte författarens popularitet i själva verket berodde på att det under 70-talet inte fanns så mycket annan kvalitetslitteratur att tillgå. Efter sammetsrevolutionen återkom tidigare förbjudna författare som Josef Škvorecký (1924–2012), Milan Kundera (1929–) och Ivan Klíma (1931–) till den tjeckiska bokmarknaden och i det sammanhanget kunde det verka som om Pavels böcker under 70-talet skulle ha avtecknat sig mot vad Svozil i artikeln kallar för en ”halvtom litterär himmel”. (Svozil 1993: 3)

För att förstå Svozils yttrande måste man känna till den litterära situationen i landet under 70-talet. Den ”normalisering” som följde på Warszawapaktsländernas ockupation av Tjeckoslovakien i augusti 1968 innebar mycket hårda villkor och förändringar både för samhället rent allmänt och för kulturen. Böcker som ansågs för fria för normaliseringsperioden uttrangerades, bl.a. Josef Škvoreckýs *Tankový prapor* (Pansarbataljonen) och Bohumil Hrabals *Poupata* (Knoppar). Det nya författarförbundet omfattade 115 medlemmar och utanför den officiella strukturen stod ungefär 400 författare och journalister, vars verk fick totalt eller delvis publiceringsförbud i hemlandet.

Det blev allt svårare att publicera officiellt och vissa oberoende skribenter reagerade mot detta. Halvofficiella möten, där man läste och diskuterade böcker, uppstod. En av initiativtagarna var författaren Ivan Klíma. De här kvällarna kom dock till säkerhetspolisens kännedom, och författaren Ludvík Vaculík (1926–) och hans vänner bestämde sig i slutet av 1972 för att istället kopiera de texter som refuserades officiellt på maskin och binda dem, antingen själva eller på bokbinderier. Så uppstod Vaculíks ”Edice Petlice” (Serien Haspen) och senare även Olga Havels (1933–1996) och Václav Havels (1936–2011) Edice Expedice (Serien Expeditionen). Ytterligare en tillflykt för den oberoende litteraturen blev exiltidskrifter och exilförlag. Bl.a. grundade författaren Zdena Salivarová-Škvorecká 1971 tillsammans med Josef Škvorecký förlaget Sixty-Eight Publishers i Toronto i Kanada. Samizdat-titlarna kom ut i exil och kopierades i Tjeckoslovakien. (Galík et al. 1994: 395-396).

Svozil har således till en del rätt, det fanns färre författare att konkurrera med. När jag pratade med honom i november 1989 uttryckte han sig på ett liknande sätt som i artikeln men använde formuleringen ”som en relief mot en tom vägg”²⁸⁴ som jämförelse. Under 70-talet fick Ota Pavel visserligen publicera, men som jag tidigare nämnt refuserades han också. På den här tiden stod Pavel med i både officiella och icke-officiella författarlex-

²⁸³ *Lidové Noviny* 1 april 1993

²⁸⁴ Enligt ett samtal med Bohumil Svozil i juni 1989

ikon, och som kriterium för att hamna i det sistnämnda gällde exempelvis att man skrivit något som refuserats och bara cirkulerade i maskinskrivna kopior (Brabec et al.1991: 6).

Till de författare som inte fick publicera officiellt på 70-talet hör Josef Škvorecký (1924–2012). När han under en vistelse i USA 1969 fick veta att bokförlaget Československý spisovatel drog in hans bok *Pansarbataljonen* bestämde han sig för att stanna utomlands. Milan Kundera (1929–) fick inte publicera från 1970 och emigrerade till Frankrike 1975. Ivan Klíma (1931–) var visserligen produktiv men gavs främst ut i samizdat (Slovník české literatury: "Ivan Klíma"). Även Klíma var dock medlem i tjeckiska författarförbundet (Brabec et al. 1991: 199).

Den litterära marknaden på 70-talet var således kvalitetsmässigt bristfällig, och visst kan detta ha bidragit till Ota Pavels stora popularitet. Å andra sidan hade han också en egen stil, som var sällsynt på den tiden. Dessutom har Ota Pavels böcker givits ut i många nyutgåvor även efter sammetsrevolutionen vilket indikerar att hans popularitet är lika stor idag som på 70-talet. Också de otaliga översättningarna av hans böcker tyder på att Bohumil Svozils uttalanden kan vara något förhastade. Tjeckiska Nationalbibliotekets katalog visar att exempelvis *De vackra rådjurens död* är översatt till åtminstone: svenska, engelska, tyska, franska, ungerska, estniska, polska, holländska, slovakiska, serbiska och japanska. I ett brev nämner Pavel dessutom en översättning till norska (Pavel 2000: 116). Visserligen är en del av de här översättningarna gjorda till språk som talas i de forna öststaterna, men flertalet hör till västvärlden, som knappast led brist på den kvalitetslitteratur Svozil refererar till.

Och i dagens Tjeckien är Ota Pavel fortfarande en mycket omtyckt författare. Den populära skådespelaren Ondřej Vetchý förklarar i en intervju i Deník.cz 2008 att hans favoritförfattare är Ota Pavel. Vetchý anser att Pavels berättelser är "fantastiska, särskilt de som handlar om idrottsmän." Vetchý menar att Pavel skrev sina berättelser på ett sätt som tog andan ur läsarna, och att de fortfarande gör det: "Han upphöjde sitt yrke som sportredaktör och reporter till något konstnärligt, steg ut ur sportredaktörens begränsningar och det har ingen annan lyckats med hittills." (Deník.cz 10.12.2008).

7. Avslutning

Syftet med den här studien har varit att visa utvecklingen i Ota Pavels författarskap och att folksagan som tema spelar en central roll i hela hans verk. Jag har använt mig av narratologiska metoder, språkliga analyser och närläsning för att visa hur och varför Pavel valde att bygga upp sina minnesprosor som sagor/sagoberättelser. Ota Pavels prosa är genomsyrad av språkliga markörer och han tillämpar mycket speciella och nyanserade berättarnivåer. Dessutom använder han sig av talrika sagoelement och sagomotiv. Jag har också visat att Pavel fikcionaliserar sina sportberättelser på ett sätt som gör dem väldigt lika minnesprosorna i sin uppbyggnad.

Ota Pavel använder sig konsekvent av sagomotiv/sagoelement såväl i den så kallade sportprosan som i minnesprosan. Han gör det dock på olika sätt i olika syften. Ibland tillgriper han dem för att understryka kontrasten eller det lustiga/komiska i en situation och ibland för att hålla verkligheten ifrån sig. Pavels sätt att referera till sagans värld har alltså två motsatta effekter: **förstärkande** och **distanserande**.

I sin berättarstil kombinerade Ota Pavel reporterns sinne för sakliga detaljer med ett fantasifullt fabulerande som ledde tankarna till sagan, och liksom de forna sagoberättarna riktade han sig gärna och ofta direkt till läsaren. Att Ota Pavel hade ett nära förhållande till sagan har tydligt framhållits i all forskning om honom. Ett syfte med mitt arbete är att bidra till denna forskning och förhoppningsvis tillföra den något nytt. Tre av de Pavel-forskare jag tagit upp är Bohumil Svozil, Marie Uhlířová och Veronika Kamenská, vilka samtliga betonar Pavels påverkan av saga och folklöre – Kamenská framhåller rentav att man skulle kunna läsa Pavels berättelser som sagor för vuxna.

Med titeln på mitt arbete: *Ota Pavels sagovärld*, vill jag också visa ur vilket perspektiv jag behandlar Ota Pavel och hans verk. Titeln syftar dels på att Pavels verk är påverkat av sagan, dels på att hans eget liv var sådant, att han emellanåt hade behov av att gå in i en egen värld, en sagovärld. Ota Pavels verk är i hög grad påverkat av hans liv, och därför har jag valt att ge biografien så stort utrymme. På detta sätt skiljer sig min studie från de övriga; genom att varva Ota Pavels liv och verk har jag velat ge en helhetsbild, i stället för att koncentrera mig på det biografiska eller det litterära.

I analysen av ett urval av Pavels produktion har jag studerat hur han använder sago-motiv och kapitelrubriker, hur persongalleriet gestaltas samt vilka av sagans funktioner

han har i sina berättelser. Jag har också analyserat hans språk och stil. De verk jag valt att närläsa är *Dukla bland skyskraporna*, *En låda full med champagne*, *De vackra rådjurens död*, *Hur jag mötte fiskarna*, *En bågare från Gud*, *Sellerikungens son* samt *Sagan om Raška*.

Jag har använt mig av Karel Čapeks sagomotiv och sagogestalter, Gérard Genettes paratexter samt Vladimir Propps funktioner och dramatis personae (Propp 2009: 25–65). I analysen av Ota Pavels berättelser framträder en rad utmärkande drag som tillsammans skapar hans särpräglade stil. Förutom direkta anspelningar och referenser till sagor, som exempelvis féer, häxor och välgörande vatten finns markörerna i språket (diminutiver, talspråksmarkörer, fasta formuleringar som ”det var en gång”, tilltal m.m.). Berättarrösten existerar på flera olika nivåer, ibland är den homodiegetisk, ibland heterodiegetisk och ibland båda samtidigt. Tydligt framträder också de sagomotiv som Čapek tar upp: *Den uppfyllda önskan*, *Gåvan*, *Slumpen*, *Fyndet*, *Trollspöet*, *Hjälpen*, *Hindren*, *Framgången*, *Övermåttet*, *Den andra världen* och *Den goda gärningen* (Čapek 1984: 116–121) samt funktionerna hos dramatis personae – framför allt i *Sagan om Raška*.

Hjälten spelar en viktig roll i Ota Pavels persongalleri. Enligt Karel Čapek är hjälten ”en stor kämpe och erövrare, en ung riddare, en äkta episk hjälte, som går ut i världen, besestrar drakar och jättar, befriar prinsessor och blir kung.”²⁸⁵ (Čapek 1984: 122). Även Ota Pavels hjälte är en kämpe. Han slåss emellertid inte med fysiska drakar och jättar utan med sig själv, med sina svårigheter och motgångar. Han går i närkamp med smärtan, vilket innebär att han stannar kvar i den och försöker vända den till sin egen fördel. Han utnyttjar alltså sin egen smärta.

Det specifika för Ota Pavel ligger dock inte bara i hans sagomotiv utan också i hans persongalleri. Pavel gjorde ett kalejdoskop av handling, personer och egenskaper och blandade tills han fick en bild som tilltalade honom. Resultatet blev ett myllrande liv som innehåller mycket från magins värld men också från myrornas: Ota Pavels sagovärld. Och i denna sagovärld kan man tydligt urskilja berättarens röst. Ofta har den en tripelfunktion: homodiegetisk, heterodiegetisk och allvetande. Jag har studerat den rösten i mitt arbete, men det finns fortfarande mycket kvar att göra i Pavelforskningen.

²⁸⁵ ”veliký válečník a dobyvatel, mladý rytíř, čirý epický hrdina, který jde do světa, poráží draky a obry, vysvobozuje princezny a stává se králem.”

Litteraturförteckning

Ota Pavels verk

- Dukla mezi mrakodrapy*. 1964. Prag: Naše vojsko.
Plná bedna šampaňského. 1967. Prag: Naše vojsko.
Cena vítězství. 1968. Prag: Naše vojsko.
Smrt krásných srnců. 1971. Prag: Československý spisovatel.
Pohár od Pánaboha. 1971. Prag: Olympia.
Syn celerového krále. 1972. Prag: Olympia.
Jak jsem potkal ryby. 1974. Prag: Mladá fronta.
Pohádka o Raškovi. 1974. Prag: Olympia.

Muntliga källor

- Samtal med Bohumil Svozil i juni 1989.
Samtal med Hugo Pavel 06.07.1995.
Samtal med Jiří Pavel 12.01.1994.
Samtal med Otakar Brůna 10.04.1995.
Samtal med Otakar Brůna och Bohumil Svozil i januari 1994.
Samtal med Otakar Brůna i januari 1994.
Samtal med Věra Pavlová i oktober 1988.
Samtal med Věra Pavlová 31.10.1988.

Tryckta källor

- Agrell, B. 2012. Novellgenren, traditionerna och experimenten. I: *Ord & Bild* 3/2012.
Aspelin, K. 1975. *Textens dimensioner. Problem och perspektiv i litteraturstudiet*. Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts.
Brabec, J., Lopatka, J., Gruša, J., Kabeš, P. & Hájek, I. *Slovník zakázaných autorů 1948–1980* (Ordbok över förbjudna författare). 1991. Prag: Státní pedagogické nakladatelství.
Brůna, O. 2000. *Potkat Otu Pavla* (Att möta Ota Pavel). Třebíč: Akcent.
Brůna, O. & Fiala, J. Š. 1990. *Slzy na stoncích trávy Oty Pavla* (Tårar på Ota Pavels grässtrån). Prag: Interpress.
Cinger, F. 2004. *Tři osudy* (Tre öden). Prag: Erika.
Ciprová, I: Pohádka o Raškovi. (Sagan om Raška.) I: *Práce* 239/1974.
Čapek, K. 1984. Marsyas. I: Karel Čapek, *Spisy XIII*. (Skrifter XIII). Prag: Československý spisovatel.
Čapek, K. 1986. *Devatero pohádek*. Prag: Albatros.
Československý voják. (Den tjeckoslovakiske soldaten). Prag: Naše vojsko, 1952–1990.
Čornej, P. 1992. *Fundamentals of Czech history*. Prag: Práh.
Erben, K. J. & Němcová, B. 1993. *Pohádky*. Ilustroval Josef Lada. Prag: Albatros.
Eriksson, A. 2010. *Fokalisering i teori och praktik. En studie av tre teoretikers användande av fokalisering*. Litteraturvetenskap C-uppsats. Karlstads universitet.
Fiala, J. Š. 1998. Z posledních rájů Oty Pavla (Från Ota Pavels sista paradis). Prag: Bílý slon.
Francl, G. 1974. Umění vidět svět (Konsten att se världen) I: *Lidová demokracie* 240.
Fučík, J. 1943 *Reportáž psaná na oprátce*. (Ett reportage skrivet i galgrepet). Prag: Pankrác.
Futjik, J. 1947. *Med repet runt halsen*. Övers. från tjeckiskan av Manja och Arne Weman. Stockholm: Arbetarkulturs Förlag.
Galík, J., Machala, L., Petrů, E., Podivinský, M., Schneider, J., Skalička & Štěrbová, A. 1994. *Panorama české literatury* (Panorama över den tjeckiska litteraturen). Olomouc: Rubico.
Gammelgaard, K. 1997. *Spoken Czech in Literature. The case of Bondy, Hrabal, Placák and Topol*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
Genette, G. 1980. *Narrative Discourse: An Essay in Method*, Ithaca: Cornell University Press.

- Genette, G. 1997. *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Translated by Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge UP.
- Ginz, P. 2007. *Petr Ginz dagbok. 1941–1942*. Översättning av Tora Hedin. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Grimm, J. & Grimm, W. (u.å.) *Sagor*. (u.o.)
- Hamzová, J. 1983. *Cesta Oty Pavla od sportovní reportáže k umělecké próze*. Diplomová práce. (Ota Pavels vägar från sportreportage till konstnärligt arbete. Kandidatuppsats). Pedagogická fakulta v Hradci Králové.
- Havránek, B. (red.) 1989. *Slovník spisovného jazyka českého*. (Ordbok över det tjeckiska skriftspråket) Prag: Academia.
- Hedin, T. 2005. *Changing Identities. Language Variation on Czech television*. Stockholm University.
- Holoubek, J. 1974. Příběhy dobrých lidí a ryb. (Historier om goda människor och fiskar.) I: *Mladá fronta* 216.
- Hrzalová, H. 1972. Vyprávění o tom, že naposledy umírá naděje. (Berättelser om att det sista som dör är hoppet.) I: *Rudé právo* 239.
- Hugo, J. (red.) 2006. *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost* (Tjeckisk talspråksordbok: argot, slang och vardagsspråk från de äldsta tiderna till nutiden) Prag: Maxdorf.
- Iltis, R. 1971. Smrt krásných srnců. (De vackra rådjurens död.) I: *Věstník ŽNO* 4, 5
- Janoušek, P. (red.) 1998. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945* (Tjeckiskt författarlexikon från 1945) Prag: Nakladatelství Brana, Knižní klub.
- Jedličková, A. 1993. *Ke komu mluví vypravěč?* (Vem talar berättaren till?) Prag: Ústav pro českou a světovou literaturu, 5.
- Josephson, H. (red.) 2007. *Norstedts uppslagsbok*. Stockholm: Norstedts.
- Joukalová, Z. 1980. *Ota Pavel – člověk a novinář*. [Diplomová práce.] (Ota Pavel – människa och journalist. [Kandidatuppsats.]). Prag: Fakulta žurnalistiky Univerzity Karlovy.
- Kafka, F. 1971. Smrt krásných srnců. (De vackra rådjurens död) I: *Práce* 93.
- Kamenská, V. 2006. *Příběhy Oty Pavla jako pohádky pro dospělé*. [Diplomová práce.] (Ota Pavels berättelser/historier som sagor för vuxna) [Kandidatuppsats]). Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- Kavčiak, V. 2008. *Tu rybu jsem nechtyl. Ota Pavel ve vzpomínkách syna Jana a bratra Huga* (Den fisken fångade jag inte. Sonen Jans och brodern Hugos minnen av Ota Pavel). Mnichovice: BVD.
- Kipling, R. 1992. *Just so stories*. New York: Alfred A. Knopf.
- Končelík, J., Večeřa, P. & Orság, P. 2010. *Dějiny českých médií 20. století*. Prag: Portál.
- Kos, J. 1988. *Ryby a krásní srnci Oty Pavla. U příležitosti patnáctého výročí úmrtí Oty Pavla, vydala Tělocvičná jednota Sokol v Branově*. (Ota Pavels fiskar och vackra rådjur. Med anledning av femtonårsjubileet av Ota Pavels död, utgivning Gymnastiska enheten Sokol i Branov). 3-22.
- Kulturní tvorba. Týdeník pro politiku a kulturu*. (Kulturellt skapande. Veckotidning för politik och kultur). Prag: Rudé právo. 1963–1968.
- Lehár, J., Stich, A., Janáčková, J. & Holý, J. 1997. *Česká literatura od počátku k dnešku*. Prag: Lidové noviny.
- Lidová armáda. Časopis hlavní politické správy pro velitele a politické pracovníky československé armády*. (Folkarmén. Tidskrift med de främsta politiska nyheterna för befälhavare och politiska arbetare i den tjeckoslovakiska armén). Prag: Naše vojsko. 1948–1989.
- Linke, A. 1974. Chceš-li být šťasten ... (Om du vill vara lycklig ...) I: *Zemědělské noviny* 242.
- Litet termlexikon. 1971. I Aspelin, K. & Lundberg, B. A. (red.) *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen valda av Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg*. Stockholm: PAN/Norstedts, s. 335.
- Lustig, A. 2003. *Okamžiky. Arnošt Lustig vzpomíná na Otu Pavla* (Ögonblick. Arnošt Lustig minns Ota Pavel). Prag: Nakladatelství Andrej Šťastný.
- Lustig, A. 2010. *Okamžiky s Otou Pavlem* (Ögonblick med Ota Pavel). Prag: Mladá Fronta.
- Lustig, A. "Ota Pavel. 1981. The Short Life of a Czech Writer". I: *World literature today*. Summer 1981. University of Oklahoma, s. 414-416.

- Lüthi, M. 1994. *Det var en gång. Om folksagans väsen*. Från tyskan av Philippa Wiking. Stockholm: Gedins.
- Mareš, P. 1995. "Spisovná a nespisovná čeština v umělecké literatuře". (Standard- och icke-standardtjeckiska i skönlitteraturen.) I: Jančáková, J. Et al. (eds.) 1995. *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sborník z Olomoucké konference*. Prag: UK 1995.
- Mladý svět. Týdeník*. (Den unga världen. Veckotidning). Prag: Mladý svět. Praha 1959–2005.
- NE i tre band*. 2008. NE Malmö: Nationalencyklopedin AB.
- Neuman, B. 2002. *Judisk humor – historia och historier från Östeuropa, USA, Israel och Sverige*. Stockholm: Carlssons, 10.
- Němcová, B. 1979. *Pohádky Boženy Němcové* (Božena Němcovás sagor). Prag: Albatros.
- Nilsen, K. B., Romøren, R., Seip Tønnessen, E. & Wiland, S. 2000. *Att möta texten. Litteraturteori och textanalys ur fyra perspektiv*. Översättning: Stefan Sandelin. Lund: Studentlitteratur.
- Obrana lidu. List Československé armády*. (Folkets försvar. Tjeckoslovakiska arméns blad). Prag: Magnet-Press,. 1947–1993.
- Pavel, O. 1956. Volá Gröbovka (Hallå, det är Gröbovka). I: *Stadion* 22/1956.
- Pavel, O. 1958. Tři přání (Tre önsningar). I: *Československý voják* 7/1958.
- Pavel, O. 1967. *Plná bedna šampaňského*. (En låda full med champagne). Prag: Naše vojsko.
- Pavel, O. 1969a. Hrál jsem za Československo. (Jag spelade för Tjeckoslovakien). I: *Československý sport* 31/12.
- Pavel, O. 1969b. Pohádka o zlaté medaili (Sagan om guldmedaljen). I: *Československý voják* 1.
- Pavel, O. 1972. *Syn celerového krále* (Sellerikungens son). Prag: Olympia.
- Pavel, O. 1973. Pět minut s autorem (Fem minuter med en författare). I: *Československý voják* 6.
- Pavel, O. 1974a. *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna). Prag: Mladá Fronta.
- Pavel, O. 1974b. *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). Prag: Olympia.
- Pavel, O. 1975. De vackra rådjurens död. Höganäs: Bra böcker.
- Pavel, O. 1977. *Fialový poustevník* (Den violette eremiten). Prag: Mladá fronta.
- Pavel, O. 1978. *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Gud). Prag: Olympia.
- Pavel, O. 1988. *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar). Prag: Československý spisovatel.
- Pavel, O. 1989a. *Výstup na Eiger* (Bestigningen av Eiger). Prag: Olympia .
- Pavel, O. 1989b. *Z korespondence/ Ota Pavel*; sestavil a k vydání připravil Milan Ždímal. (Ur korrespondensen/Ota Pavel). Prag: Primus.
- Pavel, O. 1991. *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar). Prag: Československý spisovatel.
- Pavel, O. 1994. *Jak šel táta Afrikou*. (När pappa gick genom Afrika). Prag: Agentura V.P.K.
- Pavel, O. 2000. *Z korespondence/Ota Pavel*; red Milan Ždímal. (Ur korrespondensen/Ota Pavel). Prag: Primus.
- Pavel, O. 2004a. *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna). Prag: Slávka Kopecká.
- Pavel, O. 2004b. *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). Prag: Slávka Kopecká.
- Pavel, O. & Heckel, V. 1964. *Hory a lidé* (Berg och människor). Prag: STN.
- Pavlová, V. 1993. *Vzpomínky na Otta Pavla* (Minnen av Ota Pavel). Prag: Agentura V.P.K.
- Pechová, J. 2000. *Zpáteční lístek do posledního ráje* (Returbiljett till sista paradiset). Prag: Laguna.
- Peterová, Z. 2000. *Spanilé jízdy aneb náš bratr Ota Pavel* (Härliga resor eller vår bror Ota Pavel). Kladno: Nakladatelství Nezávislý Novinář.
- Peterová, Z. 2001. *Jak jsme se zbláznili. Můj táta Ota Pavel a já* (När vi blev tokiga. Min pappa Ota Pavel och jag). Prag: G plus G.
- Práce. Český deník v českých rukou* (Arbetet. Tjeckisk dagstidning i tjeckiska händer). Deník Práce, Praha 1945–1997.
- Propp, V. 1971. "Undersagans transformationer". I Aspelin, K. & Lundberg, B. A. (red.) *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen valda av Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg*. Stockholm: PAN/Norstedts, s. 99-122, 321-322.
- Propp, V. 2009. *Morphology of the folktale*. Austin: University of Texas Press.
- Rudé právo. Organ Československé sociálně demokratické strany dělnické*. (Röd rätt. Organ för Tjeckoslovakiska socialdemokratins arbetarparti). V Praze: [s.n.] 1920–1995.
- Růžičková, M. 2008. *Ota Pavel. Osobnost dvou tváří* (Ota Pavel. En personlighet med två ansikten). Prag: Petrklíč.
- Sgall, P. & Hronek, J. 1992. *Čeština bez příkras* (Tjeckiska utan utsmyckningar). Prag: H&H.
- Stadion. Obrazový týdeník* (Stadion. Illustrerad veckotidning). Melantrich, Praha 1953–2002.

- Stehlíková, I. 1983. Stylizování jazykové komunikace v prózách B. Hrabala a O. Pavla (Stilisering av språklig kommunikation i B. Hrabals och O. Pavels prosaverk). I: *Naše řeč* 5. Prag: Academia, 235-246.
- Stich, A. 1975. K obecné češtině v současné krásné próze (Ota Pavel). (Om talspråkstjeckiska i modern skönlitteratur (Ota Pavel). I: *Naše řeč* 1. Prag: Academia, 215-223.
- Svozil, B. 1977. "Svět próz Oty Pavla" (Ota Pavels prosavärld). I: Pavel, Ota. 1977. *Fialový poustevník* (Den violette eremiten). Prag: Mladá fronta, s. 168-186.
- Svozil, B. 1993. Spisovatelský mýtus a realita (Författarmyt och –verklighet.) I: *Lidove noviny* 1.4.93
- Svozil, B. 1995. *Próza obrazná i věčná* (Bildlig och saklig prosa). Prag: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Svozil, B. 2003. *Krajiny života a tvorby Oty Pavla* (Ota Pavels livs och skapandes landskap). Prag: Akropolis.
- Šerclová, A. (red). 2010. *Ottova encyklopedie A-Ž* (Ottos encyklopedi A-Ž). Prag: Ottovo nakladatelství.
- Šklovskij, V. 1971. "Konsten som grepp". I Aspelin, K. & Lundberg, B. A. (red.) *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen valda av Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg.*. Stockholm: PAN/Norstedts, s. 45-63.
- Škvorecký, J. 1976. *Tankový prapor* (Pansarbataljonen). Toronto: Sixty-Eight Publishers.
- Šmejkalová, J. 2001. Censors and Their Readers: Selling, Silencing, and Reading Czech Books. I: *Libraries and Culture*, vol. 36. TRYCKORT: University of Texas Press, 88–101.
- Tvorba. List pro kritiku a umění* (Skapande. Blad för kritik och konst). Prag: Symposion, 1925–1991.
- Uhlířová, M. 1979a. *Mezi reportáží a beletrií /Nad dílem Oty Pavla*. Diplomová práce (Mellan reportage och skönlitteratur /Om Ota Pavels verk. Kandidatuppsats). Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta.
- Uhlířová, M. 1979b. Povídky Oty Pavla. (Ota Pavels berättelser). I: *Česká literatura* 1. Prag : Ústav pro českou literaturu AV ČR., s. 58-65.
- Uhlířová, M. 1981. Sportovní tematika v díle Oty Pavla (Sporttematik i Ota Pavels verk) I: *Česká literatura* 2. Prag : Ústav pro českou literaturu AV ČR., s. 135-146.
- Uhlířová, M. 1984. Folklórní vlivy v literární tvorbě Oty Pavla (Folkloristiskt inflytande i Ota Pavels litterära verk.) I: *Tradice lidové slovesnosti v současné literaturě*. Sborník materiálů z vědecké konference 27. Bezručovy Opavy 12. – 13. Zář 1984. Opava: Slezské museum.
- Urban, I. 1967. Hodně takových beden. (Gott om sána där lådor.) I: *Zápisník* 11.
- Vedralová, L. 1979. *Autorský typ prózy Oty Pavla*. Diplomová práce. (Författartypen i Ota Pavels prosa. Kandidatuppsats.) Prag: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- Vinge, L. (red.) 1971. *Litteraturvetenskapens fackuttryck*. Artiklar i urval ur svenskt litteraturlexikon. Utgivna av Louise Vinge. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.
- Vlašín, Š. 1971a. Povídky o tatínkovi (Berättelser om pappa). I: *Tvorba* 30.
- Vlašín, Š. 1971b. Talent od pánaboha, ale ... (En talang från gud, men ...) I: *Tvorba* 41.
- Vlašín, Š. (red.) 1977. *Slovník literární teorie* (Litterär teoriordbok). Prag: Československý spisovatel, 293.
- Voráč, M. 1986. *Ztvárnění skutečnosti v prózách Oty Pavla* [Diplomová práce] (Utformandet av verkligheten i Ota Pavels prosaverk) [Kandidatuppsats]. Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Brně.
- Wyman, D. S. (red). 1996. *The world reacts to the Holocaust*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Zitková, I. 1971. Z jiného soudku (Från ett annat håll) I: *Zemědělské noviny* 181.
- Åström, K. (red.) 2008. *Termlexikon i litteraturvetenskap – från A till Ö*. Malmö: Studentlitteratur.

Otryckta källor

- Aškenazy, Ludvík. Kde teče krev a nafta. (Där det flyter blod och olja). RpRp1948.
 Brev från Ota Pavel till Ulla Keyling. 18.02.1970.
 Ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 11.10.66.
 Deník.cz. (Tjeckiskt internetdagblad.) 10.12.2008.
 Kachyňa Karel: Smrt krásných srnců. (De vackra rådjurens död). Film. Praha 1985.

Lahtinen, Kirsti. 2008. Om folksagans teman och stildrag i Astrid Lindgrens roman *Mio, min Mio*. Pro gradu-avhandling i svenska språket. Jyväskylä universitet.
Nationalencyklopedin. Nätupplagan:
Andrew Lang. <http://www.ne.se/andrew-lang>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Cykelsport. <http://www.ne.se/lang/cykelsport>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Edward B Tylor. <http://www.ne.se/edward-b-tylor>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Formalism. <http://www.ne.se/lang/formalism>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Gérard Genette. <http://www.ne.se/lang/gerard-genette>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Jiří Polívka. <http://www.ne.se/jiri-polivka>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Julius Fučík. <http://www.ne.se/julius-fucik/176247>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Konstsaga. <http://www.ne.se/lang/konstsaga>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Lidice. <http://www.ne.se/lang/lidice>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Marsyas. <http://www.ne.se/marsyas>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Nürnberglagarna. <http://www.ne.se/lang/nurnberglagarna>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-09-03.
Rudolf Slánský. <http://www.ne.se/rudolf-slansky>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Spartakiad. <http://www.ne.se/spartakiad>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Theodor Benfey. <http://www.ne.se/theodor-benfey>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Tomáš Baťa. <http://www.ne.se/lang/tomas-bata>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
UNRRA. <http://www.ne.se/unrra>, Nationalencyklopedin, hämtad 2014-08-23.
Slovník cizích slov (Lexikon över främmande ord). Nätupplagan.
Slovník české literatury (Tjeckiskt litteraturlexikon). Nätupplagan.